

משרד החינוך
האגף לתרבות תורנית

לתרבות
יהודית

עורך: ד"ר אריה סטריקובסקי

יהודים ויהדות בהודו – עבר והווה

גיליון 275 – חשון התשס"ח

סדר, גרפיקה ועיצוב עטיפה: סטודיו "שחר שושנה"

הוצאה לאור: מחלקת הפרסומים, משרד החינוך

כתובת למכתבים: האגף לתרבות תורנית, משרד החינוך, ירושלים 91911

אתר אינטרנט: <http://www.education.gov.il/toranit>

ירושלים, התשס"ח

תוכן העניינים

יהודים ויהדות בהודו

- 5 יהודי הודו - ד"ר יעקב גלר
- 7 שבעה ניצולים מספינה שנטרפה בים - ראובן קשאני
- 7 נסיכות יהודי קוצ'ין - מחניים
- 8 ספרי קוצ'ין - פרופ' מאיר בר-אילן
- 14 שלוחי ארץ ישראל בהודו - אברהם יערי
- 18 סדר טו בשבט אצל יהודי הודו - יעקב ספיר
- 20 פרחח (פלורא) ששון - ד"ר יעל לוי
- 21 הרב יוסף חיים ופרחח ששון - ד"ר אברהם בן יעקב
- 22 על נסיעה באופניים בבומביי - הרב יוסף חיים
- 22 זיכרון ירושלים בבומביי - ד"ר רחמים מלמד כהן
- 24 פליטי השואה בהודו - עזרא יחזקאל שקד
- 26 עם יהודי קוצ'ין - ד"ר עזריאל קרליבך
- 27 חתן וכלה בקהילת קוצ'ין - ד"ר רחמים מלמד כהן
- 28 עליית עדת "בני ישראל" מהודו והשתלבותה בקרב ישראל - ד"ר יעקב גלר
- 29 "בני מנשה" זוכים להכרה - איתן רבין
- 30 פרשת השבוע בבומביי - ד"ר רחמים מלמד כהן
- 31 סטודנטים יתעדו שרידי הקהילה בבומביי

חוויות מבקרים ותרמילאים

- 32 על גדות סמבטיון הראשים - ד"ר עזריאל קרליבך
- 33 כל גיל והתרמיל שלו: על הקבוצות השונות הנוסעות להודו - דריה מעוז
- 37 הייתי מינסרה לאור: על שתי נסיעות הפוכות להודו - רבקה מרים
- 41 על טומאה קדושה ומקדשיות - ד"ר מלילה הלנר-אשד
- 43 אמונה ופרנסה - ד"ר רחמים מלמד כהן
- 44 נס חנוכה - ד"ר רחמים מלמד כהן

על יהדות ובודהיזם

- 46 קשר מורה - תלמיד ביהדות ובזן - אלחנן ניר
- 47 מה מוסיפה הודו לתורת ארץ ישראל? הירהורים של מחנך - הרב דורי הנמן
- 50 פרידה מהחיים בבודהיזם וביהדות - חיים לנגנטל ונסים אמן
- 52 המיפנה - הרב רפאל הלפרין
- 53 מיכי יוספי על ראש הגבעה - אריאל וולף
- 54 התרחקות - התחלת התקרבות - איטל כהן

מנהיגי הודו בתקופת השואה

- 57 גנדי ונהרו: לקלוט את פליטי השואה - עזרא יחזקאל שקד
- 58 עצות ליהודים - גנדי
- 60 תגובות - פרופ' מרדכי מרטין בובר
- 62 תגובות - ד"ר יהודה ליב מגנס

יהודים ויהדות בהודו

יהודי הודו

ד"ר יעקב גלר

מה מוצאם של "בני-ישראל" ומתי התיישבו בהודו?

קהילת "בני ישראל" היא שריד של עדה עתיקה עטופת מסתורין, שהייתה מנותקת במשך כאלפיים שנה מיהודי העולם. באורח-פלא ובדרך נס שרדה העדה הזו, הודות להסתגרותה בתוך עצמה בבחינת "עם לבדד ישכון, ובגוים לא יתחשב", כשמסביבם מאות מיליוני הינדים ומוסלמים. אנשי עדה זו החלו להתודע אל יהודי העולם ואל תורת ישראל לפני כמאתיים שנה, הודות להשפעתם של היהודים הקוצ'ינים, הבגדדים, הפרסים והתימנים, שהביאו אליהם מורים, שוחטים וחזנים, וקירבום למורשת ישראל ולתורה.

עברם של "בני-ישראל" לוט בערפל מפני שאין מיסמכים היסטוריים, וקשה למצוא מענה לחידת עברם. ר' דוד דבית הלל מצפת כתב ב 1831, לאחר ביקורו בהודו:

"ניסיתי הרבה לחקור על מקור מוצאם, אולם אי-אפשר היה להגיע למקור נאמן, באשר אין להם תולדות כתובים אלא מסורת, וגם היא בלתי כתובה."

עד היום חלוקות דעות החוקרים על מוצאם:

רק במאה הי"ב יש לנו ידיעות על קיומה של עדה זו מהנוסע בנימין מטודלה וכן מהרמב"ם, שכתב איגרת לר' יהונתן הכהן מלוניל על מצב לימוד התורה בעולם, וציין את מצבם הירוד של יהודי הודו: "אבל היהודים שבהודו אינן יודעין התורה שבכתב, ואין להם מן הדת, אלא שהן שובתים (בשבת) ונימולין לשמונה."¹

לאחר תקופה זו אין לנו ידיעות עליהם, עד בואם להודו של האירופים והיהודים ההולנדים והפורטוגזים שפעלו בחברות ההולנדיות וההודו-מזרחיות במאה הי"ז. גם מוצאם של יהודי קוצ'ין לוט בערפל וקיימות גירסאות שונות בדבר מוצאם.

מנהיגי הקהילות - דוד רחבי (רהבי), דוד ברוך רחבי, יחזקאל רחבי ור' שלמה שרעבי התימני, עמלו רבות כדי לקרב את "בני-ישראל" בהודו לדת משה וישראל, הביאו להם ספרי תורה וכן מורים שילמדו את ילדיהם וצעיריהם בבתי-ספר שהקימו להם.

בשנת 1968 חגגו יהודי קוצ'ין בהודו מלאת 1,900 שנה לקיום הקהילה הקוצ'ינית.

בגלל ניתוקם ובדידותם של "בני-ישראל" במשך כאלפיים שנה, בהיותם שרויים בסביבה נוכרית ואילית, הם שכחו את השפה העברית ואת רוב מצוות התורה. למרות זאת, הם לא התערבו עם גויי-הארץ, לא סעדו עמם יחד, לא טעמו את מאכליהם ולא שתו את משקאותיהם. הם זכרו את הפסוק הראשון של "שמע ישראל", ואמרוהו בשבת ובחגים, בברית-מילה ובחטונות. הם גם קברו את מתיהם, ולא שרפום כפי שנהגו שכניהם ההודים.

זיכרונות מעורפלים היו ל"בני ישראל" על יום השבת. הם שבתו ממלאכתם, ובעיקר מעצירת השמנים שהייתה פרנסתם העיקרית. בשל כך הם כונו על ידי שכניהם "עוצרי השמן שומרי השבת" ו"דורכי גת השמן של יום השישי". הם צמו ביום הכיפורים מערב עד ערב, והיו ספונים בבתיהם לבושי לבן, כי לא היו להם בתי-תפילה, ספרי-תפילה וסידורים. הם צמו גם בתשעה באב ובצום גדליה, לזכר חורבן הבית הראשון. על חג הפסח הם ידעו רק שאסור לאכול חמץ במשך שבעה ימים, אולם לא ערכו סדר. הם לא הכירו את חנוכה ופורים, לא שמעו על המשנה, התלמוד וספרי ההלכה, ולא ידעו על טלית, תפילין ומזוזות, מפני שגלו, כנראה, בתקופת בית ראשון.

"בני ישראל" לא ערכו חופה וקידושין, ייבום, חליצה וגיטין, וקידשו את נשותיהם בטבעת בלבד. למרות זאת שמרו נשותיהם על נידה, והיו פרושות מבעליהם במשך שבעה ימים, אולם הן לא טבלו במקווה, אלא התרחצו בבתיהן. הם לא נישאו לקרובים, אפילו לאלה שלא נאסרו בתורה. גבר מעדתם שמצא ערוות דבר באשתו, החזירה לבית אביה, והיא נשארה כאלמנה עד סוף ימיה ולא נישאה לגבר אחר.

הגברים לא נשאו יותר מאישה אחת, להוציא מקרים שלא היו להם ילדים. צעירים לא נשאו אלמנות, ואם אלמן נשא אלמנה, הוא היה צריך לקבל את הסכמתם

¹ איגרות הרמב"ם (בעריכת יצחק שילת), מעלה אדומים ירושלים תשמ"ח, עמ' תקנט; וראה גם משה וורטהיימר, אודות הקראים והיהודים שבהודו, ירושלים (ללא תאריך), עמ' 5-6; מסעות בנימין מטודלה (מהדורת גרינהוט) ירושלים תשכ"ז, (פרנקפורט 1905), עמ' כד-כה.

בכתב של אחי המת. לא היו ביניהם כוהנים ולוויים, מפני שהיו מעשרת השבטים, מממלכת ישראל. את החודשים הם מנו כמו אנשי הוודו, לפי מולד הלבנה.

השמירה על המאכלים בקרב עדת "בני-ישראל" הייתה קפדנית. הם לא אכלו בשר חזיר, חיות ועופות טורפים, נבלות וטרפות, אלא בשר כבשים, עזים ועופות (במיוחד תרנגולות), ורק משחיטתם בלבד. הם המליחו את הבשר, וידעו להבחין בין דגים טהורים וטמאים, וכמובן אכלו רק דגים בעלי סנפיר וקשקשת.

"בני ישראל" גם לא שינו את שמותיהם ונקראו בשמות האבות ושבטי-ישראל, תוך התאמתם לשפה ההודית. שמות משפחותיהם היו מורכבים משמות כפריהם, בתוספת המילה "קאר", כמו קהיימקאר (מכפר קהיים); טאלקאר (מהכפר טאל). הם האמינו בשכר ובעונש, בגן עדן ובגיהינום, בהישארות הנפש ובתחיית המתים, וכן האמינו בביאת המשיח שיגאלם על מנת שיעלו כולם לירושלים.²

בעדת "בני-ישראל", כמו בעדת הקוצ'ינים היו שתי קבוצות: ה"לבנים", שהם צאצאי המתיישבים הראשונים הקדמונים, שהגיעו מארץ-ישראל, והם ה"מיוחסים"; וה"שחורים", ה"לא מיוחסים", שהיו מבני הגירות או הנוכריות, שהצטרפו לעדה מנישואי תערובת. המגע בין שתי הקבוצות היה מוגבל. ה"שחורים" ישבו בספסלים האחוריים בבית הכנסת, לא הועלו לתורה, לא נמנו למניין המתפללים, לא הוזמנו לבתי ה"לבנים" ולא התחתנו עמם.

על היחסים בין ה"לבנים" בקוצ'ין לבין ה"שחורים" אנו שומעים מתוך שאלה שנשלחה משם לפוסק הגדול של מצרים במאה ה"ז, רבי דוד בן זמרא, בעקבות סכסוכים שאירעו בקהילה שמנתה 900 בעלי בתים. ה"לבנים" מנו אז 100 משפחות וה"שחורים" 800 משפחות. תשובתו של הרדב"ז הייתה:

להתיר את הקהל הגדול הזה ("השחורים") לבוא בקהל ישראל, ולהסיר מהם השנאה והמחלוקת. וכיוון שהם מתנהגים בכל המצוות כישאל, אסור לקרוא אותם עבדים.

הרדב"ז דרש מהם שיטבלו לשם גירות, וכך פעל להשקטת המריבות. כמו כן ביקש לקוראם "משוחררים". אותה שאלה שלחו פרנסי הקהילה

לאחר שנים אחדות לתלמידו של הרדב"ז, רבי יעקב קשטרו, פוסק במצרים, ואף הוא פסק כרבו.³

עדות של נוסעים ושליחים, רבנים ופוסקים על יהדותם של "בני-ישראל"

בעיית יהדותם של "בני-ישראל" התעוררה בתחילה במאה ה"ט כשביקרו אצלם נוסעים, רבנים ושליחים מארץ ישראל, שאישרו את מעמדם כיהודים שלימים ונאמנים.

הנוסע, ר' דוד דבית הלל מצפת, שביקר בהודו בשנת תקצ"א (1831), הבליט את ההתעוררות הדתית שחלה אצלם בהשפעתם של היהודים מבגדד, בצרה ותימן, שלימדום יהדות ולשון עברית.

בשנת 1849 ביקר בהודו הנוסע ישראל בן יוסף בנימין (בנימין השני) מפאלטיציאנו שברומניה, ומסר ש"אין כל ספק אצלי, כי שבט ה'בני-ישראל' (המונה כאלפיים משפחות) מלבד שהם יהודים גמורים, יזהרו מאוד בכל הדינים הנוהגים לשחיטה, ואינם אוכלים מבשר בעלי חיים אשר נאסרו בתורת משה".

הנוסע, ר' יעקב ספיר, שביקר בהודו בקיץ 1858 בשליחות כולל הפרושים בירושלים, ציין לשבח את דבקותם ביהדות של 15,000 "בני ישראל" מבומביי, מפונא והסביבה (למרות ניסיונותיהם של המיסיונרים הנוצרים להדיחם להמרת דתם, תוך הצעת פיתויים כספיים), והוסיף:

"מזה כשבעים שנה, מאז נפתחו שערי הארץ הזאת לפני חברת הבריטאנים, החזיקו לשבת בעיר הזאת באמביי. מאז באו הנה גם איזה יהודים סוחרים אחרים מעיר בגד[!]. ובצרה לסחור את הארץ... הביאו להם ספרי תורה... והמה עשו להם בית הכנסת ולימדו להם דת משה וישראל? והם קיבלו עליהם לשמור ולעשות... ככל אשר יורו להם, ויש להם בתי-ספר לקטנים, ומלמדיהם וחזניהם ושוחטיהם, כולם מאנשי בגד[!]. ותימן ומתקרבם בכל לב ונפש ליהודים האלה".⁴

³ אבן ספיר, שם, עמ' מז, נח-סט; נפתלי בר-גיורא, "היחסים בין היהודים הלבנים והשחורים בקוג'ין", ספונות, ספר ראשון, ספר שנה לחקר קהילות ישראל במזרח, תשי"ז, עמ' רמה-רמו; שמחה אסף, באהלי יעקב, ירושלים תש"ג, עמ' 254-255; יעקב קשטרו, ספר שו"ת אהלי יעקב, ליוורנו תקמ"ג, ס-צט, עמ' ק-קנא.

⁴ אבן ספיר, שם, עמ' מו, מח; למרות כוונותיהם לפעול למען המרת דתם של "בני-ישראל", באופן פארוקסלי הם סייעו להם בתרגום ספרי תפילה ותנ"ך ללשון המדוברת ביניהם.

² אבן ספיר, הוצאת מקיצי נרדמים, לוק 1866, עמ' מד-מו מט.

חורבן הבית השני (או לאחריו). באוקינוס הגדול השתוללה סערה עזה, שניפצה את הסירות. רבים טבעו בים הגדול. רק חלק מן הגופות נימשו מן המים והובאו לקבורה במקום הנקרא "נאו גאו" לא הרחק מבומבי בכפר בחבל קונקאן, שם נמצא עד היום בית קברות עתיק שבקצהו נמצאים גלי אבנים, שאומרים עליהם שהם קברי אותם הפליטים שנטרפה ספינתם. ועוד מספרת האגדה, כי רק שבעה יהודים נותרו בחיים ואלה עסקו בעבודות אדמה והפיקו שמנים. בפי אנשי המקום נקראו שְׁמָנִים בני שבת – "שיניאב-טלי" כלומר עובדים השובתים ביום שבת, ומכאן פשטו על פני יבשת הודו כולה.

קהילות היהודים בהודו, עפ"י מקראי יהדות, 21, תמוז תשל"ט, ערכה: יהודית מררי

נסיכות יהודי קוצ'ין

אגדה מספרת שיהודי קוצ'ין הם שרידי נסיכות עברית קדומה שהייתה קיימת בין יערות בראשית שבקצה הודו הדרומית במשך 800 שנים. בראשית המאה ה-19 התפוררה הנסיכות העברית תחת לחץ המושלים ורבים מיהודיה התיישבו בעיר קוצ'ין שעל שפת הים ההודי, בה נתקבלו ע"י בעלי הארץ הפרוטוגויים בסבר פנים ובה הם חיים עד היום הזה.

זכר לקיומה של הנסיכות היהודית נשארו לוחות הנחושת המתנוססים בבית הקהילה של יהודי קוצ'ין ועליהם חרותה תעודת הזכויות בחתימת מלך היהודים ליהודי הנסיכות בזה הלשון:

"שלומות והצלחות! שי זה מוגש מאת המתקרא מלך המלכים, הוד רוממותו המלך, אבי התפארת בהאסקארא רבואי ווארמא, מושל מאלאבאר --- ביום בו כיבדונכם בביקור במארילאקולי.

מסרנו את נסיכות אניוואנאם על כל קנייניה לרבן יוסף עם כל הזכויות כיאות לכבוד שרים. ברצונו – על פילים ירכב ובעת רצון אלינו יקרב.

ברצונו – על כל תאריו הכרז יכריז ובעצם היום אור מנורה יאיר.

ברצונו – מרבדים ישטחו לרגליו וינגנו ניגונים לפניו.

ברצונו – בצל חופה ישב שבתו וסוכך על ראשו אשווהו באפריון – דרך שערי כבוד וגאון...

וליוסף רב/ לוחות נחושת אלה ולעדות/ כי חופשי

בשנת 1869 ביקר בבומביי בשליחות ירושלים הרב אברהם חיים עבו, בנו של הרב שמואל עבו מצפת. בראותו את יחס הזלזול מצד היהודים הבגדדים כלפי "בני-ישראל", "שלא צירפום למניין ולא העלום לתורה", למרות שקיימו את כל המצוות, הוכיחם ועורר את אביו למחות על העוול הזה. ואכן חכמי צפת הספרדים והאשכנזים שיגרו אגרת בתשרי תר"ל (1869) לראשי הבגדדים – לבני ששון העשירים, וייעצו להם כך:

"בוודאי שאסור לרחקם ולגרומם להם ביזיון, שעל ידי כך יחזרו לסורם... אלא אדרבא, מצווה רבה לקרבים ולהשתדל עמם להורותם בדרך אשר ילכו בה? ובפרט בערים ההם אשר שם נמצאים המסיתים (המיסיונרים הבריטים), חלילה וחלילה תהיו אתם הגורמים שיעזבו תורת ה' תמימה, וילכו אחרי ההבל."

לאיגרת זו צורפה גם איגרת החכמים האשכנזים מצפת, ובין היתר כתבו לראשי הבגדדים: "קומו השרים ולהכניסם תחת כנפי השכינה, לקיים מקרא שכתוב: ובאו האובדים מארץ אשור והינדחים... וחלילה לכם למנוע רבים לחסות בצל כנפי א-לוהינו. מצווה עליכם לצרפם לעשרה ולקרותם לספר תורה". איגרת שלישיית של החכמים הספרדים בטבריה נשלחה לפרנסים הבגדדים בחשון תר"ל (1869), ואף בה בקשה לקרב את "בני-ישראל":

"שמענו בגורלן של עם "בני-ישראל" האבודים, הנמצאים בערי הודו כי תמיד תאוותם וחשקם להכניס עצמם בתורת משה וישראל כי מסיבת גלותם מכמה מאות שנים נשתכחה התורה מהם ועליכם המצווה להשתדל ולקרבים ולא לרחקם המקיים נפשות רבות הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו".⁵

דף שבויעי, מס' 376, פרשת שמות, המרכז ללימודי יסוד ביהדות ע"ש הלנה ופאלו שולמן, אוניברסיטת בר אילן, תשס"א

שבעה ניצולים מספינה שנטרפה בים

ראובן קשאני

אגדה אחת מספרת: בני ישראל שעזבו את חופי ארץ ישראל בימים קדמונים (מסורת אחרת טוענת שברחו מפרס) הגיעו להודו באניות ובסירות מפרשים לפני

⁵ אברהם יערי, "שלוחי ארץ ישראל בהודו", סיני, שנה 31, כרכים כו-כז, תש"י, עמ' שמד-שמח

הוא מכל מס לבית המלכות/ ולו הזכות והרשות ליהנות/ משתיים ושבעים זכויות נוספות/ לשלוט על עמו החייב לציית / לו ולצאצאיו/ בניו ובנותיו/ אחיו ואחיותיו/ ולכל חתניו/ נושאי בנותיו/ לו העברנו נחלת אניוואנאם חל עוד אור שמש עד העולם---"

עפ"י מקראי יהדות 21, תמוז תשל"ט, ערכה יהודית מררי

ספרי קוצ'ין פרופ' מאיר בר-אילן

אחת הקהילות הרחוקות ביותר מן המרכז הרוחני של העם היהודי – בימי הביניים, ואף קודם לכן – הייתה קהילת יהודי קוצ'ין במאלאבר שבדרום הודו. נתלכדו ביהדות זו לא רק ריחוק גיאוגרפי, כי אם גם חיים תחת שלטון פאגאני – לא נוצרי ולא מוסלמי – היינו שלטון שלא היו לו כל דעות קדומות כנגד יהודים. במסגרת דתית-פוליטית זו שמרו יהודי קוצ'ין על זהותם העצמית היהודית במשך מאות, או אולי אף אלפי שנים.

תולדות יהודי קוצ'ין

לפני קצת למעלה ממאתיים שנה התפרסמה, בגרמנית ואחר כך בעברית, כרוניקה המתארת את תולדותיהם של יהודי קוצ'ין, תיאור בן לערך 1600 מלה (בעברית), שהשאיר רושם רב על כל קוראיו¹. חיבור זה נכתב במקורו עברית, תורגם להולנדית, ממנה לגרמנית, ושוב תורגם החיבור לעברית (ואף לאנגלית). הדברים פורסמו בעברית בכמה בימות, וברור שאלמלא היה החיבור מרתק באופיו, ויוצא דופן, לא היה זוכה לתפוצה ולתהודה שכאלו.

להלן תמצית תוכנו של החיבור: בשנת תשע למלכות הושע בן אלה בא שלמנאסר מלך אשור לארץ ישראל, והגלה את היהודים לחלח, לחבור שעל נהר גוזן ולערי מדי (על פי מ"ב יז, 1). בשנת 894 (ליציאת מצרים), שלח שלמנאסר שבויים יהודים לפוראווא מלך תימן. הגולים מארץ ישראל הביאו עימם לתימן ספרים שונים ומשונים.

לאחר תקופה ארוכה בתימן לקח המלך את ספרי היהודים. למען השגת ספריהם צמו היהודים, ומאז

צמים היהודים במאכא², ואלו שעל חוף מאלאבר ב-טו באלול לזכר גזילת הספרים. לאחר עשר שנים השיב בן המלך את הספרים ליהודים, והם קיבלו עליהם לחוג את יום י שבט לציון השבת ספריהם, כפי שעדיין חוגגים היהודים יום זה במאכא ובחוף מאלאבר. בשנת 1416, אלפים מיהודי תימן גורשו, והם התיישבו בפונא ובגוזראטי. לאחר שהיהודים נלחצו בהיותם בפונא ובמקומות אחרים בהודו הם היגרו למאלאבר בשנת 2100. מאז גרים שם היהודים בתנאים טובים, ורשיונם חקוק על לוחות הנחושת.

הסיפור עצמו כולל כמה תפילות של היהודים, תפילות יוצאות דופן בניסוחן. מכל מקום, מסופר שם בהמשך שנשכחה תורה מיהודי קוצ'ין, ולמרות זאת הם מדברים עברית, וכי בידי נשיאים, יוסף הלאגוא, שמורים איגרות אחשוורוש להמן ומרדכי בשפה הטאמילית.

העדות הועתקה בקוצ'ין בשנת 1757. על החתום בא לעאפאלד עמנואל יעקב פאן דארט, יהודי יליד דארטרכט שבהולנד שהמיר דתו והסתובב במזרח.

יש לפרק עדות זו לגורמיה: עניין אחד הוא מקור יהודי קוצ'ין בתימן. עניין שני הטעון בירור הוא מתי חובר חיבור זה, ומהי המסגרת הכרונולוגית שלו. העניין השלישי, הספרים המוזכרים באותה עדות. נבוא, אם כן לדון בכל אחד מתת-הנושאים של החיבור.

אשר לראיית יהודי קוצ'ין את עצמם כבני מוצא תימני, הרי שטענה זו אפשרית בהחלט אחר שהתפרסמו קרוב לעשרים מכתבים ששוגרו בין יהודי תימן, ובראשם ר' יחיא צאלח (המהרי"ץ), ליהודי קוצ'ין, כשחלק מהנמענים היו יחזקאל רחבי, מנהיגם הבלתי מעורער של יהודי קוצ'ין במשך חמישים שנה במאה השמונה עשרה, ובנו דוד. ממכתבים אלו עולה כי לא רק שיהודי תימן סיפקו תשמישי קדושה ליהודי קוצ'ין, אלא אף עמדו עמם בקשרי נישואין ומסחר 'עד שהפכו את קוצ'ין לפרבר של צנעא', כדבריו של ר"י קאפח.

בחלק מן המסורות של יהודי תימן נכתב כי הם הגיעו לתימן מארץ ישראל עוד בימי בית ראשון. ליתר דיוק, ר' נתנאל בן ישע מחבר מדרש 'מאור האפלה', ור' שלמה עדני מחבר 'מלאכת שלמה' על המשנה,

² נראה שהכוונה לעיר מוח'א שבתימן (שתרמה את שמה לקפה מוקה), שעל יד מוצע העתיקה.

¹ הטקסט בגרמנית ראה אור לראשונה בשנת 1789 (בפתיחה נחתם: האג, 25 בספטמבר 1789).

שלם, ושילבו בחיבורו, ובשל היותו קטן בכמות, באופן יחסי, לא הושם אליו לב. חיבור זה הינו, ככל הנראה, ארץ-ישראלי, שהרי שני החכמים המוזכרים בו חיו בארץ ישראל, וייתכן שאף הפתיחה 'מעשה' מסגירה את המוצא הארץ-ישראלי של החיבור. מכל מקום, בעוד שכיום 'חידות שלמה' אינו ידוע בתור ספר עצמאי, הרי שלפי יהודי קוצ'ין היה פעם חיבור זה בידי יהודי תימן כספר בפני עצמו.

ספר נוסף מהמוזכרים לעיל אשר ראוי לעיון הוא נבואת אחיה השילוני, ספר שקיומו היה ידוע עד עתה רק מהתנ"ך. ברם, לא מן הנמנע כי הספר הזה היה מוכר לחכמי התלמוד, שכן יש עליו ידיעה מיוחדת במינה ממרוקו במאה השבע עשרה.

בעירובין סה ע"א הובאה הלכה תוך הסתמכות על הכתוב:

אמר רב חייא בר אשי אמר רב: כל שאין דעתו מיושבת עליו – אל יתפלל, משום שנא' 'בצר אל יורה'. רבי חנינא, בימא דרתח לא מצלי. אמר: 'בצר אל יורה' כתיב.

רש"י שאל בפירושו היכן כתוב 'בצר אל יורה', והוא מעיר בפירושו כך: 'בדקתי אחר המקרא זה ואינו בכל הכתובים, ושמו בספר בן סירא הוא'. ברם, פסוק זה אינו בבן סירא, ומקורו נותר עלום. והנה, בספרו של ר' משה בירדוגו, ראש משביר, על מסכת עירובין, כתוב בגליון כך:

אמר הצעיר שמא"י הלוי: זכורני שראיתי בכתבי הרב הגדול כמוהר"ר יעקב אבן צור זלה"ה שראה בכתבי החכם כמה"ר יעקב עטייא ז"ל כי בעיר פאס יע"א [=יגן עליה א-לוהים] הובא לידו [ספר] אחיה השילוני וכתוב בו פסוק זה, וז"ל [=זוה לשונו]: 'יאמר שלמה אל כל העם: שפטו איש את אחיו בצדק, איש מכס בצר אל יורה', ע"כ [=עד כאן]. אך לא נשאר בזכרוני באיזה קאפיטולו מהספר. וזאת תהיה לעדה כי הן בעוון עול הגלות ומגרש"י הערים היו בעוכרינו לאבד ממנו כל הון יקר ונעים, תורתן של ראשונים כמלאכים⁴.

כלומר, לערך בראשית המאה השבע עשרה ראה חכם יהודי את ספר אחיה השילוני בפאס, ואף ציטט ממנו

⁴ תודתי נתונה לרב משה עמאר בעניין זה.

סברו שיהודי תימן הם מן הגולה שהוגלתה לחלח וחיבור ונהר גוזן, היינו מגלות עשרת השבטים על ידי סנחריב. הואיל ואנשי קוצ'ין, לפחות על פי מסורת זו, גלו לשם מתימן, מסתבר שלקוצ'ין הועברה אותה מסורת תימנית, על פיה הגיעו היהודים לתימן עוד בימי בית ראשון.

על פי המסופר בעדות, נשיא היהודים בקוצ'ין הוא יוסף הלגוא, גיסו של יחזקאל רחבי, וממילא היה נשיא כמה שנים לאחר מותו של רחבי. הואיל ויחזקאל רחבי היה מנהיג ידוע, והוא נפטר בשנת 1771 הרי שיש להסיק ש'תולדות יהודי קוצ'ין' חובר בשנת הופעתו: 1789, או שנה קודם לכן.

סוף דבר: החיבור 'תולדות יהודי קוצ'ין', על אף אופיו האגדתי, הוא אמיתי ביסודו, ומלמד על הזיקה התרבותית ההדוקה בין יהודי קוצ'ין לבין יהודי תימן.

הספרים החיצוניים בקוצ'ין

מן העדות עולה שהגולים מארץ ישראל לתימן הביאו עימם ספרים שונים. נעיין, אם כן, ברשימת ספרים זו כפי שהם מופיעים ב'תולדות יהודי קוצ'ין':

הגולים האלה הביאו עמם ספר תורת משה, ספר יהושע, ספר רות, ספר שופטים, ספר שמואל ראשון ושני, ספרי מלכים ראשון, שיר השירים לשלמה, שירי הלל דוד ואסף והימן ובני קרח, משלי וקהלת שלמה וגם חידותיו, נבואת גד, ונתן, שמעיה, ואחיה, ספר ישן נושן, איוב, יונה, וספר ישעיה, וכו'.

מכלל חמישה ספרים אלו, הרי שלארבעה יש מכנה משותף: נבואות גד, נתן שמעיה ואחיה מצוינים בתנ"ך כספר³. הספר 'חידות שלמה' ככל הנראה הוא חיבור קטן אשר כיום אינו קיים כספר העומד בפני עצמו, אלא כלול בתוך המדרש התימני 'מדרש החפץ'. לעניין הנדון כאן חשוב לציין כי חיבור זה נפתח במלים הבאות: 'מעשה. אמר ר' ישמעאל: זו חוכמתו של שלמה שהייתה מסוף העולם ועד סופו... ר' ירמיה אומר: 'וכו', והחיבור מסתיים במלים: 'נשלם זה המדרש'. כלומר, מחבר 'מדרש החפץ' העתיק חיבור

³ למשל, דה"א כט, כט; ודברי דויד המלך הראשונים והאחרונים הנם כתובים על דברי שמואל הראה ועל דברי נתן הנביא ועל דברי גד החזה'. ראה עוד: דה"ב ט, כט; דה"ב יב, טו, ורק נבואת עידו הנביא אינה מוזכרת כאן.

פסוק, שלא היה ידוע עד כה, למעט שלוש המלים האחרונות שהובאו בתלמוד.

הפסוק, תואם הוא, עקרונית, את הכתוב בדה"ב ט, כט: 'ושאר דברי שלמה הראשנים והאחרונים הלא הם כתובים על דברי נתן הנביא ועל נבואת אחיה השילוני'.

ובכן, עד כה לא היה ידוע ספר אחיה השילוני כלל, למעט האיזכור שבתנ"ך. ברם, עתה יש שתי ידיעות שונות, בנות תקופת זמן קרובה (אלפי שנים לאחר העדות הראשונה), האחת מקוצ'ין, והאחרת ממרוקו, על שני ספרים הנושאים שם זהה. מסתבר, אפוא, כי שתי העדויות מתייחסות לספר אחד הוא הספר ממנו צוטט הפסוק בתלמוד. לאמור, ספר אחיה השילוני נתחבר בארץ-ישראל או בבבל, ועם נדידת היהודים משם הוא התגלגל למקומות מגוריהם. מסלול נודים אחד היה מערבי: ארץ ישראל – צפון אפריקה, ומסלול אחר היה מזרחי: ארץ ישראל – תימן – (הודו).

נבואת גד

ספר בשם 'דברי גד החוזה' נרכש בקוצ'ין בראשית המאה התשע-עשרה. בשנת 1806 ביקר בקוצ'ין הכומר האנגליקני קלודיוס ביוקאנן, שרכש את הספר שמונח היום בספריית קיימברידג' שבאנגליה.

כתב היד בצורת קונטרס, מכיל כמה חיבורים, אך הוא פותח בספר ששמו נכתב באותיות גדולות 'דברי גד החוזה'. בעליו של הספר ידוע, שכן בתוך הקונטרס כתוב בפירוש, בכתב יד של מלאכים – היינו כתב יד מאגי – כי הספר השתייך ליחזקאל רחבי.

כתשעים שנה לאחר רכישתו זכה 'דברי גד החוזה' לתיאור מקוצר בידי שלמה זלמן שכטר, עם בואו לקיימברידג', וקודם לגילוי הגניזה.

ספר זה כולל מסורה כאחד מספרי המקרא: סיכום פסוקים, אותיות קטנות וגדולות, מ"ם סתומה באמצע תיבה, נו"ן מנוזרת, קרי וכתב, ועוד. והנה, טרם נשמע עד כה על אף ספר – מקראי או חוץ-מקראי – שנכתב בגולה וזכה למסורה מעין זו. הווה אומר, הפעילות המסרנית, שיסודה בארץ ישראל, מצטרפת לפעילות הספרותית הארץ-ישראלית המתגלה בחיבור ספרים חוץ-מקראיים ואפוקאליפטיים, ושתי פעולות נפרדות

אלו מצטרפות לשיקולים החיצוניים ומאששות את העדות של יהודי קוצ'ין כי מקור החיבורים שבידיהם הוא בתימן, ולשם הגיעו מארץ ישראל.

בחינה מדוקדקת של 'דברי גד החוזה' מגלה מקורות בכל תחום בו הוא נבדק: בתוכן, בנוסח המקרא שהיה לפניו, במסורה שלו (השונה מן המסורה המקראית, אף אם דומה לה), באוצר השמות בו (כמה מהם אינם ידועים ממקום אחר), בעברית שלו, ועוד. לפיכך, אי אפשר לראות בספר זה זיוף, במובן הצר של המלה, שכן 'דברי גד החוזה' מגלה יצירתיות ומקורות (אף אם שולבו בו פרקים מן התנ"ך).

עניין אחר הראוי אף הוא לעיון הוא מה המשמעות של הימצאותם של ספרים חיצוניים אלו בקוצ'ין, ושם דווקא. דומה כי במקרה זה ניתן להראות את יישומה של שיטת השרידים האנתרופולוגית. כלומר, ככל שמתרחקים מן המרכז התרבותי כך נתקל החוקר בתופעות תרבותיות קדומות יותר בזמן. ככל הנראה, דווקא על שום ריחוקה הגיאוגרפי של קוצ'ין וחוסר קשריה ההדוקים עם היהדות הנורמטיבית נותרו בה שרידים של יהדות בלתי רבנית. לא הייתה זו יהדות שבעטה ביהדות הרבנית, מעין הקראים, אלא שעל שום ריחוקם לא הגיעו אליהם החידושים האחרונים של יהדות חז"ל הרבנית (במידה מסוימת, בדומה ליהודים האתיופים).⁵

באשר לקוצ'ין, כתב ר' דוד אבן זמרא, רבה הראשי של מצרים במאה השש עשרה. במהלך תשובתו לקוצ'ין ביחס לעבדים שם הוא כותב (בערך בשנת 1520):

... וכל שכן אבותם הראשונים שלא היו יודעים מתורה שבעל פה אלא תורה שבכתב כפי מה ששמענו, כי לא נודעו אלא מקרוב כמו כ' שנה מזמן שכבשו הפורטוגיז"ש האינדיא [=הפורטוגזלים את הודו], וזכורני שבאו משם כתבים לשלוח להם ספרים, שלא היו בידם לא משנה ולא תלמוד ולא פוסקים...

⁵ ראוי לציין כי מדבריו של אלדד הדני, עולה עדות דומה על קהילה נידחת היודעת מעט מסיפורי חז"ל, אך מחוסרת ספרי תורה שבעל-פה, וספק אם היה להם כל התנ"ך (לדעת אלדד יש להם אסתר ואיכה, אך אינם קוראים בהם). מעט מההלכות הנהוגות באותה קהילה (אם אכן אלדד משקף אותן, בהיותו שוחט, ככל הנראה), אינן רבניות, וכבר הוער על זיקת אלדד לכוש (אתיופיה), כמו גם להודו. ברם, יש מי שסובר כי 'כוש' אצל אלדד היא הודו, ואם כן סיפורי נפלאותיו מתארים יהודים בהודו.

עשרה. (ז) מאז מצוי כתב היד של 'דברי גד החוזה' בספריית אוניברסיטת קיימברידג' באנגליה.

אשר ליתר הספרים המוזכרים לעיל, ובהם נבואות נתן ושמעיה אשר כלל לא נדונו, אפשר שכלו מן העולם, ואפשר שעדיין ממתנינים לגואליהם בפינה נידחת כלשהי, בין אם בהודו, בתימן או אולי במרתפי אחת הספריות באירופה. לעתיד פתרונים.

איגרת רבן יוחנן בן זכאי

זהו ספר המתיימר להיות איגרת שנכתבה בידי רבן יוחנן בן זכאי, היינו במאה הראשונה לספירה, ונשלחה 'על ידי ינאי תלמידו של רבן גמליאל הנשיא לידי הנדיב יוסף בן שמעא הפרפה (!) נשיא אחד בתוך אמוני עם סגולה בעיר רומא'. מבחינה זו זהו ספר פסאודואפיגראפי, אלא שלא כרגיל, 'גיבור' הסיפור הוא מראשי היהדות הרבנית ומייסדיה, ולא דמות מקראית כמקובל בספרים מזויפים אחרים. הספר נדפס כמה פעמים, ועניין זה עצמו מצריך לימוד⁶.

הספר מכיל לערך 2500 מלים ותוכנו הוא פולמוס כנגד הנוצרים, וליתר דיוק, נגד מיסיונרים. המחבר קורא 'אל תאמינו לאנשים הפושעים הנקראים שליחכ... כי המה חוטאים ומחטיאים את הרבים'. כיוצא בכך כתוב בו: 'וכותבים ספרים אין קץ על מעשיו שלא היו וקראו את שמו משיח'. לטיפול מיוחד זוכה 'איש משחית מתלמידי רבן גמליאל הנשיא... שאול (הטרסי)'. המחבר אף מוסיף: 'והנוקם בו - הן במיתה, הן בגופו - מקנא את השם יקרא, וברית שלום יינתן לו'. יש בספר קריאה לקהל לשמור את מצוות התורה, ודגש מיוחד על התורה שבעל-פה. תוכן הספר רצוף גימטריות, ובהם גם גימטריות 'במספר קטן', היינו השמטת האפסים בערך הגימטרי של אותיות בעלות ערך של עשרות או מאות (לדוגמה: דם = מת = 8), כמו גם מונחים קבליים (לדוגמה: 'אור הקדמון'), ומדרשים בענייני אדם וחוהו, השטן, הנחש, ועוד. זרותו של הספר אף ניכרת בכך שהוא טעון פירוש, ואכן הוא הודפס, החל עוד מן הדפוס הראשון, בליווי פירוש (מאת ר' אליעזר אשכנזי), ובמהלך השנים נכתבו לספר מספר פירושים נוספים. אין ספק, אף בקהל הספרים האנטי נוצריים זהו ספר חריג. כתב היד התגלה בשנת תר"ן

בהתחשב בעובדה כי היו בקוצ'ין חלק מספרי התנ"ך, כעדות אותה מסורת הנדונה כאן, וכן ספרים חוץ-מקראיים נוספים, נראה שלא הייתה כאן ריקנות כלל, כי אם השתמרותה החלקית של יהדות 'מקראית', או 'קדם-רבנית', שריד של עבר רחוק במקום גיאוגרפי מרוחק.

דוגמה אחרת לתופעת השתמרות השרידים בקוצ'ין ניתן לראות בקריאת מגילת אנטיוכוס בשבת חנוכה, שוב מנהג בלתי נורמאטיבי מחד גיסא, אף כי שרד בקהילה יהודית אחרת בסהרה. הווה אומר, דווקא במקומות המרוחקים ממרכז החיים היהודיים הייתה אפשרות קיום לכל מיני מנהגים וספרים שבמקום מרכזי ובו חכמים ולמדנים היו פוסלים אותם ומעלימים זכרם לנצח. הרי קוצ'ין, בעניין זה, הייתה מעין שריד חי שלא כגניזה שהייתה שריד מת: ריחוקם מן העין של היהודים שם הותיר למעיין המודרני פלא על פלא, עניינים שלא יכלו לעבור בעד ה'צנזורה' של המסורת הרבנית-יהודית המקובלת. לאמור, אפשר שיהדות קוצ'ין שימרה מנהגים וספרים של יהדות קדם-רבנית, וזאת בשל ריחוקם הרב מן המרכז התרבותי.

לאור כל האמור עד כה ניתן לסכם את הידוע יחד עם המשוער ביחס ל'דברי גד החוזה': (א) הספר נתחבר בארץ ישראל באחת המאות הראשונות לספירה (מסוף המאה הראשונה לספירה ועד למאה הרביעית - על סמך ניתוח תוכן הספר), כשלנגד הסופר עמדו כתבי יד קדומים של המקרא. (ב) הספר נשתייר בארץ ישראל עד למאה השמינית לספירה בערך, או זמן לא רב לאחר מכן, כפי שניתן ללמוד מהעובדה שהספר כולל מסורה, וכן לאור סידרם של ספרי המקרא שהובאו יחד עם ספר זה לתימן. (ג) במאות השמינית או התשיעית לספירה (ולא בימי בית ראשון), גלה הספר עם בעליו לתימן, ועימו, מן הסתם, גם הספרים החיצוניים האחרים שהוזכרו כאן. (ד) ספרים אלו נדדו עם בעליהם מתימן להודו בערך בראשית המאה השתים-עשרה, כשרק אחד מהם הותיר את רושמו על ספרות המדרש בתימן: 'חידות שלמה'. הספרים היו קיימים בהודו מאות שנים עד מועד כתיבת 'תולדות יהודי קוצ'ין' במאה השמונה עשרה. (ה) 'דברי גד החוזה' הועתק (כנראה ממגילה), בקוצ'ין באמצע המאה השמונה עשרה. (ו) 'דברי גד החוזה' נמכר בקוצ'ין לקלודיוס ביוקאן בראשית המאה התשע

⁶ הצ'יטוטים להלן מתוך דזובאס.

בספריית הרבי מבעלז, והוא הועתק בתרנ"ז.⁷

הגיע לקוצ'ין מתימן, ולשם הוא הגיע מארץ ישראל, כדרך מסורות, לאו בהכרח רבניות, וספרים ארץ ישראלים אחרים.

אגב אורחא הסתבר כי קהילת יהודי קוצ'ין שימרה בקרבה את שרידיה של קהילה יהודית בלתי רבנית, הן במנהגים והן בספרים עליהם שמרה.

לעומת אותם ספרים חיצוניים שנמצאו בקוצ'ין אך לא חוברו שם, הוכח כאן כי הספר איגרת רבן יוחנן בן זכאי חובר בקוצ'ין, אף אם מועד חיבורו המדויק כמו גם זהותו של מחבר הספר טעונים עדיין בירור.

האדם שהעביר ידיעות על תולדות יהודי קוצ'ין להולנד, הוא המומר יעקב עמנואל ואן דארט, והוא, ככל הנראה, זה שהביא להולנד את הספר איגרת רבן יוחנן בן זכאי (בשלהי) המאה השמונה עשרה.

נספח

מהדורות הספר: איגרת רבן יוחנן בן זכאי

(1) מונקאטש, תרנ"ה. בשער הספר: האיגרת אשר כתב התנא הקדוש האלוקי רבן יוחנן בן זכאי

בציווי רבן גמליאל הזקן... עם פירוש הרה"ג כו' מו"ה אליעזר בר"י אשכנזי זצ"ל, ועד עתה ה[י]ה] ספון וטמון בכתב יד ולא ה[י]ה] נדפס מעולם וכעת הובא לבית הדפוס פעם ראשונה בהוצאות האברך מו"ה אלעזר בר"מ מאיר רקח נ[י] [=נרו יאיר] מטשארטקוב.

(2) מהדורת משה יהודה ברמן עם פירושו 'קול יהודה', תרנ"ט.

(3) דפוס צילום של המהדורה השנייה, על פי הסכמת ר' משה פיינשטיין הנלווית לחיבור, תשכ"ח. מובא בהקדמה שהאיגרת נמצאה בספרייתו של ר' גרשון חנוך, האדמו"ר מראדזין, אשר ביקש את ר' משה יהודה ברמן לחבר לה פירוש וכמה מדברי האדמו"ר מראדזין הובאו בפירוש 'קול יהודה'.

(4) בתוך: י"ד אייזנשטיין, אוצר מדרשים, א, ניו יורק תרע"ה, עמ' 214-218.

אייזנשטיין היה הראשון (והיחיד עד כה), שעמד על זיפו של חיבור זה.

ניתן לסכם את הידוע יחד עם המשוער ביחס לאיגרת רבן יוחנן בן זכאי. (א) ספר אנטי נוצרי (ואנטי) מיסיונרי זה חובר בקוצ'ין. תאריך חיבורו לא ידוע, אך הוא חובר לא לפני המיפגש עם המיסיונרים, היינו ראשית המאה השש עשרה, ולא מאוחר משלהי המאה השמונה עשרה בה חי מפרשו הראשון של החיבור. (ב) מחבר הספר הכיר את 'דברי גד החוזה', והוא השתמש במספר ביטויים מן הספר. קיימת אפשרות, אף אם רחוקה, שהמפרש והמחבר של האיגרת היה אחד, הוא אליעזר בר"י אשכנזי, השליח מירושלים אשר חי בקוצ'ין בשנת 1786. (ג) הספר עם פירושו הגיע לידינו של המומר ליאופולד עמנואל יעקב ואן דארט, והוא העבירו להולנד, בשובו למולדתו בתאריך בלתי ידוע (בחצי השני של המאה השמונה-עשרה). (ד) הספר נמכר או ניתן לבן משפחת רוקח באמסטרדם בחצי השני של המאה השמונה עשרה. (ה) הספר נשמר במשפחת רוקח גם בנדודיה למזרח אירופה [כשושלת בלז] שם נדפסה איגרת רבן יוחנן בן זכאי בשנת 1895.

סיכום

הדיון הנפתל בספרי קוצ'ין נובע ממעמדה המיוחד של הקהילה היהודית במקום כה רחוק מלב התפוצה היהודית, כמו גם מאופיים המקוטע של המקורות ביחס לאותה קהילה. על אף זאת, הוראינו לדעת כי החיבור 'תולדות היהודים בקוצ'ין' נכתב בקוצ'ין במאה השמונה עשרה, והוא נושא בתוכו מסורות תימניות שנשתקעו בקוצ'ין.

המסורת של יהודי קוצ'ין כי הם באו למקום מתימן, וכי היו להם כמה ספרים חיצוניים נמצאה מאוששת. הספר 'דברי גד החוזה', כמו גם ספרים נוספים מסוגו,

⁷ בעמוד הפנימי כותב המביא לבית הדפוס כך: 'זכרה נא א- להי והיטיבה לטובים בליבותם אשר רשות ניתן לי הצעיר באלפי להעתיק מאוצר ספרים של ש"ב (=שאר בשרי) הרה"צ (=הרב הצדיק) ה"ר (=הרב רבי) אר"י ליביש רקח שליט"א האבד"ק (=האב בית דין קודש) מאגרו"ב יע"א (=יגן עליה א-לוהים) בהרה"צ הק' אדמו"ר מבעלז זצלה"ה (=זכר צדיק לברכה לחיי העולם הבא) כ"ה ימים לחדש טבת בסדר וגאלתי אתכם בזרוע שנת קבל רנ"ת עמך לפ"ק (=לפרט קטן) מאגרו"ב. ו"ק אלעזר רקח בן לא"א (=לאבי אדוני) כו' מו"ה מאיר נ[י] מטשארטקוב'.

(5) מהדורת אברהם יצחק דזובאס, אנטוורפן. הספר מלווה בפירוש ארוך ביותר בשם 'באר יצחק' מאת המהדיר.

פעמים 52, קיץ תשנ"ב, מכון יד בן צבי, עמ' 74-100

שלוחי ארץ ישראל בהודו

אברהם יערי

שלוחי ארץ ישראל שיצאו לחוץ לארץ בכל דור ודור כדי לעורר את ליבותיהם של בני הגולה לבוא לעזרת היישוב בארץ ישראל, הגיעו לא רק למרכזי היהודים הגדולים, אלא ניסו לחדור לכל מקום שיהודים יושבים בו, ואפילו למקומות הנידחים ביותר שנוסעים אירופיים לא העזו לחדור אליהם בדורות ההם, כגון נאות מדבר סהרה, תימן, כורדיסטאן, ויישובי היהודים במרכז אסיה. בספרי על שלוחי ארץ ישראל אשר אתי בכתובים, ניסיתי לתאר את השפעתם של שלוחי א"י על נדחי ישראל בכל מקום שהם, וכאן אנסה לסקור את המגע ע"י שלוחים בין היישוב בארץ ישראל ובין היהודים היושבים בהודו. יש כאן עניין לא רק לתולדות הקשר שבין א"י והגולה, אלא גם לתולדות יהודי הודו עצמם, שכל אלה שכתבו עליהם לא ידעו על שלוחי א"י שהגיעו אליהם.

המרכז היהודי העתיק ביותר בהודו היה במדינת קוצ'ין (Cochin), שבה הגיעו היהודים לדרגת עצמאות מרובה עוד באמצע המאה השמינית במחוז כראנגאנור (Cranganore), בשנת 1523 נכבש המקום ע"י הפורטוגזים, וזמן קצר לאחר מכן נחרב על ידם המרכז היהודי בה, וה"נשיא" האחרון של היהודים נמלט לעיר קוצ'ין אשר על חוף מאלאבאר. מימי שבתם במחוז המיוחד ליהודים בכראנגאנור לא הגיע לידינו שום ספר או כתב יד או תעודה (מלבד לוחות הנחושת הכוללים כתבי זכויותיהם), כי גם מה שהצליחו להציל מכראנגאנור נשרף בשעה שנשרפה שכונת היהודים בקוצ'ין ע"י הפורטוגזים בשנת 1662, באחרית ימי שלטונם שם.

בקוצ'ין עצמה כבר מצא ואסקו די גאמא יהודים בנסיעתו השנייה בשנת 1502. יישוב זה הלך וגדל ע"י פליטי כראנגאנור וע"י פליטים מספרד ומפורטוגאל, ואליהם נלוו מהגרים מאשכנז ומצפון אפריקה שנמשכו למרכז מסחרי זה. בשנת שכ"ח (1568) כבר

בנו להם פליטי ספרד בית כנסת בקוצ'ין. ידיעות על יישוב היהודים בקוצ'ין מגיעות במאה השש עשרה למצרים ולארץ ישראל. אולם כל עוד שלטו הפורטוגזים בקוצ'ין (בשנים 1500-1662), וכל עוד עשתה האניקיביזציה מדי פעם בפעם שמות ביושביה היהודים, לא העיז שום שליח א"י לחדור לקוצ'ין. כשצרו ההולנדים על העיר בשנת 1662, סייעו היהודים להולנדים לסגת מן העיר בלי להילכד, ועל כך התנקמו בהם הפורטוגזים ושרפו את בית הכנסת שלהם.

שנה לאחר כך, בשנת 1663, נכבשה העיר בידי ההולנדים, ששלטו בה מאה ושלושים שנה, והשנים הללו היו ימי פריחה כלכלית ורוחנית ליהודי קוצ'ין. לקהילה נלוו עתה מהגרים מארם צובא ומתימן שבוודאי הביאו אתם ידיעות על היישוב בארץ ישראל. התחיל גם מגע ישר בין יהודי קוצ'ין ובין המרכז היהודי הגדול באמסטרדם. בשנת תמ"ו (1686) הגיעה לקוצ'ין משלחת של יהודי אמסטרדם, ובראשה משה פירירא די פאיוא, שפירסמה בשנה שלאחריה דין וחשבון מפורט ממה שראו. מנהיג יהודי קוצ'ין בימים ההם, ר' דוד רחבי, מסר סכום כסף בידי משה פירירא וביקש ממנו לשלוח להם מאמסטרדם ספרי תורה ותפילה, ויהודי אמסטרדם מילאו את בקשתם ועוד הוסיפו לשלוח ליהודי קוצ'ין ספרי ש"ס, רמב"ם, טורים, שולחן ערוך וכו'. הספרים הגיעו לקוצ'ין ביום ט"ו מנחם אב, וכל כך רבה שמחתם של יהודי קוצ'ין על מאורע זה, עד שהחליטו לקבוע יום זה ליום חג ומועד, ועוד בסוף המאה התשע עשרה היו יהודי קוצ'ין חוגגים את החג הזה מידי שנה בשנה בריבוי אורות בבית הכנסת. ומאז ואילך הייתה אמסטרדם למרכז יהודי קוצ'ין, שהדפיסו בה את הספרים המיוחדים להם¹. אין ספק, ששלוחי א"י שנזדמנו בקביעות לאמסטרדם שמעו בה על מציאות היישוב היהודי בקוצ'ין, שהגיע בראשית המאה השמונה עשרה ל-4000 משפחות לערך, והביאו את הידיעות לארץ ישראל, ומאז מתחילים שלוחי א"י שנשלחו לאזור ערבסתאן חודרים גם לקוצ'ין, שאליה הפליגו מבצרה שעל חוף המפרץ הפרסי, או מתימן, שאליה הגיעו ממצרים.

¹ "מסעות שלמה" לשלמה רינמן, וויען תרמ"ד, עמ' 152 (והתאריכים שם משוובשים).

² על ספרי יהודי קוצ'ין שנדפסו באמסטרדם, ואחר כך בקוצ'ין עצמה ובבומביי, עיין: א' יערי, הדפוס העברי בארצות המזרח, חלק שני, ירושלים ת"ש, עמ' 90-94.

עם הפסקת שלטון ההולנדים בקוצ'ין בשנת 1795 והחלפתו בשלטון אנגלי, מתחילה ירידה כלכלית, ובעיקבותיה ירידה רוחנית, בחיי יהודי קוצ'ין. לעומת זה הולכים ונוסדים יישובי יהודים חדשים בכלכותא ובבומביי, בעיקר ע"י יהודי בגדאד שהיגרו לשם בעיקבות חברת הודו המזרחית. מעתה הולכים שלוחי א"י בעיקר לשני המרכזים הללו, אף שגם עתה אינם מזניחים את קוצ'ין המדולדלת והרחוקה, שיהודיה תמכו בנדיבות לב ביישוב ארץ ישראל וקיבלו את שלוחיו בכבוד ובהערצה.

בהמשך הדברים נראה עוד את השפעתם של שלוחי ארץ ישראל על יישוב המחלוקת שבין שתי העדות העיקריות, הלבנים והחומים, ועל החזרת זכויותיהם של בני העדה העשוקה.

נמנה עתה לפי סדר הזמנים את שלוחי ארץ ישראל להודו. מקורות לידיעות אלו שימשו לי בעיקר כתבי-יד, שלא נוצלו עד כה, ובמקצת ספרי דפוס בלתי ידועים ברבים שלא הושם אליהם ליבם של חוקרי תולדות יהודי הודו.

והנני משתמש בשעת כושר זו להביע את תודתי לידידי הרב ר' סלימאן דוד ששון נ"י בן ידידי החכם המנוח ר' דוד סלימאן ששון ז"ל, שנהג בי טובת עין ושלח לי צילומים מתוך כתבי היד שאסף אביו ז"ל בשקידה ובנאמנות כל ימי חייו ותיארם בספרו הגדול "אהל דוד". טוב עין הוא יבורך.

א. ר' אליעזר ברי, שליח ירושלים

בשנת ת"ק (1740) לערך

השליח הראשון מארץ ישראל לקוצ'ין ששמו הגיעו אלינו - ובוודאי שקדמו לו שלוחים אחרים - הוא ר' אליעזר ברי שליח ירושלים, שהיה בקוצ'ין בשנת ת"ק (1740) לערך, ומפיו רשם בפנקסו ר' יחיאל צעדי, תימני שישב בקוצ'ין ושימש המושל הבריטי בעדן שסיפר לו על הפלשים בחבש ועל היהודים היושבים בסין. בהודו המשיך השליח לחקור בעניין זה, וביום יז בשבט תר"ח כתב שוב מבומביי לר' יהוסף שווארץ על מה ששמע מפי מוסלמי מחבש על מציאות מלכות ישראל בחבש. מהודו הלך השליח לסין, ובשובו להודו חזר וכתב בכלכותא מכתב לר' יהוסף שווארץ, ובו

סיפר על מציאות נהר סמבטיון בסין. על פעולותיו בהודו לטובת א"י לא הגיעו לידינו שום ידיעות.

ב. ר' שניאור זלמן ב"ר מנחם מנדל, שליח חברון

בשנת תרי"ג (1853)

ר' שניאור זלמן ב"ר מנחם מנדל (חתם גם בכינוי: מענדילאוויץ) עלה לירושלים בילדותו לפני שנת תק"ץ (1830), והיה אחד הראשונים מבין חסידי חב"ד שהתיישבו בירושלים (עיקר הישוב החבד"י נוסד בחברון בשנת תקפ"ב).

בשליחותו הראשונה הזאת שהה בהודו תשעה חודשים והצליח להטות את בית ששון לטובת בני עדתו בחברון ולקבל מהם תרומות הגונות.

ג. ר' יעקב ספיר, שליח הפרושים בירושלים

בשנות תרי"ט - תר"כ (1859-1860)

הצלחתו של שליח חסידי חב"ד ר' שניאור זלמן בהודו, עוררה גם את עדת הפרושים בירושלים לשלוח שליח משלהם להודו, ולתפקיד זה נבחר ר' יעקב ספיר, וביום י"ז חשון תר"ך (14 בנובמבר 1859) הגיע לבומביי. בבומביי ישבו אז חמישים משפחות של יהודים בגדאדים שכולם חסו בצילו של הגביר ר' דוד ששון. בבית ששון נתקבלגם שליח זה בסבר פנים, כמו כל שאר שלוחי ארץ ישראל אשר "כולם לא יבושו מתקוותם ולא ישובו ריקם". בבומביי נשאר שישה חודשים כדי לנוח ממסעותיו הקשים בתימן, והשתמש בזמן זה כדי "לחקור ולהתחקות על שורשי השבט מאחינו הנקראים בשם בני ישראל". הוא הנוסע הראשון המוסר לנו בספרו תיאור נאמן ממהותם והליכותיהם של "בני ישראל" בבומביי על יחסם של "בני ישראל" לארץ ישראל הוא מספר: "וידעו שיש עוד יהודים וארץ ישראל, וירושלים, וחורבן בית המקדש, וביאת הנשיא יהיו נגאלים ויאספו כולם לירושלים... וגם נותנים נדבותיהם ונדריהם לעניי ישראל ולמשולחי ארץ הקודש הבאים לשם כמתנת ידם".

את היהודים הבגדאדים שבבומביי מצא ספיר אז בלי רב ומורה צדק, ובכל ענייני דת היו פונים לשלוחי א"י שנזדמנו אליהם, ולדעתו הגזימו בזה כי לא כל שלוחי א"י ראויים לכך.

מבומביי הפליג באוניה ביום יא אייר תר"כ (21 באפריל 1860) ושבעה ימים לאחר כך הגיע לקוצ'ין. שם נתנו לו חדר מיוחד לגור בו "כמנהגם הטוב לכל האורחים הבאים מא"י ובפרט לשלוח הכולל"³. בקוצ'ין מצא עוד שני "חכמים" מירושלים. הוא נשאר שם שני חודשים, עד יום טו בתמוז תר"כ ובמשך הזמן הספיק לעמוד על תולדותיהם והליכותיהם של יהודי קוצ'ין הלבנים והחומים, כי אחת ממטרות צאתו לשליחות הייתה לעמוד על מהותם של נדחי ישראל בכל מקום שהם.

מקוצ'ין הפליג ביום טו בתמוז תר"ך לקולומבו שבציילון, ומשם לכלכותה, שאליה הגיע ביום ח אלול תר"ך. בניגוד למנהג שהיה נהוג שם קודם לכן, ששליח א"י התאכסן כל ימי היותו שם, בבית אחד הגבירים, הנהיגו אז שהשליח ישכור לו חדר לשבתו, וכך עשה גם ספיר, וסבל מזה, ורק בחג הסוכות עבר לגור בבית המדפיס התימני אלעזר הכהן עראקי, ובביתו מצא מנוחה. בכלכותה נשאר למעלה משבעה חודשים, וביום טז אייר תרכ"א הפליג לראנגון, ומשם לסניגאפור, בטביה, אוסטרליה וניו-זילנד, ומשם חזר דרך ציילון, עדן ומצרים לירושלים, שאליה הגיע ביום טו אייר תרכ"ג (1 במאי 1863), ארבע שנים וארבעה חודשים לצאתו משם.

בניגוד לכל שלוחי א"י שקדמו לו השאיר לנו ספיר בספרו "אבן ספיר" חלק שני, תיאור נאמן ומפורט של חיי היהודים בהודו, בעיקר בבומבי, כלכותה וקוצ'ין, ואף אסף ידיעות נאמנות על תולדות יהודי קוצ'ין ועל תולדות "בני ישראל" בבומבי ובפונה וסביבותיהם. ובה הקים ראש גשר בין נדחי ישראל אלה ובין אחיהם שבא"י ושבתפוצות הגולה.

ד. ר' מנחם נחום בריל, שליח ירושלים

לפני תרכ"ד (1864)

על שהותו של שליח זה בהודו הגיעה לידינו רק ידיעה קצרה: במכתב ל"המגיד" מאת הרב לויזון משטוקהולם, מחבר הספר הגרמני "זואולוגיע דעס תלמוד'ס", שנכתב בשטוקהולם בחודש חשוון תרכ"ה (1864), מסופר ששליח זה בבואו לשטוקהולם סיפר

להרב על בעלי חיים משונים שראה בדרכו בעדן ובכלכותה. ואלה דבריו: "לפני איזה ירחים עבר פה איש אחד מירושלים ושמו מנחם נחום בריל והבטיחני שהיה בעיר עדן במדינת יעמען וראה שם בחבורת הרב דשם מו"ה מנחם משה נ"י עכברים בשדה שהיו מדובקים בזנבם וברגליהם האחרונות באדמה... גם אמר לי שראה בקאלקוטא בגן של גביר אחר שור בקרן אחד במצחה, וגם ע"ד זה קרא בשם איזה עדים שראו השור הזה..."⁴.

ה. ר' חיים יעקב הכהן פיינשטיין, שליח צפת

בשנת תרכ"ו (1866) ועוד

בראשית שנת תרמ"ז הגיע לקוצ'ין, ושם נתלקחה בעת ההיא המחלוקת הישנה בין היהודים הלבנים והיהודים החומים, שהראשונים אמרו על האחרונים שכונם אינם מיוחסים, ולא זה בלבד שלא התערבו ביניהם אלא אף סירבו לצרפם למניין. שורשה של מחלוקת זו נעוצה בהשפעת הסביבה ההודית שבה שלטת שיטת ה"קסטות" הקנאית, וממנה קיבלו היהודים ועשו לרם "קסטות" נמוכות משלהם. אז יצא השליח לעזרת הכת העשוקה, היהודים החומים, וחיבר קונטרס בשם "משבית מלחמות" להוכיח את קדמותם ואת זכותם. בקונטרס זה הוא מראה בקיאות גדולה בתולדות יהודי קוצ'ין והבנה רבה בקריאת המקורות. בכל הקונטרס הוא זהיר שלא לקרות את בני הכת העשוקה בכינוי "שחורים", אלא בכינוי "אינם לבנים", והוא מוטר על כך הודעה זו: "בעל אבן ספיר... מכנה אותם בשם משפחות השחורים, ובאמת אינם שחורים ח"ו כמו שהוא בעצמו כתב אח"כ שהם במראיתם כמו אנשי תימן... אבל כדי לדבר לשון נקיה... אני קורא אותם בכל הקונטרס הזה בשם האינם לבנים". את הקונטרס הזה סיים בחודש כסלו תרמ"ז בבומביי, ושלח אותו לידי היהודים החומים שבקוצ'ין. והקונטרס עשה רושם גדול על שתי העדות, ובידי החומים היה מעין כתב זכויות, והם ניסו להשתמש בו כדי לנגח את הלבנים, אבל גם לזה התנגד השליח, ובמכתבו לקוצ'ין גילה דעתו שבקונטרסו לא התכוון לגרוע זכויות מהלבנים אלא להוסיף זכויות לחומים.

³ המדפיס ציין את המאורע בימנו שבו רשם: "תחול ענדא [הגיע אלינו] ח"ר יעקב ספיר הי"ו אשכנזי שד"ר (=שלוחא דרבנן) ירושלים תוב"ב" (כ"י ששון סימן 618, עמ' 119).

⁴ "המגיד", שנה ט, גליון 12 (מיום כד אדר תרכ"ה), עמ' 92 (שם מסומן בטעות: 83).

שעיתון זה הוא יקר מציאות ככתב יד ממש, אביא כאן את האיגרות בשלימותן, כי יש ללמוד מהן הרבה לגוף העניין, ואף לגבי השפעת ארץ ישראל על הקיבוץ היהודי בהודו:

"מודע לבינה שהאיר זרח אל עבר פנינו אחת בכתב מידידנו ואור עינינו הרב העצום משד"ר [=משלוחא דרבנן] מעיה"ק ירושלים תובב"א כמוהר"א [=כבוד מורנו הרב אברהם] חיים עבו הי"ו מגיד אומר שכמה בני אדם מקהל עדתם נתעוררו לרחק את העם הנקראים בני ישראל, שלא להצטרף עימם לעשרה ולא להעלותם לס"ת [=לספר תורה], אפילו שמקיימים כל מצוותיה, תורה שבכתב ותורה שבע"פ, וכל מעשיהם כהלכת גוברין יאודאין.

...הננו מבארים דעתנו באר היטב, שהאנשים האלה כל הבא לחסות תחת כנפי השכינה ומקבל עליו באמונה שלימה תורה שבכתב ותורה שבע"פ, ועושים ככל אשר אנחנו עושים היום, דהיינו שמירת שבת וימים טובים ור"ח [=וראשי חודשים], ומלין בניהם לשמונת ימים, ואוכלים בשר כשר משוחט מומחה ומוסמך, ונוהגים כל דיני טריפות, ונשיהם שומרות נידה וטובלות בטהרתן וסופרים שבעת ימי נידה כמשפט בנות ישראל הכשרות והצנועות, והנישואין על ידי חופה וקידושין ושבע ברכות וכתובה, באופן שאינם גורעים אפילו כקוצה של יו"ד בכל אשר עושים קהל עדתם הכשרים. בוודאי שאסור לרחקם ולגרום להם ביזיון, שע"י כן יחזרו לסורם, ח"ו [=חס ושלום] וחלילה לכם מעשות זאת, אלא אדרבה מצווה רבה לקרבם ולהשתדל עימם להורותם הדרך אשר ילכו בה והמעשה אשר יעשו. ואשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה, ללמדם ספר ולהורותם דרך ה', ובפרט בערים ההם אשר נמצאים שמה כת המסיתים⁶ חלילה וחלילה תהיו אתם גורמים שיעזבו תורת ה' תמימה, וילכו אחרי ההבל.

"ויען שהוא דבר פשוט עד למאד, אינו מן ההכרח להאריך יותר, ומצפים אנחנו שבע"ה [=שבעזרת ה'] בקרב ימים יהיה לנו ידיעה ברורה, שכן עשו וקירבו עם רב מישראל הנידחים והאובדים וכולם חסו תחת כנפי השכינה. ובדבר הזה יאריכו ימים ושנות חיים,

ר' חיים יעקב הכהן שליח צפת לא הסתפק איפוא באיסוף תרומות לא"י, אלא השתדל להוכיח ולייסר באומץ לב ולבטל מנהגים נפסדים שנשתרשו בין יהודי הודו בהשפעת הסביבה. בעיקבותיו אלה הלכו כמה שלוחי א"י שבאו לשם אחריו.

1. ר' אברהם חיים עבו, שליח ירושלים

בשנות תרכ"ט - תר"ל (1869-1870), ועוד

ר' אברהם חיים עבו היה בנו של ר' שמואל עבו הרב מצפת, וכאביו שהיה שליח צפת בהודו בשנת תקצ"ה ובשנת תרי"ט, יצא אף הוא בשליחות ארץ ישראל להודו, אבל לא בשליחות צפת עיר מולדתו אלא בשליחות ירושלים.

בהיותו בשנות תרכ"ט - תר"ל (1869-1870) בבומביי ראה לתמהונו שהיהודים הבגדאדים מרחיקים את היהודים תושבי הודו מדור דור הנקראים בשם "בני ישראל". אמנם הרבו היהודים הבגדאדים, והיהודים הלבנים מקוצ'ין שעברו לבומביי, לעשות כדי להפיץ תורה ומנהגי ישראל בין "בני ישראל", ואף הדפיסו להם ספרי תפילה כמנהגייהם, אבל יחד עם זה הרחיקו אותם מעליהם ולא צירפום למניין אף לא קראום לעלות לתורה. מסתבר שאנשי "בני ישראל" התאוננו בפני השליח על יחס זה מצד אחיהם הלבנים, והשליח הוכיח את ראשי קהל הבגדאדים על כך, אבל הם רצו לקבל חוות דעת מוסמכת של חכמי א"י בעניין זה. לפיכך פנה השליח בשאלה לחכמי צפת. והטעם שפנה לא לחכמי ירושלים שמהם נשלח אלא לחכמי צפת, היה משום שבראש חכמי צפת עמד אז ר' שמואל עבו אביו של השליח, שהיה בקי בעניין זה, שהרי כבר היה פעמיים בהודו בשליחות צפת והכיר את כת "בני ישראל" ממראה עיניו. חכמי צפת נענו לו, וביום כו תשרי תר"ל כתבו איגרת מפורטת אל ראשי קהל בומביי הבגדאדים, הגבירים עבדאללה ואליהו בני דוד ששון, ובה פסקו כדברי השליח שיש לקרב את "בני ישראל" ולא להרחיקם. אל איגרתם צירפו איגרת חכמי טבריה המצטרפים לדעתם. האיגרות עשו רושם רב בבומביי ונדפסו בעיתון המקומי "דורש טוב לעמו" שיצא לאור שם בליטוגרפיה בערבית יהודית⁵. ומאחר

⁵ "דורש טוב לעמו", גליון מיום י בכסלו תר"ל (19 בנובמבר 1869).

⁶ המיסיונרים הבריטיים.

סדר טו בשבט אצל 'הוד' הודו

יעקב ספיר

היום הזה כי עבר, הוא היה יום טו שבט. ואספרה סדר היום הזה ומנהגו שהחזיקו בו אחינו הספרדים בתורקיה כאשר ידעתם, והבבלים הוסיפו עליו במידה גדושה. בדבר הזה נחלפה השיטה, הנה הרב במגן אברהם סימן קלא סעיף קטן יו מביא בשם ספר תיקון יששכר (כי לא נמצא מקור לדין זה לא בפוסקים ולא במקובלים) "אשר האשכנזים נוהגים להרבות במיני פירות של אילנות בטו שבט", אבל האשכנזים עזבו המנהג והספרדים אספוהו והוסיפו עוד כהנה וכהנה, ויביאו לו גם יין גם לחם רב וגם מנחה מפרי האדמה וירק עשב והוסיפו לו (על טו) ב ונעשה יום "טוב" ורבים יחשבו שהוא יום הדין עפ"י מה שנאמר במשנה ראש השנה, חמישה עשר בשבט ראש השנה לאילנות, אשר פירושו לעניין מעשר שנה שנה, אבל לא לאכול ולא דין – כי בעצרת דנין על הפירות (ר"ה טז ע"א), וכבר נדפס על סדר היום הזה טו שבט ותיקונו ספר מיוחד "פרי עץ הדר" מבעל חמדת הימים.

ביום שבת קודש כי עבר נקראתי אל בית המרוחם הגביר הנודע ביהודה ובישראל בצדקותיו ונדבת לבבו תורה וגדולה נצמדו בהמנוח הזה כהר"ר יחזקאל יהודא זצ"ל מילידי באגדאד (שנפטר לח"ע [=לחיי עולם] בקיץ העבר) ובנו היקר ביר"א [=בן ירא א-לוהים] גביר וחכם נכבד כהר"ר [=כבוד הרב רבין] ששון נ"י (ייבדל לחיים!) ממלא מקומו, (וכן הייתי אשתקד בלילה הזה – כי בלילה יעשו התיקון כמו בליל שימורים – טו שבט בבאמביי אצל השר הגביר המהולל בכל כהר"ר דוד ששון יצ"ו [=ישמרהו צורו ויחיהו]) ולזכות נשמתו ברוב ברכות והודאות באשר הוא עדין תוך שנתו, העריכו ביום – כי שבת היום ולא יכלו לעשות התיקון בלילה כמצוותו – שולחן גדול לכבוד יום הדין(!) מכל מיני פירות ומגדים גם לחם רב כיד ה' הטובה על הבית הגדול הזה. ונאספו שמה רבים מנכבדי העיר ואציליה גם עניים הגונים וערב רב, לעשות הסדר כתיקונו. בספר הזה "פרי עץ הדר" מונה על הסדר שלושים מיני פירות האילן בשם מהרח"ו ז"ל [=מורנו הרב חיים ויטאל זכרו לברכה] ומחלקם לשלושה סוגים ובונה מהם שלושה עולמות יב"ע [=יצירה, בריאה, עשייה] יש מהם לגבורות נוטים, ומהם רחמים פשוטים. ואילו היה בן סירא הזה ובעל

ונזכה כולנו לראות בבניין ציון וירושלים בבא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאום ה', כיר"א⁷.

"הלכ"ד נא"ה⁸ המתפללים תמיד בעד הצלחתם החו"ף עה"ק צפת"ר⁹, ברוב עז ושולם.

"הצעיר שמואל עבו ס"ט, הצעיר יעקב סקלי ס"ט, הצעיר משה הכהן ס"ט, הצעיר מרדכי משה ס"ט, הצעיר יוסף הלוי ס"ט".

לאיגרת זו של חכמי צפת הספרדיים צורפה איגרת חכמי האשכנזים שבצפת, וזה לשונה:

"כל האנשים ונשים גדולים וקטנים אשר יקבלו עליהם כדת משה וישראל, מצווה עליהם לצרפם לעשרה ולקרותם לס"ת, אין נגרע דבר מישראל הכשרים, ואדרבה צריך להראות להם פנים צהובות וחיבה יתירה, ככתוב בספר התורה, בטוחנו שתקבלו דברינו מאהבה, ובדבר הזה תאריכו ימים ושנות חיים בעושר וכבוד, ומצווה כזאת לקרבה את הגאולה לשם ולתפארת ולתהילה.

"הלכ"ד [=הלא כה דברין] רבני וחכמי ודייני ק"ק האשכנזים הי"ו החו"פ עה"ק [=ה' ישמרם ויחיים, החונים פה עיר הקודש] צפת ת"ו [=תיבנה ותיכונן] בחודש תשרי שנת וצד"ק משמי"ם נשקף [תר"ך] לפ"ק [=לפרט קטן] ברוב עוז ושולם. הק' [=הקטן] שמואל העליר, הק' מרדכי דומ"ץ [=דיין ומורה צדק] הק' [=הקטן] משה במוהר"ש מרודניק. חותם בית דין ק"ק [=קהילה קדושה] אשכנזים צפת".

לאחר שתי איגרות חכמי צפת באה איגרת חכמי טבריה הספרדיים.

סיני, 26, מוסד הרב קוק, תש"י, עמ' שלו-שמח

⁷ כן יהי רצון אמן.
⁸ הלא כה דברי נאום אנחנו החותמים.
⁹ החותמים פה עיר הקודש צפת תיבנה ותיכונן.

"פרי עץ הדר" בהודו וראה עוד מיני פירות למאות אשר לחדשיו יבוכרו שלא נראה מהם בשאר ארצות כי עתה היה צריך לברוא עולמות חדשות. גם היה בונה ומחריבן כי לא היה לו מקום להעמידן לא ברחמים ולא בדין, והיה נאנח חבל על דאבדין! על השולחן הזה היו כחמישים מיני פירות בין מפרי הארץ הזאת כי רבים הם ובין מהמובא משאר ארצות, כי לא תחסר כל בה ואין דבר נעדר מעיר הזאת הרוכלת וסוחרת לכל הארצות הקרובות והרחוקות. גם אין כסף נחשב, אם שני תפוחים קטנים או מלוא חופניים ענבים לחים באחד שיללינג. וחביבה מצווה בשעתה יותר מאתרוג ולולב ביום הראשון!!

זה סדרו: כל אחד מהחשובים היושבים ראשונה אומר יה"ר וי"נו [=יהי רצון ויהי נועם..], ופרק ופרשה מהקריאה המסודרת בספר הזה "פרי עץ הדר" על כל פרי מהשלושים. ומברך ברכה הראויה לה ואוכלה בכוונה כמצה ומרורים בליל שימורים. וכל המסובין יעשו כמשפטו ואוכלין אחריו מזה המין, מהן מְכַנְנִים לצאת בברכתו ומהם מברכים לעצמם וחוטפים ואוכלים. וכן השני וכן השלישי, גם כל ההדרים על השולחן. על כל פרק פרי חדש ועל כל פרי ברכה עד תשלום הסדר, ואח"כ מברכים על היין – קידושא רבא – ונוטלים לידיים ואוכלים סעודה שלימה איש אשר כברכתו: בכונה רצויה. אז אמרתי מי יתן אִיפוא ויודפסו גם עשרת הדברים – כללי תורתנו הקדושה – על ספר מיוחד עם יהי רצון, ויהי נועם, ולשם יחוד כו' ואיזה הגדות והערות, אולי יעשו גם להם חוק זיכרון פעם אחת בשנה ויחזיקו בהם כאחד המנהגים האלה.

יהודי קלקוטה

והיהודים גם פה כמו בבאמביי מלבושיהם כמנהג באגדא [בגדד] במלבושי ערב ארוכים תחתיים שניים ושלישיים ובראשיהם מגבעת אדומה צנופה במצנפת לבנה של משי (טורבאן), ומכובדים בבגדיהם ותהלוכותיהם ומנהגיהם, כנדיבות רוחם ודרכי חייהם במוסר ונעימות דרך ארץ, בתואר הפנים ויופי המראה והליכות ביתם וסדר מסחרם – יותר מכל שאר האומות הגרים ותושבים פה, וגם יודעים הלשון אשר תהלך בארץ ומלומדים גם בשפת ענגליש, ועל כן סוחר ערב וסוחר באגדא ופרס ישימו ביטחון מערכות עזבונם וביטחונם, על היהודים.

פורטיניזים ישנם פה ובכל ארץ הודו לרוב, כי זה מאות בשנים אשר יסחרו את הארץ הזאת כי הם היו הראשונים בזה. והמה מחזיקים באמונת אבותיהם דת נוצרית, ומלבושיהם בגדי אירופי. אך פניהם כפני היהודים נהפכו לירקון, כי מתחתנים בבנות עמי הארץ, ומדברים בשפת הארץ וגם בלשון עמם פורטיגיזית, המחמדאנים הרבים אשר גם הם תושבי הארץ מלפנים, מחזיקים בדת הקוראן ובכל מנהגיהם וגאווותם כטבעם. מלבושיהם ולשונם כמנהג הארץ ואינם יודעים בשפת ערבי ואף כי תפילותיהם והקוראן נכתב רק בכתב ולשון ערבי, והמלומדים שבהם יודעים לקרותו, ומצווה עליהם להתפלל חמש פעמים ביום ובהקוראן קוראים בשפה ברורה ובנעימה וחשק, והכל בכתב ולשון ערבי אבל אינם מבינים מה שידברו. הם אינם מתערבים עם היהודים ולא מתחתנים עימם כי טמאים המה להם. וניכרים המה בתואר פניהם ובמנהגיהם ומעשיהם כי ישמעאליים מחמדאניים המה. וגם שומרים לעלות למיכא ומודינא [=מכה ומדינה] (בערב) מקומות קדשיהם וקבר נביאם ומחוקקם בעליצות המונם ומפזרים על זאת כסף רב. כי עשירים הם ועושים לשם ומשם מיסחור וקניין.

גם סיניים נמצאים פה לרוב, ורובם בעלי עבודה עושים בכל מלאכת מחשבת גם סוחרים גדולים יודעי מיסחור וקניין. לשונם לבושיהם ומנהגיהם ואמונתם ועבודתם כאשר בארצם, ויסופר מעט מהם עוד להלאה זולת אלה ימצאון פה מכל לשונות הגויים ולאומי תבל, פרסיים, ארמענער, מולאייער, גם אירופיים מכל המדינות תושבים וגרים וכולם רצים ושבים ואיש במסילתו יעלה לעבודתו ולמסחר והעיר רחבת ידיים לתת לכל איש די מחסורו. ועושר הארץ ישיביע רצון לכל. וביותר להבריטאנים יודעי מלאכה ומיסחור אשר לאירופא וטוב הארץ בידם והם כאדוני הארץ ויודעים להסב הצלחת המדינה אליהם, ומהם בעלי הפקודות והרופאים (אשר ימלאו אמתחותיהם זהב, כי תחלואי הארץ ומכותיה רבים הם בקיץ ובחורף לא ישבתו ושכר הרופא אין די) ומורי בתי הספר הרבים קטנים וגדולים אשר לכולם שכר רב מהכנסת המדינה ואין כסף נחשב ויחיו פה חיי נחת ועונג, בתייהם מלאים כל טוב, עליות מרווחות בגינות ופרדסים ולכל אחד משרתים ומשרתות מההודים ילידי הארץ אשר רבים המה ולא ירבו בשכרם וגם אכילתם ומשקיהם לא תכבד כי ישפיקו מחייתם באורז וירק ומים. גם

שְׁבִתִי בזה הייתה לי על אפי ועל חמתי, כי לא נמלאה עצתי, ואוויר הארץ העכור עכר שארי רוחי ומוחי והכשיל כוחי. ונועצתי ללכת לאוסטראליע עולם החמישי, אבל באשר ספינות הקיטור לא תלכנה מפה לשם – כי דרך אי ציילאן תעבורנה – וספינות הרוח לא תפרושנה גם בדרך הזה בימות החורף, על כן ישבתי מְשֻׁמִים פה עד אחר הפסח, וגם אז לא מצאתי אוניה הולכת מזה ישר לאוסטראליע, ונועצתי ללכת לסינקאפור (סינגפור) כי משם ספינות יותר מצויות לשם.

אבן ספיר, הוצאת מקיצי נרדמים, ליק, 1866, עמ' קו-קז; ריב-ריג

פרחה (פלורא) ששון

ד"ר יעל לון

פרחה (פלורא) ששון לבית גבאי (1856–1936) נולדה בבומביי, ונישאה לסלימאן (1841–1894), בנו של דוד ששון (1792–1864) מבומביי. פלורא ששון הייתה למדנית נודעת בדורה, בעלת ידיעות נרחבות בתלמוד, ונשאה ונתנה בדברי תורה עם גדולי הדור. כך בין היתר, התכתבה עם ר' יוסף חיים מבגדאד (1833 או 1909–1834), הנודע בכינויו ה'בן איש חי', שאליה התייחס כאל רבנית מופלגת בתורה וביראה. דמות זו הייתה האישה היחידה שעמה נָאוֹת ה'בן איש חי' להתכתב. פלורא ששון הזמינה לעצמה ספר תורה באמצעותו, שכתיבתו הגיעה לסיום בשנת 1888. ספר תורה זה נמצא עדיין בשימוש משפחת ששון בירושלים. כן באה פלורא בחליפת מכתבים ענפה עם הרב יצחק נסים (1895–1981), ושלוש שאלות משאלותיה ותשובותיו עליהן נדפסו בשו"ת 'יין הטוב'. פרחה (פלורא) ששון נהגה לרשום הערות בשולי העמודים של ספרים שבהם למדה. שני מאמרים שכתבה התפרסמו בכתב העת *The Jewish Forum*, לסלימאן ולפלורא היו שלושה ילדים. הבת הבכורה, רחל עזרא (1877–1952), ובעלה דוד היו מראשי הקהילה היהודית בבומביי. דוד ששון (1880–1942) היה חוקר ואספן כתבי יד נודע. הבת הצעירה, מזל טוב (מזלי) (1884–1921), נודעה אף היא בלמדנותה בתלמוד. בשנת 1911 העתיקה פלורא את מקום מגוריה ללונדון, בעיקר לצורכי רפואת בתה מזל טוב. פלורא ששון תמכה כלכלית בישיבות רבות בארץ ובתפוצות. בשנת 1924 הוזמנה לשאת את הנאום

מרכבות וסוסים ועבדים רצים לפנייהם. וכגן עדן הארץ לפנייהם.

רוב ילידי הארץ בנוף הזה מסובלים בחולי מעיים או במחלת הצבה תמידי בכל הגוף או רק בצואר, או ביד או ברגל או באשך, וכמעט אין נקי מזה. בכל פינות נראה אנשים עבים ושמנים אשר נדמו בריאים וטובים, והם מעונים ביסורים וחלושים וילכו בלא כוח, שהם רק נפוחי רוח, ויש אשר צוארו עב מכל גופו או ידיו או רגליו. ויש אשר כיס האשכים שלו גדול כחצי גופו ויפריעהו מלכת ברגליו וצריך לתלותו על מותניו מזה ומזה ולהחזיקהו לפניו בעת לכתו ובשבתו, ואלה סובלים מכאובם ביתר שאת בסוף כל חודש אשר יחלו בקדחת כל הגוף קור וחום יום יומיים, ולתחלואים אלה אין כל מזור ותרופה, רק יש אשר יאכלו או ישתו האופיום כפי אשר ירגילו עצמם לזה וזאת תקל עליהם את המכאוב והקדחת למצער. והבאים הנה מארצות אחרות צריכים להישמר מלשתות מים רבים ולאכול פירות המתוקים, אשר הם ראש לכל התחלואים האלה.

גם כי ממשלת בריטאניא ביטלה המנהגים הרעים שהיו פה מאז לעובדי אליל בשריפת המתים והחיים והשלכתן אל המים, בכל זאת רואים תמיד גופות מותיהם צפים על פני הנהר גאנגס כי קדוש הוא להם, ועושים במחשך מעשיהם.

בימי החורף יבואו לפה אנשים מארץ קאבול המביאים למכור מיני פירות האילן הגדלים שמה ואינם פה: צימוקים, תאנים, שקדים, אגוזים. ובהיותי הפעם בבית איש יהודי ממודעי בא איש קאבולי עם משא פירותיו על שכמו הסובב למכור בהבתים, ונפלאתי על מראהו: גדול הקומה, אך האבר, גדול כוח, רחב הכתף, ושמן החזה, ובריא אולם, מגודל בזקן, ונשוא פנים, מראהו אדום ועוז פניו לא ישונה. והם שוכנים שם בהרים ועובדים את האדמה ובאים לפה בכל שנה בחורף למכור פירותיהם. איש הבית הגיד לי שאלה מגידים על עצמם שהם מזרע בית ישראל ומשבט בנימין ובאו לארץ ההיא בימים קדמונים ומתגרת יד נוגשיהם בגלותם (או מפחזותם) עזבו דת אבותם. והנם עתה בדת המחמאדנים אשר תשלוט בארץ קאבול – בין פרס והודו – ועוד נשאר בידם מקצת מדת ומנהגי ישראל. לא ידעתי לשונו להשתעות עימו ולהתחקות על שורשי הדברים, אך זו שמעתי.

השנתי בבית המדרש האורתודוקסי לרבנים בלונדון Jews' College, מתוקף היבחרותה ליושבת ראש האסיפה השנתית. היא נשאה דרשה למדנית, שהייתה מיוסדת במידה מרובה על מקורות מן הספרות התלמודית והמדרשית, ושהסתייעה באורח מיוחד במאמרים ובסוגיות מן התלמוד הבבלי. נאום-דרשה זה הותיר רושם עז בעולם היהודי. פלורא נפטרה בלונדון בראשית שנת 1936, ובשנת 1947 נטמנה בחלקת משפחת ששון בהר הזיתים.

הרב יוסף חיים ופרחה ששון ד"ר אברהם בן יעקב

ידידות עמוקה שררה בין הרב ג' ר' יוסף חיים מבגדאד. אשר נחשב לפסקן ומופלג בתורה. חסיד קדוש ואחד מגדולי הדור בזמנו; ובין הענף של סלימאן בן דוד ששון. הרי"ח אשר זמנו היה יקר לו מאוד ולא הרבה משלוח מכתבים לכל אדם, ואף לא בחלוקת תוארי כבוד למי שאינו ראוי לכך, הריץ עשרות איגרות לבית ששון, רובן תשובות למכתבים אשר קיבל מהם. מספר איגרות אלה מגיע למעלה מחמישים; אך כאן נפרסם רק ארבעים מהן, המתחלקים כך: רוב האיגרות נכתבו אל פרחה אשת סלימאן ששון, אשר הרב יוסף חיים העריך אותה מאוד והתייחס אליה כאל רבנית מופלגת בתורה ויראה, הראוייה לכל כבוד שבעולם. זו האשה היחידה אשר אישיות גדולה וקדושה כמו הרב יוסף חיים הסכים להתכתב אתה אישית ואף הכתיר אותה בתואר "האהובה החביבה הגבירה היקרה".

כאות הוקרה לבני המשפחה האצילה הדתית והמכובדת הזאת, הוא חיבר חמש חידות אשר כל אחת פתרונה הוא שם פרטי של אחד מבני משפחת ששון. בראש כל חידה רשם: "בסימנא טבא" ובשנת תרנ"ב (1892) שלח אותם לבית ששון בצירוף פתרונו. בשנת תרס"ח (1908) הוא פרסם חמש חידות אלו בספרו "אמרי בינה" באומרו: "עוד ראיתי להביא בפרק זה (עושה פלא)" חידות שעשיתי על השמות, כי באלה הלבבות מתחכמות, על כן אין נחשבים אלו כדברים בטלים, כי נשתמשו בכך אנשים גדולים, צא ולמד מן הראב"ע ובני גילו¹. להלן חידה על השם "פרחה":

¹ אמרי בינה, ירושלים [תרס"ח], דף יג, עמ' ג-ד.

בהנ"ו² בסימנא טובא
אות לטובה פעמיים הייתי,
בשמי יברכו לאל סלעי ומצודתי, והרוצה להכירני,
הנני נוי ברכה הנני. ראה ארבעה בנים בבטני,
הנה אנכי יושבת בשבת תחמוני, ובמלא הראשית,
ימצא אחרית.

הפתרון

השם "פרחה" לשון פרח נעשה בו שני אותות לטובה. אחד בחלום שר המשקים: "ובגפן שלושה שריגים והיא כפורחת"³ וכו'. והאות השני במטה אהרון, שכתוב: "ויצא פרח ויצץ ציץ"⁴

בשמי יברכו בחודש ניסן ברכת האילנות לאל סלעי ומצודתי כי הברכה היא רק על עת הנמצא באילנות פרח.

הנני נוי ברכה הנני, כי "פרחה" מספרה עולה נו"י ברכ"ה⁵.

הנה אנכי יושבת בשבת תחמוני, כי שמי נזכר בשיר השירים אשר לשלמה המלך ע"ה דכתיבת ביה "ויחכם מכל האדם"⁶.

האם מימיני והגפן משמאלי, כי הוא כפסוק "נשכימה לכרמים נראה אם פרחה הגפן"⁷. תיבת "אם" מימין, דהיינו מימין הקורא: ותיבת "הגפן" שמאל הקורא ושם "פרחה" באמצע.

והרוצה להכירני ראה ארבעה בנים בבטני, כי בתוך שם "פרחה" יש אותיות ר"ח, שהן מספר ארבעה ב"ן⁸. ובמלוא הראשית ימצא אחרית, דהיינו, אחרית שם "פרחה" הוא אות ה' והיא מונחת במלוי האות הראשונה של "פרחה" שהיא אות פה, שהמלוי שלה הוא אות ה'.

פרקים בתולדות יהודי בבל, ב, עולם הספר התורני, ירושלים תשמ"ט, בהמלצת יהודה כהן

² בשם ה' נעשה ונצליח.
³ בראשית מ, י.
⁴ במדבר יז, כג.
⁵ בנימטריה 293.
⁶ מלכים א, ה, יא.
⁷ שיר השירים ז, יג.
⁸ 208

על נסיעה באופנ"ים בכומבי"

הרב יוסף חיים

בעניין הקרון שקורין באי"ס כ"ל (אופניים), דרוכבים בו בשבת. שאלה. נשאלתי מאת היקר המשכיל סי' [=סיניור] מאיר צאלח נר"ו [=נטריה רחמנה ופרקיה (שומרה ה' והצילהו)] בעיר במביי, /בומבי/ נמצא קרון שקורין גאר"י שקבוע בו שני גלגלים, ואינם מושכין אותו בהמות ולא בני אדם, אלא הוא מהלך מאליו על ידי אדם היושב בו, שדוחה את הגלגלים ברגליו, ורצינו לדעת אם מותר לרכוב בזה הגאר"י בשבת ויו"ט או לאו, יוריני המורה, ושכרו כפול מן השמים.

תשובה... כ"ע [=כוליה עלמא (כל העולם)] יודו להתיר בעיר שיש בה עירוב, כיון דהיושב הוא רק דוחה ברגליו, והוא מהלך מאליו, ...ועוד אין לגזור גזירות חדשות מדעתינו, ודי שיעמדו אנשי הדורות האלה להזהר בגזירות המפורשים להדיא בדברי חכמים, על כן יש להתיר בשופי בין בשבת בין ביו"ט, בעיר שיש בה עירוב אפילו הולך לטייל.

והנה נודע שיש בגאר"י זה הנזכר בשאלה סביבות הגלגל עור אחד עשוי לאסתי"ג, והוא מקיף חודו של הגלגל, וזה העור מכניסין בו רוח על ידי כלי אחד המוכן לכך, כדי שיהיה בו נפח, שזה העור הוא הנוגע בפני הקרקע בהליכת הגלגלים, וצריך לזהר שלא יעשה הכנסת הרוח בזה העור בשבת או יו"ט, משום דהוי מתקן מנא, אלא יזהר לעשות דבר זה מערב שבת או ערב יו"ט שיהיה נפוח ועומד מבעוד יום...

ברם בעיר שאין בה עירוב ורחובותיה הם כרמלית, דההוצאה שם איסור, אין להתיר אלא רק למי שרבים צריכין לו, ולאו דווקא רבים צריכין לו לשמוע חוכמתו, או שהוא הולך לפקח על עסקי רבים, וכמו שהובא בשולחן ערוך להגאון ר"ז [=ר' זלמן (שניאור מלאדי)] ז"ל, אלא הוא הדין אם הוא שליח ציבור, ואין מי שיכול לקרות הפרשה זולתו, גם זה חשיב רבים צריכין לו, ולא עוד אלא דיש להתיר נמי בהולך לדבר מצווה, כגון לבית הכנסת לשמוע קדיש וקדושה, שהיא מצוות עשה לדעת הזהר הקדוש, והדרך רחוק, והוא חלוש מאד מחמת חולי או זקנה, שאינו יכול לילך ברגליו, גם בזה יש להתיר כדן מי שרבים צריכין לו...

אשר על כן בנ"ד [=בנידון דידן] דהוי כוח כוחו יש להתיר, יען דהיושב בזה הגאר"י אינו דוחה הגלגלים

עצמן ברגליו, אלא הוא דורס בשתי חתיכות המחוברים בזה הגאר"י, שנקראים בשם יאי"י וזה היאי"י דוחה את הגלגלים, והגלגלים מושכין ומהלכין לזה הגאר"י שהאדם יושב בו. ומה שתופס זה היושב בידו את העמודים של ברזל, שהם מגופו של זה הגאר"י אין תפיסתו בהם עושה פעולה בעיקר ההילוך והעברה של זה הגאר"י, כי אם רק כדי להטותו אל המסילה שרוצה לדרוך בה, אבל פועל ההילוך כולו נעשה ע"י הגלגלים, והרי זה נעשה בכוח כוחו, דקיימא לן בדיני הוצאה וטלטול מרשות לרשות בשבת, דמותר לכתחילה בכוח כוחו גם ברשות הרבים...

מיהו כל זה אין להתיר אלא למי שרבים צריכין לו, או שהולך לעשות מצווה גדולה, כאשר כתבתי לעיל, אבל להלך דרך טיול או אפילו לדבר מצווה, ואין לו הכרח שילך בזה הגאר"י, אלא הוא יכול לילך ברגליו, לא ירכוב בזה הגאר"י אפילו בעיר שרחובות שלה הם כרמלית, אבל בעיר שיש בה עירוב מותר לרכוב בזה הגאר"י אפילו לטייל בין בשבת בין ביו"ט. והשי"ת יאיר עינינו באור תורתו אכ"ר [=אמן כן יהי רצון].

שו"ת רב פעלים חלק א, או"ח סימן כה

זכרון ירושלים בכומבי

ד"ר רחמים מלמד כה

פעם אחת הייתי מהלך בפרהסיה ברחובה של קריה ובומביי שמה. נתלו עיניי במזל, אותה ישישה קשישה, אשת חיקו של חכם זכריה, השמש התימני של בית הכנסת "בית אל". מכיוון שהזכרתי את שם בית הכנסת אי אפשר שלא ידע הקורא שמקדש מעט זה הוקם בידי אחינו בני ישראל לפני שלושה דורות, אלא שלא היו יודעין סדרי תפילה ומנהגי אבות. לפיכך, עמדו והכתירו את חכם זכריה שמש עליהם והיה מכניסים ומוציאים, מעלם ומורידם, מלמדם וקורא בפניהם את התורה. עד שלא תהיתי על קנקנו תמה הייתי מה לו לתימני אצל יהודי הודו אחינו בני ישראל.

אך נחזור למזל. אמרתי לה שלום, והיא השיבה לי שלום חטוף. עמדה להשפיל עפעפיים שלה וראיתי ניצוצות של דמעות בבתי כיס של עיניה, ולא ידעתי אם של גיל אם של צער הם. אמרתי לה:

"גברת מזל, מה שלום חכם זכריה?"

עד כאן בלשונו המדרשית של עגנון. ועתה לתוכן
"ספר זיכרון ירושלים".

זה סיפור המעשה:

ר' שניאור-זלמן עמד להשיא את בתו, עשוהו שד"ר
(שליח דרבנן) כדי שייסוב בעולם, יאסוף כספים
ויהודים שבגולה יזילו לידי זהב. כל זאת למה? על מנת
שחסידי חב"ד יוכלו לבנות בית כנסת לאנשי קהילתם.

שמו של בית הכנסת "צמח צדק" ומקומו נקבע ברחוב
היהודים בעיר העתיקה.

הספר פותח בשבחה של ארץ ישראל ומיד בא תיאור
של ירושלים, בתי הכנסת שבתוכה, בתי המדרשות
ורשימות של רבנים ספרדים ואשכנזים.

תענוג היה לקרוא את התיאור כמפורט, כיצד נבנה בית
הכנסת "תפארת ישראל". חדווה מילאה את ליבי כאשר
גיליתי שמות של בני משפחתי, משפחת עציץ (עסיס)
שבאו מארם-צובא, הלוא היא העיר חֶלֶב שבסוריה.

החב"דניק שלנו פותח במסעותיו במקומות הקדושים
בארץ ישראל: קבר רחל, חברון, שכם, צפת, טבריה
ואפילו ליפו וחפיפה הגיע.

כדרכו של ר' בנימין מטודלה מתאר ר' שניאור זלמן
בכל מקום את היישוב היהודי, את פרנסי הקהילה,
תעסוקת בעלי הבתים ואירועים מיוחדים.

הסיפורים כתובים בלשון תנ"כית משנתית ומתובלים
במדרשים ובפירושים השאולים מדברי חז"ל. בחברון
מסופר על מחילה היורדת ממערת המכפלה עד ים
המלח, בהר מירון מתוארת הילולת ר' שמעון בר
יוחאי ומעשה בילד שנפל מהגג...

ההרפתקן שלנו ממשיך במסעותיו מחוצה לארץ
ישראל: צור, צידון, דמשק (עלילת הדם), ארם צובא,
מגדל בבל ובצרה. בבצרה הוא עולה על ספינה של
חיילים בריטים ובעזרת "קיטור של אש" שמה הספינה
פעמיה לבומביי.

באותה שעה מתנהלים בהודו קרבות עזים בין
המהרג'ות היהודים ובין הכוחות האנגליים של המלכה
ויקטוריה. ר' שניאור זלמן מחבר תפילה למען הצלחת
כוחות המלכה ויקטוריה ואכן הם מנצחים.

הדבר נודע למלכה והיא מזמינתו לפלטרין שלה

"זכרונו לברכה", השיבה לי. נתרעמו אוזניי, נחמרו פניי
ופעימות ליבי החלו ממהרות. עול אנוכי לימים ואיני
זקן ובקיא בדרכי נוחמים ולא ידעתי במה מרגיעין
ובמה אין מרגיעין.

שיברתי לה את האוזן ושיבחתי את המנות, עליו
השלום, שנפטר בשם טוב מן העולם, וכי היה תלמיד
חכם, מלקט מצוות ואיש ספר.

כיוון ששמעה "איש ספר" אורו פניה. נקבה בי מבטה
והחלה מחקרת אותי שמא יש את נפשי לבוא לביתה
לראות הספרים והמחברות שהותיר אחריו.

אפילו שהשעה הייתה בין השמשות, ושמש של לילה
דוחקת בשמש של יום ומורה השעות מאיץ וזועף, לא
שעיתי אליו ונתלויתי למזל תבל"א [=תיבדל לחיים
ארוכים] לבית השמש זצ"ל.

אותו ערב מזל גדול היה לי, שתיכף כניסתי בפשפש
הבית, עמדו לפניי ארונות של ספרים והייתי מפשפש
בהם והולך ומפשפש עד שהגיע זמן קריאת שמע של
שחרית. מכל ספרים ודפתרין שהיו עומדין שורות
שורות זה ליד זה, וחבילות וערמות אלו על גבי אלו,
נתחבבה עליי חוברת אחת – עששין בלחיייה וריחה
עובשין עתיקין, שוליה מעידים על טלטולי דרך ואיננה
עקודה כדרכם של ספרים חדשים בבית עקד ספרים,
שערה מקושט במסגרת, ופגימות וכתמים מוסיפין לה
כבוד, הדר וחשיבות.

ומה נשתנה ספר זה מכל הספרים האחרים שנתחבב
עליי כל כך? ששמו מעיד עליו שצופן הוא בחובו
נסתרות מעניינים. ולמי הם מעניינים? לירושלמים,
שהללו בריות משונות הן – מששומעים את המילה
"ירושלים", מיד נעשה בשרם חידודין חידודין ומעלים
זכרונות. שם הספר הוא "ספר זיכרון ירושלים".

כמעט ברחו מזל מזיכרוני, הייתה משגחת בי,
שמתאוהו אנוכי לספר זה והיאך תדע? אף אני לא
ידעתי. מיד נתרגשה ואמרה:

"זיכרון ירושלים – לזכר זכריה. הרי שלך לפניך".

שמחתי, והיו גרוגרות של שנינו עולות ויורדות, יורדות
ועולות ואין לדבר סוף. נתתי לה תודה ונפטרתי הימנה
לשלום.

מאותו הלילה הריני קורא והולך וקורא וחוזר וקורא
ב"זיכרון ירושלים" – יש מזל לישראל.

בלאנדען (לונדון). יהודי בומביי הגבירים והשועים הזילו לידי כסף וזהב, תרומות למען בית הכנסת של חב"ד ומעט כסף להשיא את בתו.

טרם ייענה להזמנתה של המלכה, ביקר ר' שניאור זלמן בכלכתא והמשיך למזרח הרחוק עד שנגהאי (שנחאי) שבחינא (סין). בדרך לא דרך הגיע ידידנו ללונדון ובכבוד מלכים הובל ב"קיסור של אש" (רכבת) לארמון של המלכה. קיבלה אותו בסבר פנים יפות והראתה לו את הכתר שלה ובו שלוש אבנים יקרות...

ככל שליוח נאמן, לא פסח ר' שניאור זלמן על ביקור בפריז, באמסטרדם, באלברשטט ובאיסטנבול.

באחד ממסעיו בטורקיה תפסו אותו שני שודדים, גזלו את הכסף שבידו, פשטו את בגדיו והשאירו אותו עירום כביום היוולדו. על כל פנים, את מרבית הכסף הספיק ר' שניאור זלמן לשלוח לירושלים לפני השוד הגדול.

כל המאורע הזה: הפגישה עם הקשישה וקריאת הספר קרה בחודש ניסן תשכ"ז (מאי 1967).

מספר שבועות אחרי הקריאה המרתקת של "ספר זיכרון ירושלים" פרצה מלחמת ששת הימים ובכ"ח באייר שוחררה ירושלים.

רעייתי אלישבע ואני החלטנו לסיים את השליחות ולשוב לכור מחצבתנו בירושלים.

מיד עם הגיענו לירושלים נטלני אבי זצ"ל הרב יעקב מלמד כהן עליו השלום בידי והוליכני לכותל המערבי. קיתון של דמעות שפכתי לפני קוני.

בדרך חזרה עברנו דרך רחוב היהודים והגענו לבית הכנסת של חב"ד "צמח צדק". השער חרק, עלינו במעלות, מדרגות מכוסות אבק, מעקה רעוע ומן המרפסת נכנסנו לבית הכנסת. קרני האור שחדרו דרך החלונות היו מלאים צפירים, ערפל חולי אפף את חלל בית הכנסת, תערובת של עתיק וחדש, לכלוך והוד, עובש והדר, טחב והילה, חורבה ויפעה, גלות וגאולה שימשו בו בערבוביה. ומתוך המחזה הסוריאליסטי הזה עולה עמוד אבן במרכז בית הכנסת ותומך את התקרה ואת האולם כולו. על עמוד זה, ששמר על יציבות המקום מתש"ח עד תשכ"ז, תקוע ותחוב לוח שיש גדול ועליו חקוק לאמור:

חסדי ה' אזכיר תהילות ה' אשר זיכנו ה' לבנות בית הכנסת... אשר הזיל מכיסו מעלת הגביר השר סי' אליהו דוד ששון הי"ו מבמביי.. והשתדלות הרב מו"ה שניאור זלמן בר' מנחם לשם כוללינו חב"ד... והשומע לנו ישכון בטח.

לא האמנתי למראה עיניי. המילים החקוקות על אבן השיש הן בדיוק אותן מילים הכתובות בשער הספר. רק לפני חודשיים ימים נפל לידי כתב נדיר על "זיכרון ירושלים" שעורר בי נוסטלגיה, והנה לנגד עיני דמותו של השד"ר הנועז, חב"דניק המקפל באישיותו ובכתביו את אהבת התורה, אהבת העם היהודי ואהבת ארץ ישראל.

פלא פלאים. איזו סמיכות פרשיות מדהימה. אותו רגע חשתי בכל גופי כאילו אני עטוף בפסוק "ושבו בנים לגבולם".

ישתבה שמו לעד.

יש מזל לישראל.

פעם אחת, ספריית בית אל, תשס"ד, עמ' 45-50

פליטי השואה בהודו

עזרא יחזקאל שקד

פליטים מעטים הגיעו להודו עם עלות היטלר לשלטון. ב-1934, כונסה בבומביי ועדת הסיוע לקליטת הפליטים. על יוזמיה היו, סיר דוד עזרא מכלכותה וסיר אליון עזרא מבומביי. הראשון התפרסם בתואר "הרוקפלר של כלכותה". הוא חלש על מגזרי משק רבים ונחשב לאחד מעשיריה של הודו. ואילו סיר אליון נודע כ"קורח" של בומביי. הוועדה קבעה את מושבה ברחוב דויגל מס' 4, שם שכנו משרדי ששון. ועדת הסיוע פעלה כחוק ונרשמה אצל השלטונות הבריטיים. היא הודיעה למוסדות היהודיים בלונדון כי היא נכונה לקלוט ולפרנס כל פליט יהודי שיגיע לרודו. רק בהודו ידעו פליטים מערי הרייך הכנסת אורחים מיוחדת ויוצאת דופן. וזאת, חרף קשיי ההידברות בין המארחים לאורחים, שרבים מהם לא שלטו בשפה האנגלית.

פליטים מעטים הגיעו להודו עד לראשית המבול. הכנסת האורחים הנדיבה שהעניקו יהודי הודו, הותירו

סכומים נכבדים בקופתה של הוועדה. משהחלו האוניות להתדפק על שנגהאי, שיגרה ועדת הסיוע סכום ראשוני של ארבעים אלף רופיות, על מנת להקל על המעמסה שנפלה בחלקה של הקהילה שם. הקהילה בהודו ביקשה להוריד פליטים מהאוניות, שהתדפקו על בומביי בדרכן לסין. מנגד התייצבו השלטונות הבריטים, שאסרו על הפליטים לרדת לרציף ולו לחניית ביניים. באותה עת סיפקו מפעלי התעשייה היהודיים ביבשת מוצרים לצבא הבריטי. היהודים ניצלו את קשריהם והתייצבו בפני השלטונות כדי לחלץ מהאוניות "עובדים מקצועיים חיוניים". עם ההיתרים שהשיגו עלו על סיפון האוניות, שם פעלו לשכנע פליטים לנחות בהודו. רבים סירבו להצעות הנדיבות ומיאנו להיפרד מעל ידיהם. אלה שנאותו להצעות נציגי הקהילה בהודו, חסכו את הסבל והייסורים שהיו מנת חלקם של עשרות האלפים שהגיעו לשנגהאי. בדרך זו חילצו מאות פליטים. מספר הפליטים שנקלטו מערי הריין בהודו נאמד בפי אברהם שוחט, ששימש כחבר ועדת הסיוע בכאלפיים נפש.

משנתעצם המבול, לאחר "ליל הבדולח", נדרשו פתרונות דיוור מיידיים. ברחוב ריבש בבומביי, הופעלה אכסניה מרווחת בה התגוררו פליטים בתחלופה. תנאי החיים באכסניה זו יכלו לעורר קנאה בליבו של כל פליט. שרתים צחצחו את נעליהם ושקדו על נקיון חדריהם. מלצרים שלבשו מדים צחורים הגישו את הארוחות בחדר האוכל המרווח.

משנתמלאה האכסניה ברחוב ריבש בפליטים, הופעל מעון נוסף ברחוב ויקטוריה. חדר האוכל של מעון זה היה מוקד לפעילות קהילתית לפליטים. במעון זה שוכנו פליטים מגרמניה ומפולין.

עם פרוץ המלחמה, הידקה בריטניה את המצור על גבולות האימפריה. פליטים מעטים שנשאו עימם אשורות כניסה להודו, נותרו תקועים ללא מוצא. באנגליה פרצה בהלה, מחשש להימצאותם של סוכנים גרמניים כ"גייס חמישי" בקרב הפליטים (סוכנים כאלו אכן פעלו ביעילות וסייעו בהצלחה רבה לצבא גרמניה שפשל להולנד).

השלטונות הבריטיים, נתפסו לבהלה. אזרחים גרמנים, יהודים ולא יהודים, הובלו למחנות מעצר מיוחדים ברחבי האימפריה הבריטית. גברים פליטים, שקרחת

ראשם העידה עליהם כמשוחררי מחנות ריכוז, נאספו בכל פינה. הקהילה היהודית שהייתה טרודה בקליטתם, שימשה להם גם כמליצת יושר ודאגה לספק להם ארוחות כשרות למקומות מעצר שניתן היה להגיע אליהם.

בתום תקופת המעצר, שבו העצירים לבתיהם. העיתונות היהודית ברכה על המוגמר במאמרי מערכת מתחסדים. במהלך האירועים, מצאו פליטים תעסוקה בצבא הבריטי. מהם אף גויסו לתפקידים מבצעיים חשובים במהלך מלחמת העולם.

בעוד הקהילה בהודו היתה טרודה בטיפול בפליטים מאירופה, הגיעו מעירק פליטים שדודים שביקשו סעד ונוחם אצל קרובים בהודו.

באפריל 1941, עלתה לשלטון בבגדד קבוצת קצינים מהפכנים חסידי של היטלר. בקבוצה זו דבק הכינוי "ריבוע הזהב". בראשה עמד ראשיד עאלי אל כילאני, ידידו של חאג' אמין אל-חוסייני, שהיה לחוליית הקשר בין היטלר והעולם המוסלמי. חוסייני שנתן את ברכתו ל"ריבוע הזהב", שנא את היהודים. ב-13 במאי 1941, הגיע לעירק מטוסו של מפקד חיל האוויר הגרמני בבלקן. המפקד מצא את מותו מיריות שמחה של האספסוף. מעודדים מנצחונות הגרמנים השועטים ברחבי רוסיה, החלו לאומנים, תומכי "ריבוע הזהב" להתנכל ליהודים. שגרירות גרמניה בבגדד ניהלה תעמולה ארסית נגד "האויב הפנימי", היהודים.

משהכריזה בריטניה מלחמה על עירק המתמרדת, הפיצו תומכי גרמניה את השמועה כי מרגלים יהודים, מאותתים למטוסי הקרב הבריטים החגים מעל בגדד. אספסוף מודרך החל להתנכל ליהודים ועשה פרעות בבית החולים היהודי ע"ש מאיר אליהו. בבית חולים זה נהגו לקבל טיפול גם עשיריה ונכבדיה המוסלמים של בגדד. במהומה הגדולה נודע, כי שר ההסברה סבעאוי, שונא יהודים מושבע כבר תיכנן את השמדת היהודים בעצה עם הגרמנים, שפעלו באמצעות שגרירים בבגדד, ד"ר גרובה. ב-30 במאי נדרש הרב הראשי של בגדד להתייצב אצל סבעאוי, אשר ציוה על היהודים להסתגר בבתיהם למשך שלושה ימים. הוראתו של סבעאוי בוטלה משנודע כי הצבא הבריטי הגיע למבואות העיר. משנפלה ממשלת "ריבוע הזהב" השתרר בעיר תוהו ובוהו. היה זה ערב חג השבועות,

אותיות עבריות ערלות ועקמומיות, שדה מכבר. על הפרוכת רקום בשורות מקפצות: "נדבת האשה שרה בת אהרון..." ובטבלת השיש העתיקה עוד אפשר לקרוא: "...בית יעקב... חשכו בגלותי... יהי רצון ובה גואל..." הזקנים שקועים במרחקים. היער שותק. עקרב גולש לאט מאבן המצבה, צילה משתרע אל תוך הג'ונגל.

קץ מסעו של היהודי הנצחי

של נעליך מעל רגליך. אתה עומד במקום קץ מסעו של היהודי הנצחי. זו תחנה אחרונה בגלגולי כף הקלע. כאן, יום אחד, כרע תחתיו ולא יכול עוד – ונשאר. קופים התנדנדו על הענפים ושונרות רצבו בשמש.

מן המים הללו עלה, המים האחרונים, האחרונים ביותר שבאו עד נפשו. בשחייה באישון לילה חצה אותם; את אשתו – מספרים – נשא על כתפיו.

הוא לא פילל, כי עוד יאונה לו כזאת. כלום לא הרחיק לנוס יותר מכל שבטי ישראל? כלום לא הגיע אל קץ שמים וארץ? אל הנידח מכל נידח, אל חלל אשר אף הד מחורבן בית מקדשו לא קלט, שלא נודע בו מיהו יהודי ומהו – כפושע שגלה למקום שאין מכירין אותו, להיטמע, לשכוח ולהישכח?

וכלום לא הצליח? – אלף שנים (ואולי אף למעלה מזה) ישב כאן מכובד בין המכובדים, ואיש לא חשד בו שידי מגואלות ברצח בן האלוהים... אלף שנים חסה, כאחד העממים המרובים, בממלכה משלו, תחת שרביט של מושל משלו, בבירה משלו, קראנגאנור הקרויה ירושלים של הודו, בירתה של מדינת יהודים שלווה ופורחת.

ולא יכול היה להעלות על הדעת, שכעבור אלף שנים יבואו באוניות, מאותו עולם ישן ורחוק אשר ממנו נמלט, בני עם לא נודע, אירופים, פורטוגלים, לבנים, ובראש שריונם ישאו צלב ברזל, ויכוונוהו כנגדו כחץ. בו יורו עליו כבאצבע הקטרוג – ויזהו את היהודי ואת פשעו הנשכח, כאילו עתה זה תפסוהו בקלקלתו.

אלבקירק המצביא פנה בשאלתה תמה אל מלכו הקאתולי מאוד בליסבון: "מצאתי כאן, ביבשת זו אשר גיליתי – יהודים; ותמהני, אם על אדוני המלך טוב שאשמידם אחד אחד בדרך הילוכי, או – במקובץ ולעת

ראשיתו של חודש יוני. ערב רב החל לתקוף את היהודים ולטבוח בהם ברחובות. הפוגרום פשט בארץ כלהבת אש. לפורעים בבגד הצטרפו גם שוטרים וחיילים, הפוגרום נמשך עד צהרי השני ביוני, במהלכו נקטלו בבגד על פי אחד האומדנים 129 יהודים. משאיות ועגלות יצאו לרחובות לאסוף חלקי גופות מבותרים בשעה בה ליקקה הקהילה את פצעיה.

היהודים, האופיום והקימונו, הוצאת ראובן מס, תשנ"ז, עמ' 195-205

עם יהודי קוצ'ין

ד"ר עזריאל קרליבך

אנו מגיעים אל קצה השביל, והיהודי והמוסלמי והיהודי אשר לידי מצביעים יחד בגאון: זו החורשה שייכת הייתה למאהאראג'ה, והוא חילק אותה בין שלושתנו שווה בשווה – היכל, מסגד ובית כנסת...

אנו פונים בפנית הרחוב ולפנינו, בין הבקתות – עמוד גדול. זה סימן הגבול, מסבירים לי; עד כאן הורשו הקאתולים והאחרים ללכת בתהלוכות חגיגה, ואילו מכאן ואילך – תחום היהודים, ברצותם ירשו לעבור, ברצותם ימאנו; ריבונות שלימה.

ובכל זאת... איני יודע, איך לתאר זאת, דגלי תכלת לבן רבים ראיתי בימי, הדורים ופינים מאלה שבעה מונים, וברגעים היסטוריים גדולים מרגע זה פי כמה וכמה: הדגל על אוניית המדינה הראשונה, על המטוס הראשון, על התורן בבית האו"ם בניו-יורק, על משוריין בדרך לירושלים. האם בכיתי אי-פעם לנכחם? – איני זוכר... אך כאן, דגלונים קטנים עלובים אלה, המצוירים במטושטש על נייר ישן, מקומטים מחמת דלות, מרוטים מחמת המונסון, מעוכים מחמת השמש הטרופית, התלויים לאורכו ולרחובו של 'רחוב' היהודים הזה לכבוד הביקור, כרוכים בין עלי הבננה ועצי המנגו, ומתמשכים ואובדים בג'ונגל – איני יודע, לא יכולתי להתאפק.

עד קצה ד'אמותיו של רחוב היהודים מתוחים הדגלונים, ושם, בגבול שבין החיה והאדם, העמידו שולחן ופרשו פרוכת של ארון הקודש והתקינו אגרטלים לענפי ענבר הדועכים ומעלים עמוד בשמיהם אל תוך חלל החממה הדחוסה. זקני הגבאים התייצבו פה בבגדי חג, דוממים. מאחריהם מצבת קבר בת מאות שנים,

מצוא?" כדי להתיר את הספק, עשה גם זאת וגם זאת... ואז בא היהודי האחרון במרוצת מנוסתו הנה, והפקיד עצמו לרחמי חיות היער, האנושיים יותר מכוהני דת האהבה, וישב כאן תחת הסבכות מאות מאות בשנים ואיש לא הטרידו עוד.

הזקנים עודם עומדים אילמים. אצבעות מיובלות מלטפות את הפרוכת. תשושים הם ומצומקים, רכונים ורצועים, ידיהם רועדות מזוקן ולחיהם נפולות.

משמרת הגבול האחרון של פזורת ישראל. זקיפי מלכות בלא מלך זרועה על כל הימים והיבשות. חיל ספר הגלות, עומד במוצב זבולא בתרייתא... ניצב גלמוד, בקצה תחום הפקר הבריאה. מימינו אפס, משמאלו אפסיים, מלפניו האוקיינוסים, ומאחוריו?... פקודות אינו מקבל עוד, מכל קשר נותק; מרחקי דורות התגבהו בינו לבין מי שהציבו כאן. אין בשבילו בשורה ואין למענו רמז כלשהו שבמרכז המטה יודעים עוד, שאלה שומרים פה...

והם - כביום הראשון בו הוצבו; נאמנים לתיפקוד שבא אין יודע מהיכן, אין יודע ממי, אין יודע למה. מאה שנה, ומאתיים ושלוש מאות, ואלף, ואלפיים... משמרת מתחלפת במשמרת, דור הולך ודור בא ומתייצב - ואב לבן מורה: זאת התורה... קמ"ץ אל"ף - א... ושבת ומועדים וכשרות ושידוכין. משל כל רגע עתיד להופיע מבקר בסירורו ולבדוק שמירתם על מצוות תרגיליהם. והג'ונגל עולה וסוגר עליהם... כבר שולחים שיקיחו לשונותיהם אל האחרונה שבמצבות; צמרות הקוקוס כיסו את שיש לוחות הברית; נחש מתפתל על קנה החנוכייה... והזקנים עומדים על עומדם.

בואו, סבים חמודים - קחו מטלטליכם ובואו. שוב אין צורך במשמרתכם.

הודו - יומן דרכים, ספריית מעריב, תשמ"ו, עמ' 239-241

חתן וכלה בקהילת קוצ'ין

ד"ר רחמים מלמד כהן

פעם אחת נסענו זוגתי שתחיה ואנוכי לעיר קוצ'ין הנמצאת במדינת קְרָאָה שבדרום הודו.

שמנו פעמינו אל "רחוב היהודים" בעיר העתיקה,

והכתובת שבידינו הייתה ביתו של מר קוֹדֶר, ראש הקהילה היהודית.

קשה היה להאמין למראה העיניים, רחוב ארוך והארכיטקטורה בסגנון הולנדי אירופי. גגות רעפים המיועדים לקלוט שלג כבד, פתחים בסגנון פורטוגזי ושלט גדול בתחילת הרחוב ועליו כתוב באנגלית ובמְלִיאָלִית: "רחוב היהודים".

בקצה רחוב היהודים נמצא בית הכנסת של הקהילה היהודית הלבנה, אלו היהודים שהגיעו בזמנו של וסקו דה גאמה (1500 לספירה). שרידי היהודים הלבנים, כ-300 במספר, חיים בכבוד בתוככי מיליוני ההודים.

בית הכנסת מחופה באריחים סיניים יקרים, ובתוכו מנורות שמן ונברשות קריסטל, במה לתפארת ועזרת נשים מעוצה וצרה.

למזלנו נקרינו ליום חתונה של זוג יהודים, אירוע נדיר בקוצ'ין. מנהגים מיוחדים משכו את תשומת ליבנו. בשעות אחר הצהריים עברה הכלה ופמלייתה מפתח בית לפתח בית ותושבי הרחוב הרעיפו עליה תכשיטים ומגדנות. כיוון שהגיעה למקווה שבסמוך לבית הכנסת, טבלה, עלתה ונסתפגה. אותה שעה עסקו שושבינו של החתן בתספורתו ובגילוחו תוך כדי שהזאטוטים ממטירים עליו סוכריות.

לקול שירים ונעימות של נשות הקהילה הובלו החתן והכלה לבית הכנסת. פתחו בפניהם את ארון הקודש וגוללו את ספר התורה אל פרשת עשרת הדיברות. עמדו החתן והכלה ונישקו את הגוויל במקום שכתוב בו "לא תנאף" ו"לא תחמוד". והמבין יבין.

משהגיעה השעה של קידושין כדת משה וישראל, הוכנסה הכלה ממותניה ועד ראשה אל מעין צילינדר, גליל של תחרה, חוט נמשך ממנו אל גלגלת שבתקרה כשקצהו האחר של החוט בידי החתן. מכאן ואילך עשה החתן כמעשה העלאת הדגל. גליל התחרה התרומם ומשהוסר הלוט התגלתה הכלה במלוא הדרה ויופיה. הגישו גביע של יין כשחוט של תיון יוצא מעבר לשוליו. המקדש קידש על היין והחתן משך בחוט ושלה את הטבעת שהייתה מונחת בקרקעיתו של הגביע. נטל את הטבעת בידו, השחילה על אצבעה של כלתו ואמר: "הרי את מקודשת...".

מכאן ואילך חגגו שבעה ימים ושבעה לילות ימי משתה ושמחה, אור ליהודים, כשתזמורות של נכרים וחצוצרות בידיהם, בתופים ובמחולות מלווים את השמחה. מחזה מרהיב.

פעם אחת, ספריית בית אל, תשס"ד, עמ' 30-31

עליית עדת "בני-ישראל" מהודו והשתלבותה בקרב ישראל

ד"ר יעקב גלר

כארבעים אלף מבני עדת "בני-ישראל" שעלו מהודו חיים כיום במדינתנו. עדה זו הייתה הגדולה ביותר, עדת הקוצ'ינים - קטנה ממנה, ואילו עדת הבגדדים שהחלה להתארגן בהודו לפני כמאתיים שנה בלבד, היא הקטנה ביותר. שתי העדות הראשונות עתיקות ממנה.

כ-6000 מ"בני-ישראל" החלו לעלות לישראל משנת 1952, וכאלפיים קוצ'ינים ומאות בגדדים החלו את עלייתם בשנת 1953, והמשיכו לעלות בשנות השישים והשבעים.¹

בעיות עלייה וקליטה

בעיית יהדותם של "בני-ישראל" התעוררה שוב בסוף שנות הארבעים וערב קום המדינה וכן לאחר הקמתה, כאשר קליטתם של העולים מהודו נתקלה בקשיים. היו רבנים שהחמירו בעניינם, ודרשו לאסור את החיתון עימם, והיו כאלו שהקלו, ופסקו שהם יהודים גמורים.

הראשון לציון, הרב ב"צ חי עוזיאל, השיב בכ"ו בכסלו תש"ד לרב רפאל ענתבי בבומביי:

"היהודים ששם 'בני-ישראל' נקרא עליהם, הם מגזע זרע קודש של היהדות. שכת זו 'בני ישראל' הם חוטר מגזע עם ישראל ואין לדונם כקראים, שפרקו מעליהם עול תורה ומצוות שבעל פה. אבל אלה לא מרצונם פרקו מעליהם תורה ומצוות. אלא, שנשתכחה מהם תורה

מסיבת גלותם בארצות רחוקות, מנותקים ובודדים מכל פזורי האומה ונתונים בתוך גלות קשה ומרה.²

הרב הראשי י"א הלוי הרצוג, השיב בנידון בתשובתו מטבת תש"ד: "על כן לאור מה שהעליתי נראה לעניות דעתי, שאין לאסור החיתון עם בן הכת ההיא (בנ"י) המחזיק ביהדות גמורה ומתנהג כיהודי כשר בכל הנוגע לדיני וקודשי ישראל". בתשובה שנייה (מכ"ד בחשוון תשי"ד) פסק: "נתברר לי שהכת בני-ישראל שבהודו, הם מגזע ישראל בלי שום ספק."³

כשמספר העולים מבני-ישראל גדל, הוחל בשנת תשי"ז באיסוף חומר היסטורי ופסקי דין שנכתבו עליהם, והראשון לציון, הרב יצחק נסים, פנה אל פוסקי ההלכה במדינה לדון בסוגיה זו ולהביע את דעתם. בתשכ"א פנה שוב הרב נסים לרבנים נוספים, והם כתבו עליהם פסקים ארוכים מנומקים. באסרו-חג של סוכות תשכ"ב כינס הרב נסים עשרה פוסקים נודעים לדיון מיוחד, ביניהם הרבנים י"ש אלישיב, עובדיה הדאיה, י"מ אהרנברג ושאלו ישראל. בח' בחשוון תשכ"ב כונסה מועצת הרבנות הראשית, ולאחר עיון ודיון הוכרע, שמותר להינשא עם "בני-ישראל" מהודו, ואין כל יסוד לאסור נישואים עימם, אולם על הרבנים רושמי הנישואין לקיים בירורים מתאימים, לפי הנחיות הרבנות הראשית, וכשיתעוררו אצלם ספקות, יביאו את הדבר בפני בית הדין האזורי הקרוב.

ואכן, רוב מניינם של רבני ישראל קיבלו את החלטת מועצת הרבנות. עם זאת היו מקרים שבני העדה נתקלו בקשיים מצד רבנים שביקשו להחמיר. לצורך זה מונו רבנים רושמי נישואין אזוריים, שאליהם הובא כל מקרה בעת הצורך. בעיה זו נידונה גם בכנסת ישראל ב-9 בינואר 1963 ועליה השיב שר הדתות ד"ר זרח ורהפטיג, בדיון שנערך ב-13 במאי 1964, ש"בני ישראל הם יהודים לכל דבר".

בעיקבות שביתות-שבת ושביתות רעב והנפת כרזות כנגד הרבנות הראשית, יזם זלמן שזר, נשיא המדינה

² "בני-ישראל", שם, עמ' כג-כה; שו"ת משפטי עוזיאל, ח"ב, אבן העזר, ס' לב; פסקי עוזיאל, ירושלים 1977, עמ' שצב-שצג; הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, פסקים וכתבים, כרך ו, דיני אבן העזר ירושלים תשנ"ו, סימן טו, עמ' נד-סא

³ שו"ת הרב י"א הלוי הרצוג, אבן העזר, שם, עמ' סב-סג; בני ישראל, שם, עמ' לב, ול

¹ ראשוני "בני-ישראל" התיישבו באר-שבע, בדימונה, בירוחם ובקריית-שמונה. עד 1970 הסתכם מספר עולי קוצ'ין ב-4000 נפש, שהתרכזו במושבנים נבטים, מסילת-ציון, תעוז ואביעזר, בפרוזדור ירושלים וכפר-יובל בגבול הצפון

ומותרים לבוא בקהל ולינשא עם כל ישראל כדת משה וישראל, ללא כל פקפוק וללא כל צורך בבדיקות ובירורים. ומצווה רבה לידבק בהם ולקרבתם למוסדות החינוך התורניים, לשמירת התורה והמצוות ולקבלם למוסדות החינוך התורניים תלמודי-תורה ושיבות, שכולם ניחנו במידות טובות ולב טהור ואוהבים להתקרב לתורה, ומטים אוזן קשבת לכל חכמי התורה ולנושאי דגליה".⁶

כך נפתרה הבעייה הכאובה, שדנו בה יותר ממאה שנה, ואחינו "בני-ישראל" משתלבים השתלבות מלאה בארצנו, בתוך כלל עדות ישראל, ובמורשתנו. התקיימה בהם נבואת הנביא ישעיהו (יא, יב) על קיבוץ הגלויות: "ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל ונפצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ".

דף שבועי, מס' 376, פרשת שמות, המרכז ללימודי יסוד ביהדות ע"ש הלנה ופאול שולמן, אוניברסיטת בר אילן, תשס"א

"בני מנשה" זוכים להכרה

איתן רבין

בהחלטה בעלת משמעות היסטורית קבע הרב הספרדי הראשי לישראל, הרב שלמה עמאר, כי צאצאי שבט מנשה שייכים לעם ישראל – כך נודע ל-NRG מעריב.

בני מנשה הם תושבים המתגוררים על גבול הודו-מיאנמאר, שטוענים כי הם צאצאים לשבט התנכ"י. כאלף מבני מנשה עלו לישראל בשנים האחרונות ומתגוררים בהתנחלויות. על אף שחלק ניכר מהעולים הצעירים התנדבו לשרת בצה"ל ורבים מהם משרתים ביחידות קרביות, משרד הפנים סירב עד כה להכיר בהם כיהודים והקשה על עלייתם.

ואולם כעת, בעיקבות קביעתו של הרב עמאר, תכיר הרבנות הראשית בבני מנשה כשייכים לעם היהודי ותשלח נציגים מטעמה כדי לגייס אותם במולדתם. כך יוכלו בני הקהילה לעלות לישראל.

הרב אליהו בירנבוים, דיין בבית הדין הרבני שהוסמך מטעם הרב עמאר למסור את ההודעה, הסביר שעד כה הגיעו בני מנשה לארץ והתגיירו בישראל רק לאחר שהות ממושכת. "זהו יום היסטורי", הוסיף:

⁶ תודה לרב טלקר, שמסר לי את פסק הדין הזה.

דאז, פגישה בלשכתו בהשתתפות הרב נסים והשר ורהפטיג ונציג העדה שמשון שמשון. בכ"ד במנ"א תשכ"ד (1964) כתב הנשיא לוועד הפעולה של "בני-ישראל", ש"בני-ישראל הם יהודים לכל דבר להלכה ולמעשה", ואין כל קושי וכל אפליה בסדרי הנישואין בין בני העדה, בינם לבין עצמם, ובינם לבין עדות אחרות. ד"ר ורהפטיג פירסם הודעה ש"אין כל הצדקה לשביתת 'בני-ישראל' וכי הרבנות הראשית הכריזה והודיעה קבל עם ועדה, שבני-ישראל הם יהודים לכל דבר".⁴

הרב דוד חיים שלוש מנתניה, הידוע בפסק הדין שלו המקל בנוגע לאתיופים, דחה בתשובתו הארוכה את כל החששות שהיו לגבי העדה, ושבעטיים נאסרו נישואיהם עם יתר היהודים ופסק:

"כאשר נביאנו ניבאו על קיבוץ גלויות 'אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך והביאך אל הארץ', ונבואת מיכה הנביא (ד, ו-ז) 'ביום ההוא נאם ה' אֶסְפֶּה הַצִּלְעָה וְהַנְדָּחָה אֶקְבְּצָה... ושמתי את הצִּלְעָה לשארית והנהלאה לגוי עצום, ומלך ה' עליהם בהר ציון מעתה ועד עולם', וודאי שלא התכוונו בנבואתם להעלות את ישראל כדי לעשותם עדות נידחות ולאסור את הנישואים איתם ולגרום לשנאת חינם וריב אחים, אלא לעשותם גוי אחד ומשפחה אחת ורועה אחד לכולם יהיה".⁵

בז' בשבט תשמ"ב שלחו הרבנים הראשיים עובדיה יוסף ושלמה גורן לכל הרבנים רושמי הנישואים בארץ הנחיות לעריכת נישואים לאחינו "בני-ישראל" מהודו.

הרב עובדיה יוסף פירסם פסק-דין סופי ומוחלט בי' בשבט תשנ"ח (1998) ושלחו לרב דוד טלקר ולרבני עדת "בני-ישראל" ולמכובדי העדה, המאשר קבל עם ועדה שבני העדה הינם יהודים כשרים ומותרים לבוא בקהל ולהינשא לכל אחד מבני עמנו ללא פקפוק וללא בירורים ובדיקות:

"לפניכם הריני להבהיר בזה דעת תורה, כי עדת "בני ישראל" יוצאי הודו, הינם יהודים כשרים לכל דבר,

⁴ "בני-ישראל", שם עמ' ג-ז; בני ישראל, מסמכים וסיכומים, משרד הדתות תשכ"ד, עמ' 3-31; עדויות בעל פה של אברהם הוד (רמלה), נולד ב-1955 בבומביי, בנו של אהרון נגאוקאק, ספרן באוניברסיטת בר-אילן; הרב דוד טלקר, אשדוד, בן העדה באשדוד, לידי הודו 1962

⁵ בני עמי, שו"ת, ירושלים 1977, עמ' קצט-ריט

השוכן ברחוב "מאהטמה גנדי", אך גם שם נחלנו מפח נפש הן מן המראה החיצוני של המיבנים והן מן הריקנות שבתוכם.

בצהרי יום השבת הזמנו להתארח בביתו של מר סופר, מוותיקי הקהילה היהודית בבומביי. הקידוש והארוחה היו לפי מיטב המנהג של יהודי בגדד. המזמנים היו סוחרים מפולפלים שהשתקעו בערי הנמל הגדולות אשר בתת-היבשת העצומה הזאת. המגשים עמוסי הפירות, הקדרות הגדושות במאכלי בשר מתובלים והמשקאות המיוחדים אשר הוגשו בידי בנות הבית והעובדים המתורבשים - כל אלו העלו בנו זכרונות ואפפו אותנו בניחוחות נעימים. בסיום הארוחה ביקשני מר סופר לומר דברי תורה. אמרתי. ואז הציע לי מר סופר בעברית תנ"כית:

"אולי יאבה אדוני לבוא למחר לבית הכנסת 'כנסת אליהו' אשר בקולאבה, כי יום זיכרון הוא לפלוני אלמוני אשר גווע בשיבה טובה לפי שנתיים ימים".

למחרת צעדנו רעייתי ואנוכי לעבר אותו בית כנסת הממוקם לא הרחק מ"שער הודו" שעל שפת הים, מול מלון "טאג' מאהאל" המפורסם. מספרים על הארכיטקט של אותו מלון שאיבד עצמו לדעת משהתברר שבנו את המלון הפוך, פניו לצפון ואחוריו לדרום.

נחזור לענייננו. על הבמה שבמרכז בית הכנסת עלו וספרו לו, לפלוני אלמוני, על מעשיו הנאים, מעשי חסד שעשה, דאגתו למקדש המעט ואחר כך טבעו בכותל אבן שיש ובה דברי שבח כיאות לנפטר. נשים עטויות סארי הזילו דמעה וקוננו קינות.

בין הדוברים היה הקונסול של ישראל. בבטחה עלה במעלות הבמה, כיוון כפות ידיו כנגד ארון הקודש והשיבן לפיו ונישק קצות אצבעותיו, קד קידה כלפי הקהל ופתח בלשון האנגלית ואמר:

"גבירותיי ורבותיי".

מכאן ואילך הביא מדברי פרשת השבוע, גלש לענייני משנה ומדרש, חתם בפסקי הלכה ושיבח את המרוחם בדברים של טעם, שלא כדרכם של הקונסולים שהכרתי, מונחת הייתה כיפתו על ראשו כדרך הטבע, כמי שזקן ורגיל בה.

אודה ולא אבוש, התפעלתי והתרגשתי מן המעמד ואף יונתי תמתי הביעה פליאתה על הקונסול, איש

בשנתיים האחרונות פעלה עמותה בשם "שבי ישראל" בראשות מיכאל פרוינד בכפרים של בני מנשה כדי להקים מרכזים ללימודי יהדות, להביאם ארצה ולממן את שהותם בישראל.

פרוינד התרגש לשמוע שהרב הכיר בבני שבט מנשה: "ההחלטה של הרבנות הראשית תביא לפריצת דרך משמעותית בהבאת בני מנשה לארץ", אמר ל-NRG מעריב, "זו החלטה היסטורית העושה צדק עם בני מנשה. לראשונה הרבנות הראשית בישראל מכירה בהם כצאצאי עם ישראל והדבר יאפשר להביא אותם עתה לארץ".

פרוינד הביע תקווה שהמדינה תסייע להעלאת בני מנשה לישראל: "אני סומך על ראש הממשלה שיתמוך בהחלטת הרבנות", אמר, "המדיניות של שרון היא להביא את כל היהודים לארץ וכמובן שזה כולל את בני מנשה".

הקרן ליהדות, בראשות הרב יחיאל אקשטיין, הודיעה שבעיקבות החלטת הרבנות היא תיקח על עצמה את האחריות לממן את עלייתם ארצה. "ביקרתי את בני מנשה בעיר מיזורם בהודו וראיתי בעיניהם את התשוקה לעלות ארצה", סיפר הרב אקשטיין.

אתר אינטרנט NRG, 31.3.2005

פרשת השבוע בבומבי

ד"ר רחמים מלמד כהן

פעם אחת זוגתי שתחיה ואנוכי החלטנו לשוב ולבקר בהודו, שלושים שנה לאחר שחזרנו משליחות בת ארבע שנים בבומביי.

השיבה להודו גרמה לנו להלם. הסממנים של המשטר הוויקטוריאני בריטי בהודו הלכו ונעלמו. את מקום הנימוסים, הסדר, המסורת והארכיטקטורה היפה תפסו הרעש, ההמולה, הלכלוך והדלות שבלטו מכל פינה ועל כל מדרכה. המסות של בני האדם שזרמו לעיר בומביי כְּבִשׁוּק, הסתירו את הרחובות ואת החנויות. עליהם נוספו דוכנים ומעתה אי אפשר להלך בין הבריות משום הדוחק, הסירחון והקולות מחרישי האוזניים.

מאוכזבים שמנו פעמינו אל מוסדות הקהילה היהודית, בתי הספר, בתי הכנסת והמועדון היהודי

אחר עברן - משימה בעלת חשיבות לאומית, שגם מבקשת להגדיר את הזהות היהודית והישראלית בקרב צעירים.

הקהילה היהודית הגדולה והמשמעותית בבומביי היא קהילת בני ישראל, שמונה כ-5,000 איש ומתגוררת ברובה בפרוור טנה. מאז שנות ה-50 עלו מרבית בני הקהילה לארץ. היהודים הבגדדיים מהווים קהילה קטנה ומידלדלת של כמה מאות בודדות. מדובר בצאצאיהם של סוחרים יהודיים שהגיעו מבגדד לפני כ-250 שנה, בעיקבות מעורבותם במסחר במסגרת השלטון הקולוניאלי הבריטי. רובם היגרו מבומביי למקומות שונים בעולם, כמו אנגליה, ארה"ב וישראל. במוקד המחקר של המשלחת יהיו בתי הכנסת ובתי הקברות בבומביי, ובתי הכנסת בכפרים במחוז קונקאן, שם לא נותרו, נכון להיום, כמעט יהודים.

בין מלווי המשלחת: האדריכל רם שואף, האדריכל רז עפרון, האדריכל אמיר פרוינליך וההיסטוריונית אורית רמון.

אתר אינטרנט של ערוץ 7, 1.2.07

קבלת פנים לעולים מבני מנשה על ידי קרוביהם בנתב"ג, 2006. צלם: משה מילנר. באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית.

האשכולות, בקיא וחריף ומעמיק בתורת ישראל. ניגשתי אליו ואמרתי לו:

"ארבע שנים הייתי שליח בהודו, חזיתי להיות במחיצתם של שלושה קונסולים ונשותיהם. לדאבוני, בורים היו ועמי ארצות בכל הקשור ליהדות ולדת משה וישראל, למרות שהיו אנשים גדולים ודגולים בישראליותם. אני כה שמח שסוף סוף יש פה קונסול דתי, ספוג בידע תורני ומקרין על כל הקהילה היהודית. האם היית חבר ב'בני עקיבא', אתה מוכר לי מאיזה מקום, מה שמך?"

"וואליד מנצור", השיב לי הדרוזי (אל"מ במיל)...

פעם אחת, ספריית בית אל, תשס"ד, עמ' 64-66

סטודנטים 'תעדו שרידי' הקהילה בבומביי

30 סטודנטים נבחרים מרחבי הארץ ישהו במשך שלושה שבועות בבומביי, שם יחקרו ויתעדו את קהילת בני ישראל, את קהילת היהודים הבגדדיים ואת אתרי המורשת של אחת הקהילות היהודיות הגדולות באסיה, במסגרת פרויקט משותף למרכז זלמן שזר וקרן אבי חי.

בסופו של תהליך מיון קפדני, שבחן מאות פניות של סטודנטים מכל המוסדות האקדמיים בארץ, הורכבה קבוצה של 30 סטודנטים נבחרים - בהם תשעה אדריכלים, חמישה צלמים וכן מתמחים בהיסטוריה, בפילוסופיה ובאמנות. המשלחת תצא בשבוע הבא לבומביי שבהודו. שם, במשך שלושה שבועות, תחקור ותתעד את אתרי המורשת של הקהילות היהודיות, קהילת בני ישראל והיהודים הבגדדיים.

פרויקט "מסע אל המורשת היהודית", מבקש ליצור מיפגש וזיקה בין סטודנטים ישראלים לבין קהילות יהודיות מרוחקות בתפוצות, שלרוב אינן זוכות למבקרים יהודים רבים מבחוץ, וזאת דרך העיסוק בתיעוד העבר וההווה.

הפרויקט ישלח, זו השנה השישית ברציפות, סטודנטים לתואר ראשון משנה ג' ואילך ולתארים מתקדמים, ממיגוון תחומי לימוד, למשימה משותפת של תיעוד אתרי מורשת של קהילות יהודיות בחו"ל והתחקות

חוויות מבקרים ותרמילאים

על גדות סמבטיון הראשים

ד"ר עזריאל קרליבך

עם בוקר הגענו להודו, ויצאנו לרחוב. נוכרים היינו ולא ידענו כי זה רחוב סתם. בטוחים היינו, כי אותה שעה נסתיימה הצגה בשישים רבוא בתי קולנוע, או התרחשה רעידת אדמה באחד הפרברים וכל תושביו יצאו במנוסה, או כל פועלי הנמל והחרושת והחנויות והמשרדים פוטרו בבת אחת ואצים להפגנה, או איזו פורענות המונית אחרת ירדה על העיר.

תפסת מרובה – אמרנו לעצמנו – לא תפסת. להקיף את מלוא מחזה הרחוב הזה לא נוכל. לפיכך ניאחז בפרט אחד.

הראשים, למשל.

זורמים, סואנים ראשים לאורך המדרכה, על פני הגן הירקרק, מתחת לנוף התמרים. נוהרים ראשים זה אחר זה, זה ליד זה, בשטף רחב, בקצב אחיד.

ראשים אשר עורם שחור כשחור הלילה וראשים שחומים כצבע הקפה; ראשים כשוקולדה, כקאקאו, כתה חריף, כתה קלוש, ובהירים לחלוטין; ראשים חשופים לאור השמש וראשים מוצלים בצל מטריות שחורות, ראשים מגולים לגמרי, למחצה, לשליש, לרביע.

ראשים מגולחים כליל; ראשים מגולחים רק בחלקם הקדמי, מן הקדקוד ולפנים; ראשים מגולחים מן הקדקוד ומטה, עד העורף; ראשים מגולחים בעיגול, ובאמצע צמה מגודלת, זכר לחורבן, כאילו בחורשה שאכלתה דליקה; צמה קטנטונת של גבר, המסרבת לגדול ומקפצת על ראשו מעשה קונדס; וצמה שמנה ומתגנדרת, משוחה בשמן ומבריקה, קשורה בסרט לבן ומתנשאת כזקיף; וצמה בלתי ממושמעת ופרועה, משתובבת במשב הרוח, כאומרת: לא צריך ולא רוצה...

ראשים לא מגולחים, לא מלפנים ולא מאחור ולא במעגל. ראשי גברים שלא עלה עליהם תער מעודם; שערות גברים בגיל העמידה ושערות בגיל השכיבה; שערות ארוכות עד לברכיים, שנרתמו ונרקמו על חוטי פלדה דקים, ומסובבות את הראש בסיבובים אין ספור; שערות שלא נרתמו ולא נמשחו, ומזדקרות באוויר כשיחי הצבר; שערות מסורקות להפליא, יורדות

ומכסות את הכתפיים ואת החזה החשוף; שערות בעל בעמיו, אשר פסוקת לו באמצע והיא צבועה בצבע אדום, למען יראו וייראו.

ראשי תלתלים וראשי סלסולים. ראשים מבריקים במשחה וראשים מאוכלסים כינים ופרעושים. ראשים שעלו מן המספרה, וראשים שעלו מן הרחצה בנהר הקדוש.

הלך ילך הזרם; נקעו לובן המלבושים, לובן הכותנות והמעילים העליונים ולובן כיסויי הבד העוטפים מותניים ורגליים; לובן חליפות אירופיות מגוהצות ולובן סמרטוטים עלובים של פושטי יד; לובן חולצות מכופתרות עד לגרון, ולובן סינרים המכסים בצמצום את הערווה; לובן הסודר הכרוך על הצוואר כעין הטלית על חזה עירום, ולובן הגלימה הרחבה המהלכת לפני המחנה כעמוד האבק. מתמשך סדין לבן אינסופי, מתארך, מתפתל, מתנועע כנוע גלים, ומעליו מזדקרים הראשים, זוהרים ונוצצים באור השמש, וטובלים וטובעים בנהר הצחור.

וכיסויי הראש –

ראשים מכוסים למחצה במין ממחטה, ומלפנים קשר עשוי כלאחר יד; מצנפת שזורה מיני ציצים מסובכים, וסיכה של אבני חן מחזיקתה; מגבעות המסתלסלות ומכסות אוזן אחת, ומגבעות המסתירות את שתי האוזניים; מצנף אדום ורחב, וקצהו מושלך בגנדרנות אל הגב, ומצנף כחול וגבוה ועולה כצילינדר; צניף המתחיל בצניעות אי-שם בעורף ומסתיים במפתיע בקשר רחב ומתגנדר מעל למצח, וצניף המבטיח גדולות באמצעיתו ואילו בסופו נראה כסל של קש שנחבל תוך כדי נפילה; טורבאנים של כוח דמיון עשיר, וטורבאנים של כיס ריק; תרבושים של הדרת הכבוד, ותרבושים של השקפת עולם, ותרבושים של ייחוס אבות.

וראשים בעלי פתרונים של פשרה: הצניף מבחוץ והכיפה מבפנים; המסגרת החיצונית לבנה, ותוכה רצוף כיפה בכל צבעי הקשת; כיפה של משי וכיפה של קטיפה וכיפה של בד; כיפה כחולה והיא רקומה חוטי זהב, וכיפה אדומה ובתוכה פירורי זכוכית-מראה מבריקים; כיפה שכל כולה מצוירת פרחים, וכיפה סרוגה כשטיח פרסי; וכיפה אשר רק בשוליה עיטור ספיס ירוק, לתפארת המליצה.

קשורה לו מן האף עד לסנטר, חשש שמא יבלע בעלי חיים הסמויים באוויר...

מערבולת מעיינות ראשים; נחלים ופלגים ושיבולות. תרבושים, מצנפות, מגבעות וכובעים. עטרות וציצים וזורים. כותנה ובד וצמר ומשי. לבן וצהבהב, שחור וחום, תכלת וארגמן...

ברור מיד, כי אין כאן שמץ ציוולזציה.

הבט בו, ביאור הראשים, ונוכחת לדעת. הכול נגרפים בו לכיוון אחד, צפופים זה בזה בשורות עורפיות, ואף על פי כן דומה שכל אחד מהם שוחה בכיוון שלו. שְׁמִי תכלת בוערים כגיגית אחת מעל לכולם, אך כל אחד צועד כאילו שמיים פרטיים מעליו.

מורמים הראשים כולם, וחומה בלתי נראית חיץ בינותם. זקוף קומה יהלך כל אחד מהם, ועל כתפו ישא כדור תבל משלו. ומעמקי עיניו יביט בכך כאילו ממרחקי כוכב הלכת של הזייתו – ואתה ננסי מאוד, ומרוחק מאוד זר.

הודו: יומן דרכים, ספריית מעריב, תשמ"ב, עמ' 17-20

כל גיל והתרמיל שלו: על הקבוצות השונות הנוסעות להודו

דריה מעוז

מאמר זה עוסק בטיול התרמילאי להודו של ישראלים מגיל עשרים עד גיל שמונים. הוא מתבסס על עבודת הדוקטורט שכתבתי, במסגרת החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

הקדמה: טקס המעבר האישי

במחקרי גילית שנסיעותיהם של הישראלים להודו מתרחשות לרוב בשלבי מעבר בחייהם. השלב בחייהם בו הדבר נפוץ ביותר הוא אחרי השירות הצבאי, שלב המסמל את תום תקופת המסגרות המחייבות ותחילת האזרחות. אחריו מגיע השלב שבו הייתי אני בהודו – סוף שנות העשרים, רגע לפני ההתיישבות והבגרות, השלב הבא הוא אמצע החיים – בשנות הארבעים – חמישים, והשלב האחרון הוא אחרי גיל העמידה. חקרת את הנסיעות להודו בכל ארבעת השלבים האלה.

ד"ר דריה מעוז, היא מרצה בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית. מתמחה בחקר תירות ותרמילאות בהודו.

בשלווה יזרום הזרם. לא ירעש ולא יגעש. בלא קול יחליקו הרגליים היחפות על פני המדרכה, ואף הסנדלים לא ירשרשו אלא כרשרוש המאופק של המהלך בחדר חולים. אין נעליים, ואין צרצור של סוליות ואין מידרך; עקבים מסומרים, זוחל שורך נהר הראשים בלא רחש; כסרט בראינוע, בטרם נתלווה הקול אל התמונות; והתמונות מסחררות. זקנים וזקנקנים עקודים, נקודים וטלואים. זקנים המתפשטים לכל עבר ועוברים את כל המיידות, וזקנים חבושים במטפחת שחורה, הגדלים במסתרם; זקנים שמחציתם העליונה לבנה ומחצית התחתונה צבועה בצבע החינה האדום – מטעמי פרסטיז'ה; זקנים של עורכי דין למען הקליינטורה, וזקנים של מגידי עתידות ליתר ביטחון; זקנים של שולטנים למען ההרמון, וזקנים בלי שפמים לאות אבל; זקנים בני יומם וזקנים בני שנה ושנתיים ובני דור ודורות.

ראשים בעלי מצח חלקלק וראשים בעלי מצח עם אילוסטראציות; מצח גבר ובמרכזו נקודה אדומה גדולה וגאוותנית מודבקת בדבק, לבל תיפול ולבל תדהה; מצח בעל נקודה צנועה, ביישנית כביכול, סימון פוך רופף בין גבות העיניים; מצח בעל משולש בולט, מתגרה, צהוב, משתרע משערות הראש ועד לעצם האף; שני משולשים קטנים, מסתתרים בין הפיאות; קווים כהים שניים, וקווים אפורים שלושה; סימן להעיד שבעליו ביקר עתה זה במקדש, או תיו של כת; אחד מרוח בשטחיות, כמפודר, לרוחב כל המצח, כאילו לטייחו, ואחד מצויר בקפדנות ובסלסולי אמן; ראש וציור סולם לו על גולגולתו, וראש וכעין צלב הקרס נשקף מבין טוטפותיו; ואחד שלחיו מכוסות אבקת פודרה כחולה, והוא נראה כאילו מת מכבר, וחזר רק כדי להפחיד תינוקות בחלומותיהם.

נהרי נחלי ראשים. אוזניים שלימות ואוזניים קצוצות ואוזניים חתוכות ואוזניים נקובות ואוזניים חלולות; אחד אוזנו נתקצצה בילדותו למען היופי, ואחד טבעת זהב גדולה מתנדנדת לו מעל כתפו; אחד עגיליו מצלצלים לו כפעמון, ואחד רק תנוכו מנוקב והחור הריק מבקש נטיפתו; אחד מחרוזת קטנה של יהלומים נוצצת על בדל אוזנו, ואחד עירום כמעט כליל, ורק 'החוט הקדוש' כרוך על צווארו; אחד טבעת אבני חפץ מבריקה מבין אצבעות רגליו המלוכלכות, ואחד פיו סגור לו על מסגר, תריס נדרו לשתיקה; ואחד מטפחת

כחמישים אלף ישראלים נוסעים להודו מדי שנה, ורבים מאוד מהם מתמכרים לה. במחקר שערכתי שאלתי ישראלים מדוע הם נוסעים להודו, מה הם מחפשים בה, ולמה הם נוטים לנסוע לשם דווקא. אנשים שנמצאים בצומת דרכים בחייהם, שעומדים בסופו של שלב אחד בחייהם, לקראת תחילתו של שלב חדש, סובלים לעיתים קרובות ממשבר עקב כך. בצומת דרכים כזאת עולה מידת הפגיעות והרגישות שלהם כמו גם יכולתם להתבונן פנימה. בתקופות מעבר בחייו עשויים לחול אצל האדם שינויים משמעותיים שישיעו על המשך חייו. בכל צומת דרכים כזה מתעוררים גם קשיים ושאלות, והנסיעה להודו, כך הסתבר לי, היא במידה רבה דרך להתמודד אתם.

בסוציולוגיה נסיעות מעין אלו נקראות בשם 'טקס מעבר' מכיוון שבדומה לטקסי מעבר דתיים כגון ברית מילה, בר מצווה ונישואין, הם מסמלים את המעבר של אדם בשלב מסויים בחייו לשלב אחר. לכל שלב בחיים המאפיינים המיוחדים שלו, כמו גם בעיות שונות ומיוחדות לו, וההחלטה לנסוע בכל שלב בחיים היא בהתאם לכך. במחקר שערכתי ניסיתי לבחון את מאפייניהן של הנסיעות הללו בכל אחד מן השלבים שהזכרתי קודם, ואתאר אותם כאן בקצרה.

הטיול אחרי הצבא

הטיול שאחרי השירות הצבאי הוא טיול התרמילאים הקונבנציונלי יותר. זהו מה שנקרא "הטיול הגדול", טיול שהפך לחלק ממסלולו של המתבגר הישראלי. המטיילים הללו חשים עצמם מרדנים, וכך גם מקובל בעינינו לראות אותם, אבל למעשה הטיול שלהם הוא טיול קונפורמיסטי למדי. אני סבורה שהמטיילים המבוגרים יותר הם המרדנים האמיתיים.

את הטיול עושים רוב הצעירים הישראלים במסלול קבוע וידוע מראש ומבקרים במספר מקומות קבועים ומוכרים מאד בהודו: מנאלי, דהרמסלה, קסול, לדאק, רישיקש, פושקר, אמריצר, דלהי, פונה וגואה. בתוך אותן ערים שהם מבקרים בהן, הם מתיישבים באזורים ספציפיים, יחד עם עוד עשרות או מאות ישראלים אחרים, במובלעות ישראליות מובהקות כגון רחוב המיין-בזאר בדלהי, חוף תל-אביב בגואה, הכפר ושישט במנאלי או הכפרים דרמקוט ובגסו בדהרמסלה.

המטיילים הישראליים לוקחים אתם הרבה מן התרבות הישראלית והדת היהודית לטיול להודו. במובלעות שיצרו הישראלים בהודו נשמעת השפה העברית מכל עבר, בכל פינה ישנם שלטים בעברית: על חלונות ראוהו של חנויות, על מסעדות, וגם על קירות ברחוב ובאכסניות. התפריטים במסעדות שם בעברית, והאוכל ישראלי לחלוטין: חומס, צ'יפס, מלאווח, סלט ישראלי, ג'חנון, שיפודים וקוסקוס. התרמילאים הישראליים נעים יחד, ויושבים בקבוצות גדולות, שומעים מוסיקה ישראלית, מדברים עברית, קוראים ספרים בעברית, גולשים באינטרנט בעברית ומתכתבים בעברית במייל. כעשרה בתי חב"ד פרוסים ברחבי הודו ומשמשים לישראלים מקום להתאסף יחד ומאפשר להם לשמור על חיי הדת, המנהגים והמסורת. הישראלים פוקדים את בתי חב"ד בערבי חג ובימי שישי, לוקחים קורסים בקבלה ושומעים שיעורים מפי הרב השליח. יש לציין שבערך חמישית מין המטיילים בהודו הם דתיים. באופן פרדוכסלי משהו, קיומם של בתי חב"ד בהודו מעורר ומאפשר את הנסיעה התרמילאית שלהם למזרח, בכך שהם מסייעים להם בתחומי הדת, כגון אוכל כשר ומתן אפשרות באמצעותם לשמור על מנהגייהם הדתיים גם בגולה. תופעה מעניינת המתרחשת בקרב התרמילאים הישראלים בהודו היא החזרה בתשובה: החיפוש אחר תשובות בשלב לימינלי זה של חייהם כמו גם החיבוק שהם מקבלים מאנשי חב"ד בהודו מוביל כמה עשרות מהם מדי שנה אל חיק ההלכה.

בביקורי האחרון בהודו בקיץ 2005 חיפשתי בכפר דרמקוט שבדהרמסלה אוכל הודי במסעדות הרבות המצויות שם ולא מצאתי. במקום זה, דווקא מצאתי שם מסעדה כשרה המנוהלת על ידי אנשי חב"ד, מסעדה ישראלית על טהרת האוכל הישראלי, חומוסייה של ישראלי הנשוי להודית וכמה מסעדות הודיות שמגישות רק אוכל ישראלי. בדרמקוט, כמו במובלעות אחרות, מקימים תרמילאים השוהים בהודו גם בתי תה ישראליים, מסעדות, ולעיתים גם אכסניות ועסקים קטנים. ישראלים גם הופכים למורים בתחומים רוחניים הפופולריים בקרב ישראלים בהודו כמו ריקי, הילינג ועוד. ישראלים שמגיעים לכפר דרמקוט ולכפר בגסו הסמוך נוטים להישאר במקום מספר שבועות. לרשותם עומדים, מלבד חומוסיות

ומסעדות ישראליות, גם שבעה בתי חב"ד ומספר 'בתים יהודיים' הנוטים לבית המדרש הדתי לאומי.

נוכחותם של הישראלים השוהים בהודו מורגשת מאד. בדיחה ידועה מספרת על הודי ששואל תרמילאי ישראלי - כמה אתם? הישראלי עונה לו - המישה מיליון, וההודי שואל - וכמה בישראל? הבדיחה מלמדת עד כמה בטוחים ההודים שרוב התיירים בהודו הם הישראלים. גם הישראלים בטוחים שהם הרוב, אבל כשהם שומעים את הנתון הבא הם ממש נדהמים. מתוך כשניים וחצי מיליון תיירים שמגיעים בשנה להודו רק כחמישים אלף הם ישראלים - כלומר רק שני אחוז מכלל התיירות הנכנסת להודו.

התרמילאים הצעירים מתנהלים באופן קולקטיבי מאוד ומקיימים בהודו מעין קהילה או תת-תרבות שיש לה מאפיינים משותפים כמו ביגוד, שפה, מנהגים ועוד. יש להם למשל קוד לבוש, מעין סוג של מדים, הכלולים תיק בד זרוק, סנדלי אצבע מקומיים, שרוולים דקים מבד וחולצות בד גדולות, כובע דמוי כיפה סרוגה, של צבעוני, תכשיט מקומי וצעפים רבים.

למטיילים הישראלים יש גם שפה משלהם, רוויה בביטויי סלנג, השואל ביטויים רבים מהתרבות הצבאית, מתרבות הסמים הפופולרית בהודו, מתרבות הטיולים ומתת תרבות הנוער. יש להם גם קודים התנהגותיים מובחנים, שהמרכזי ביניהם הוא התעניינות ברוחניות המקומית. רבים לוקחים קורסים או שיעורים במדיטציה, יוגה, הילינג או רייקי, מדברים בעגה 'רוחנית' ומדברים על אווירה רוחנית. לטעמי זוהי לרוב רוחניות-לייט או רוחניות אינסטנט אותה מאמצים המטיילים הישראלים בקלות ובמהירות.

רבים מן המטיילים הישראלים חוו משבר בזמן השירות הצבאי, עקב הצורך לציית לחוקי הצבא הנוקשים ולמפקדים, והדבר המרכזי בטיול מבחינתם הוא תחושת החופש המוחלטת והמרד בכללי החברה שהם באים ממנה. לפי מחקר שנערך לאחרונה, 70% מן התרמילאים הישראלים בהודו מעשנים סמים, לעומת 40% מהאירופאים. רובם אינם מחפשים תשובות לשאלות קיומיות, אלא אסקפיזם, מנוחה פיזית והנאות גשמיות. למעשה הם ישראלים די פטריוטיים ביחס לתרמילאים המבוגרים, ואינם מחפשים אלטרנטיבה של ממש לחיים בישראל, אלא מרד מוגבל ותחום בזמן.

כמובן שישנם יוצאים מן הכלל בין המטיילים הישראלים, תרמילאים ישראלים שבאמת מתעניינים בתרבות המקומית. אלה ימשיכו להגיע להודו בקביעות לשהות בה, יעברו לגור בקרוואן מלא נרות וקטורות וילמדו יוגה. אבל רוב התרמילאים בגיל הזה ממשיכים לאחר הטיול בהודו במסלול הרגיל של החברה הישראלית ופונים ללימודים. הם אומנם משתייכים לזמן מה לחבורות "בוגרי הודו", הולכים לחוף התופים בתל-אביב, לובשים שרוואלים ופוקדים פסטיבלים רוחניים בארץ. אבל לרובם זה עובר בשלב מסוים.

הילד בן שלושים

הקבוצה השנייה שחקרתי הייתה של קבוצה של בני שלושים פלוס מינוס, קבוצה שקראתי לה 'מבוגרים צעירים', כאלה שסיימו לאחרונה תואר ראשון או שני או הכשרה מקצועית אחרת, והם נמצאים בשלב שלפני ההשתלבות או ההכשרה במקצוע שלמדו, לעיתים גם לפני מיסוד קשר זוגי מחייב ובניית חיי משפחה. הנסיעה להודו מהווה עבורם ציון דרך של סוף תקופת ההתבגרות המתמשכת המאפיינת את העידן המודרני.

שלב המעבר שסביב גיל שלושים הוא משמעותי מאד.

כמחצית מהנחקרים שלי חוו בתקופה זו את "משבר גיל השלושים", לעיתים בעוצמה רבה. הם חשו שאינם יכולים להתמודד עם השינוי הגדול שצפוי להם בחיים, שאינם מרוצים מהחיים הנוכחים שלהם, אבל אינם יודעים כיצד יבנו לעצמם חיים טובים יותר.

גם את העבר האישי שלהם מתארים התרמילאים בגיל הזה בצורה קשה; לרוב מדובר באנשים שעד הנסיעה להודו לא לקחו שום פסק זמן במירוץ החיים. רוב האנשים עמם שוחחתי תיארו את עצמם כאחראים מאוד, מוסריים והולכים בתלם, וניהלו את חייהם עד עתה במסגרת המסלול המקובל המותאם לציפיות החברה והמשפחה ומעולם לא התמרדו. הם שילבו לימודים השגיים יחד עם עבודה, לעיתים בשניים או שלושה מקומות שונים, ובמשך עשור מאז השחרור מהצבא לא עשו הפסקה. המירוץ הזה בו היו עד עתה הלחיץ והתיש אותם וגרם להם, לראשונה בחייהם בגיל שלושים, לרצות לברוח.

בני השלושים בערך שייכים לדור האיקס' המאופיין

עצמם מחויבויות ומטלות רבות בגיל צעיר מאוד, בין היתר בשל לחץ ההורים ומתמידים בהן במשך כל חייהם. רבים מקבוצה זו סיפרו לי שאינם מאושרים מחייהם עד עתה, את רובם פקד באמצע החיים משבר המכונה 'משבר אמצע החיים'. את המשבר תיאר אותם אנשים כמשבר שנבע מתיסכול מתמשך בשל הצורך לעמוד בציפיות והניסיון לרצות את הסביבה, ומתשישות שנובעת מחיים המשלבים קריירה ותובענית עם חיי משפחה וזוגיות, אסונות משפחתיים כגון מותו של אדם קרוב, הפחד מזקנה, תחושות ניכור והתרוקנותו האיטית של הקן המשפחתי.

אחרי בלות'

לדעתי המטיילים בגיל הזה הם האמיצים וההרפתקנים ביותר מבין המטיילים, והטיול שלהם הוא אולי גם המשמעותי ביותר: הוא עוזר לאנשים המבוגרים לעבור את השלב הטראומטי של יציאה לפנסיה בצורה חלקה יחסית ללא משבר; במקום לשקוע בחוסר מעש, בדיכאון ובלא מטרה, הם מוצאים תוכן חדש שממלא את חייהם.

חויית טיולי התרמילאות הישראלים בהודו משתנה עם הגיל וקשורה לשלב בחיים בו מצוי המטייל; בגיל צעיר מושפע המטייל מהשירות הצבאי אותו סיים לאחרונה וחווה עקב כך את הטיול בצורה של נופש ושל מרד כאחד, והטיול עוזר לו גם לרכוש עצמאות. ככל שהגיל עולה, כך הופך הטיול להודו מסע אל הנפש פנימה. הוא נועד לענות על קשיים העולים בעת משבר הגיל, בדרך כלל תוך התחברות לתורות הרוחניות המצויות בשפע בהודו. הטיול להודו אינו סתם עוד טיול, זהו טיול משמעותי מאד. הוא טומן בחובו רצון אסקפיסטי למציאת תשובות בעזרת תרבות אחרת, הנחשבת אקזוטי, רוחנית וקסומה, אבל במידה רבה מחזק הטיול גם את הזהות הראשונית: האיטית, היהודית והישראלית.

אלחנן ניר, עורך: מהודו ועד כאן – הוגים ישראלים כותבים על הודו והיהדות שלהם, מאה שערים – סידרה בהגות יהודית וביקורת התרבות, שער למסע – ספר ראשון, עורך הסידרה: עמית עסיס, הוצאת ראובן מס בע"מ, תשס"ו, עמ' 107-125

כדור ביניים מבולבל. הם גדלו בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים תקופה שהתאפיינה בהתחזקותם של הערכים האינדיבידואליסטיים והנהנתניים, על אף שבילדותם הם חונכו על ברכי ערכים פטריסטיים ומוסריים. הדור הזה הוא דור של אנשים מבולבלים, שנוטים להתחתן מאוחר ונתפסים כאנשים מתוסכלים, מדוכאים וכועסים.

כמו התרמילאים הצעירים יותר, גם ביניהם היו שהשתמשו בסמים בזמן הטיול, אך זה היה רק חלק מחוויית הטיול, ולא המאפיין המרכזי שלה. הסמים, שהיו אומנם חלק מהיומיום שלהם בזמן הטיול, רק עזרו להם, לטענתם, לעשות Trip לתוך עצמם. כלומר – הסמים לא היו רק אמצעי פורקן, אלא נתפסו אצלם כאמצעי לזירוז המסע הנפשי.

בעגת המטיילים הישראלים בהודו מכונים המטיילים האלה לעיתים "מתנחלים". הם מתיישבים במקום אחד למשך שבועות ולעיתים גם חודשים ומנהלים בו חיים המתאפיינים בשיגרה ובבטלה יומיומיים: רביצה, קניות בשוק, בישול, עישון, אכילה, שיחות ושינה. חוסר המעש שלהם במסע עומד בניגוד מוחלט למירוץ החיים והלחץ שאיפיינו את חייהם בארץ. התרמילאים בגיל הזה שוהים גם הם במובלעות הישראליות ובמידה רבה נהנים מכל הסממנים הישראלים שיובאו להודו. אך בניגוד למטיילים הצעירים בני העשרים, הם מתעמקים יותר בלימוד תורות רוחניות ורבים בגיל זה משנים כתוצאה מכך את עיסוקם. חלק קטן מהם לומדים אומנויות מקומיות כגון נגינה, שירה וריקוד. גם הם, כמו הצעירים, נמשכים מאוד לדת היהודית ולתורת הקבלה שמלמדים בהודו, אך ביניהם ישנם רבים יותר שמחפשים את התשובות גם באמונות אחרות, והלימוד אצלם יהיה לרוב מעמיק ורציני יותר מאשל אצל הצעירים.

התרמילאים בגיל הזה מתעניינים בתרבות המקומית יותר מן הצעירים. הם מתעמקים בלימודי פילוסופיות ותורות רוחניות מזרחיות ולעיתים מחליטים לעסוק במה שלמדו. הם נוטים יותר לזנוח בזמן שהותם בהודו את הזהות הישראלית והיהודית שלהם, בעיקר בשל תחושות ניכור חריפות שהם חשים כלפי החברה הישראלית.

בפסיכולוגיה מכונים אנשים כאלה אנשים 'משועבדים'. משועבדים הם כאלה שלוקחים על

הייתי מינסרה לאור: על שתי נסיעות הפוכות להודו

רבקה מרים*

הרבה זמן לא רציתי לנסוע להודו. בעיקר כי כולם נוסעים לשם. כבר היה לי מין דימוי פנימי של הודו והרגשתי שאיני נזקקת ליותר מזה. לא צריך לרדת למצריים, נהגתי לומר, כדי לדעת מהי יציאת מצרים. לא צריך להיות באור כשדים כדי לדעת את נקודת המוצא. לא צריך לעמוד על הר נבו כדי להרגיש את ה'מנגד'.

אבא שלי היה בהודו לפני הרבה שנים, כשהייתי ילדה קטנה. בשנת 1959, במסגרת נסיעה סביב העולם, ביקר גם בהודו ושהה בה כשבוע. הוא חזר מלא סיפורים. סיפר על פיל שמשליכים אותו לנהר, ושם, בעמקי הנהר, הוא רוכב על עכבר קטן. סיפר על אנשים המשתחווים לקופים, על רחובות שאנשים מונחים עליהם בצפיפות, כמו אריחים או מרצפות, וכל מי שהולך ברחוב מוכרח לדרוך עליהם. בחוצות, אמר אבא, מתגוררים האנשים וישנים, וסיפר על מקדשים שאסור לבהירי עור להיכנס לתוכם, וכשהוא עצמו נכנס לאחד מהם יצאו לרדוף אחריו עד שנמלט בעור שיניו.

אביגיל, בתי הבכורה, נסעה להודו בשנת 1996. ליוונו אותה לשדה התעופה ונפרדנו ממנה לשלום.

כארבעה שבועות לאחר צאתה התקשרה אלי אביגיל. היא הייתה במצב רוח עכור. פתאום נפלו עליה שם בדידות ועצב. גם אני, כאן, בירושלים, הייתי, משום מה, במצב רוח דומה. אפרוריות וקדרות ירדו כאן גם עלי. מי ידע דרך הרוח. כך עמדנו לנו במרחק תהום רבה זו מזו, ואוחזות בשפופרות הטלפון.

- אמא, אולי תבואי?

- טוב, אמרתי, עונה במהירות, מבלי לחשוב.

והודו נפלה עלי בסערה.

פעמיים הייתי בהודו. הפעם הראשונה הייתה בשנת 1996, ובפעם השנייה כשלוש שנים מאוחר יותר, ב-1999. בשתי הנסיעות הללו חוויתי שתי חוויות הפוכות - בפעם הראשונה דבקתי בהודו בפליאה

נערצת - ובשנייה נהדפתי מתוכה בריחוק.

אבל בכל אחת מן הפעמים נוגעתי לפני ולפנים.

אנסה כאן לתאר מה חולל אצלי כל אחד משני מיפגשי עם הודו.

בנסיעה הראשונה הצלחתי לחיות שוב את הראשוניות בצורה שרק ילדים חווים. נגעתי בצבע, בריח, בזמן, באמונה - באופן חף וחדש, במין רעננות מסחררת חושים. כך מצאתי את עצמי, בראשית שנות הארבעים שלי, נפקחת אל הבלתי ידוע.

כשילד מביט סביבו הוא חווה את העולם כמקום של גדלות וגדולה. כל דבר נוכח, כל דבר הווה וזוכה למיקוד. הילד רואה כל עצם לא מתוך הרגל עייף, הוא מביט בחפץ לא רק מתוך תיפקודו השימושי, כפרט נוסף בתוך שטף של פרטים מתחלפים. כשילד מנסה לצייר עץ, למשל, או איש, הוא אוחז בעיפרון בכל כף היד ובורא בכוחות עצמו כל פרט. הוא לא יודע מלכתחילה שכן נהוג לצייר עץ או איש. הוא עצמו בורא דמות בתוך הציור.

היד המובילה אותו אינה בטוחה, היד מתבוננת ומובלת באותו הזמן גם יחד.

כך הייתי אני באותו ביקור ראשון בהודו. הכל היה חדש לי. צירופים של צבעים, של טעמים, של ריחות, הנה הריחות. כשהגעתי להודו הוצפתי פתאום בשפעה של ריח שלא ידעתי שאפי מסוגל להכיל - ניחוחות תבלינים שלא הכרתי, של פרחים שלא הכרתי, של מזונות לא נודעו. אף עוצמת הריחות הייתה חדשה לי - הוצפתי בריחות עזים וקשים מהכיל של שתן, של חמיצות, של מתיקות גורפת, של מים עומדים.

והצבעים - גם הם פלשו לפתע מכל כיוון אפשרי. אנחנו, הבנתי פתאום כשהייתי שם, נוטים ללבוש הכל מתוך נטייה למתינות, לשלווה, לבגרות. והנה הייתי מוקפת מכל עבר בכתומים למיניהם, במיני אדום וארגמן וְשֵׁנִי וזהב וצהוב בוהק. הכל היה ער, חריף, חי. הצבעים, כמו גם יתר הדברים הסובבים אותם, לא ראו כל צורך להתנצל.

הכל היה פקוח לרווחה, נועז וגא בקיומו.

לכלוך ונוי, זוהמה ואסתטיקה, גם הם לא סתרו והיו שלובים וכרוכים. אני זוכרת פעם אחת, בְּמִדְרָס,

* רבקה מרים היא משוררת, סופרת וציירת. עומדת בראש בית המדרש "אלול" בירושלים.

כשירד גשם שוצף וכמו גיגיות של מים אדירים נשפכו על ראשי בני אדם ופרות ועיזים, כשהרחובות הפכו ברגעים ספורים ביצתיים וטובעניים והכל נסחף בזרם – קליפות, ניירות, אשפה, גללי אדם ובהמה, צחנה כבדה עמדה בחלל – ובתוך כל אלה יושבות להן נערות דקות, פרחים קטנים צהובים לשערן וסנדלי אצבע עדינים לרגליהן הדקות, ממשיכות לצחקק וללחוש זו לזו בדנדון פעמונים ענוג, כמו כלום לא קרה.

בעלי החיים למיניהם הסתובבו בין האנשים כמו הוויות. כולנו, כך הרגשתי תמיד, איננו אלא התגלמות שונות, או לבושים, של אותו דבר אחד עצמו. בהודו ראיתי את הרעיון הזה קורם גוף: הפיל הוא הנושא את מהות הפיליות, על כל סודותיה, מקצבה, עוצמתה, הקוף את הקופיות, האדם את האנושיות – לכן יכולים הללו להיות משובצים כולם באלוהות, כחלק מאינספור פניה.

כך גם שוטטו להם בעלי החיים הללו בבתים וברחובות, כחלק מלא-נוכחות של שיח הבריאה המשותף, הטמיר.

פה כדאי לציין פרט נוסף, קשה ומשמעותי. בהודו רואים אין ספור נכויות. בני אדם נכים ומוכי חולי באופן שהמערב אינו מכיר. קיטעים וגידמים, עיוורים ומצורעים. מוכי מיני מחלות עור. אנשים שכובים על גחונם נוסעים או נגררים במיני עגלות נמוכות. וכמו האנשים, גם החיות, אף בהן יש גידמות וקיטעות, מוכות שחין ועיוורון.

החולי הוא חלק מהשלם, כמו הבריאות. והחיפושיות והברדלסים הם חלק מאותה חיות פועמת, כמו האדם.

בתוך כל הצפיפות וההמולה, הנזקקות והחולי פגשתי שמחה שלא זכרתי כמוה. אף פעם לא ראיתי כל כך הרבה אנשים שמחים שמחה פשוטה כמו שפגשתי בהודו.

את השמחה פגשנו בכל מקום, כמו, למשל, בכיכרות או בתחנות אוטובוס, שם מתגוררות משפחות שלימות בחוץ, ישנות על בלואים, ולפני השינה הן פוצחות במיני נגינה ושיר מתרונן.

מניין באה אותה שמחה?

הרבה תהיתי על כך ומענה פשוט לא מצאתי, ובכל

זאת אני רוצה לגעת כאן בשתי נקודות שצפו מולי אז בעוצמה, ואולי, מתוך התמקדותי בהן, לנסות לתת לכך מענה.

ושתי הנקודות הן מקומו של הזמן ומקומה של האלוהות בהודו.

הזמן, הרי כולנו יודעים מאז ומכבר שהוא משתנה, יחסי. עם זאת, יש לכולנו מין ודאות שאנחנו חיים בנהר זורם קווי-ליניארי, ושעלינו להגיע לאי-אן.

בהודו למדתי לחיות אחרת. למדתי – הנה עכשיו כשאני באה לומר זאת זה נשמע שגור ונדוש, מפני שהכל רגילים לדבר על כך, אך כשחשים לפתע בתחושה עצמה היא מפתיעה בעוצמתה – לחיות בהווה.

ועכשיו לגבי האלוהות

גם המיפגש עם ביטויה בהודו חולל בי מהפך. אנחנו היהודים, משתמשים בביטוי השגור 'לית אתר פנוי מינה' [אין מקום הפנוי ממנו] – בהודו גיליתי עולם שבו אכן כך הדבר. גיליתי עולם בו אין מי שלא מאמין. גיליתי עולם בו רואים את האלוהות בכל עץ ובכל אבן, אבל גם בכל מעשה ובכל עניין. מלוא כל העולם כבודו.

אומנם, פניו שונות מן הפנים שאנו נוטים להעניק לו. ובעצם, אצלנו, הרי אין לו פנים. שם יש לו פנים, אך פניו רבות לאין ספור. כל דבר מהווה את פניו.

זהו עולם מלא מקדשים. אכן, על כל גבעה רמה ותחת כל עץ רענן. המקדשים אינם בהכרח היכלות או מיבנים, זו יכולה להיות גם גומחה בתוך סלע, או תיבה לצד הדרך. בכל אחד מהללו יש משהו המסמל את האל – אם בפסלון או בחפץ. בכל אחד מן המקומות הללו מגישים לו לאל מנחות – פרחים, פירות, אש. ילדים שיוצאים בבוקר בדרכם לבית הספר לוקחים בצקלונם בננה נוספת למנחה. כך גם אנשים בדרכם לעבודתם בחנות, במשרד או באוניברסיטה. אין כאן הבדל בין אנשים מלומדים לפעוטות – כולם חלק מאותה הוויה עצמה. זהו, אגב, דבר נוסף שגיליתי בהודו, עולמם של המבוגרים ועולם הילדים זהה.

והאלים רבים. אלוהות בדמות זכר ובדמות נקבה, אלים שתולדותיהם ידועים ומפורטים כמו גם אלים שזה אך נוצרו, דמויות אבות המשפחה שהופכות

לחלק מעולם האלוהות הגדול, כמו גם אלוהי הנוצרים ואלוהי האיסלאם. אין ריב בין האלוהויות שכן כולן חלקים מאותו דבר נעלה עצמו כשהשוני הוא רק ביטוי לריבוי פניו.

פעם, באחת מנסיעותינו ברכבת, התיישב לצידינו אדם שניכר בו על פי לבושו והנהגתו שהוא משכיל. הוא דיבר באנגלית גבוהה ושופעת, ואנחנו, באנגלית הבינונית שלנו, התאמצנו להתחקות אחר מחשבתו. הוא היה בדרכו הביתה מן העיר בה הוא עובד, היה לו תפקיד בכיר בתחום חקר הרפואה, הוא שאל אותנו לגבי הנסיעה שלנו והפגין ידע רב בכל נושא.

לפתע רכן אלינו באינטימיות, שואל אותנו:

- ומי האלוהים שלכן?

ועוד טרם היה בנו סיפק לענות אמר - אני עצמי מתפלל לגאנש, ששם החיבה שלו גאנאפטי, נו, אתן יודעות, האל עם החדק. הבן של שיווה ופארווטי.

כל אחד מהוריו, סיפר, מתפלל היום בנפרד לאל אחר, מתוך שהוא חש בקרבה אליו.

אנחנו, שהרחקנו נדוד, גילינו בנסיעה הזאת את העבר הקדמוני. את ראשית הדברים, ראינו דברים שהזכירו לנו הבאת ביכורים, ראינו אנשים מתפללים לפני האש ומכסים עיניהם בכפותיהם מולה, כמו בברכת נרות השבת.

וניגונים שעלו מן המקדשים בשעת העבודה שמענו, צלילים שהאוזן שלנו לא יכלה להבין את ההרמוניה שבהם. אלו היו צלילים סותרים שחתרו זה בזה, קולות של תופים ומצילתיים ושל כלי נשיפה ומיתר שלא היכרנום. תהיתי אם זמירות הלויים לא היו משהו דומה לזה, ולא דווקא קרובות ליצירותיהם של באך או מוצרט. ייתכן, חשבת, שההרמוניה מצויה דווקא בתערובת העזה הזאת, שיש בה ממהות האש.

גם אל עירו של תרח הגענו, כשהיינו במהבליפורם שבטמיל-נאדו. זו הייתה עיר שרבים מתושביה מתפרנסים מבניית אלילים. כבר השכמ בבוקר ניעורים כולם לקול פטישונים ואזמלים המכים ומתופפים קצובות, קולם של אלים חדשים שנוצרים כאן והולכים. האל הנוצר אינו בעל-כוחות עד שעורכים מולו טקס מיוחד בו פוקחים את עיניו. הפסלונים שקונים התיירים ושטקס של פקיחת עיניים לא בוצע

בהם אין בהם אמת, סיפרו לנו, הם הם בעצם אלוהי הפסל והמסכה.

כבר אמרתי שראיית האלוהות בהודו חוללה בי מהפך. אכן, שם ראיתי מקום מלא אמונה. דרך אחרת, שונה, להאמין, דרך שייתכן שנעקרה מאיתנו כשנעקר, כמו שמסופר בתלמוד, יִצְרַע עבודה זרה מן העולם. ואולי, עם העקירה הזאת, נעקר גם חלק מן האמונה בכלל.

כדי להאמין יש צורך לשמור משהו מן הילדי בנפש. אנחנו כולנו חיים בעולם בוגר, מפוקח. צבעי הילדות הנערצים, אדום, ורוד, זהב, נחשבים אצלנו לקיטש. הבובות והדובונים - שיגיון ילדות מגוחך. אבל עם עקירת העוז והחיות מן הצבעים ומן החפצים - ניטל מהם גם דבר מה נוסף - האינסוף והגדולה, הנצח וההוד.

עד כאן סיפרתי על נסיעתי הראשונה להודו, זו שהותירה אותי נפעמת וסוערת. נסיעתי השנייה שמה, כשלוש שנים אחר כך, הותירה בי רושם שונה לחלוטין.

אתמקד כאן בשהותי בוראנאסי, בה שהיתי תקופה ארוכה יחסית באותה נסיעה שנייה שלי.

וראנאסי היא עיר ואם הומיה היושבת על נהר הגנגס המקודש. מכל רחבי הודו נוהר אליה המון אדם לטבול בנהר, לשרוף ולפזר במימי הנהר את אפרם של המתים. זו עיר צפופה מאוד אפילו בקנה המידה של הודו. אנשים ופרות, כלבים וקופים, חולדות, זבובים ומקקים, נדחקים ונמהלים זה בזה בסמטאותיה. העיר דומה למעבדה, בה הגדיש משיהו את הסאה כדי לבחון ולמוד את החיים על פני אדמות.

כבר ראשית הביקור שלנו עמדה בסימן קשה. את המלון שעל שפת הגנגס איתרנו על פי ספר הדרכה שהיה בידינו. פילסנו לנו דרך בין חורבות לגבבה, כשאיש זקן מנחה אותנו. בעל המלון קיבל את פנינו. הוא פינה למעננו חדר בקומה השנייה, מול הנהר. הוא גם המליץ מראש להשאיר את החלונות סגורים. קופים, אמר, פולשים תכופות אל החדר, והופכים בו הכל.

מבחוץ נראו המוקדים בהם שורפים את המתים. הם התנשאו במרחק מה מאיתנו, נוכחים כמדלורים של מעבר מזה. ריח העשן הצליח להבקיע לו דרך אל החדר פנימה, למרות החלונות המוגפים.

בעת שהותנו בוראנאסי התקיימו בעיר החגיגות לכבוד האלה דורגה. בכל בית ובכל חצר הקימו האנשים צלמיות של האלה, גדולות וקטנות, צבעוניות, מאופרות ועדויות, קישטו וייפו את דמותה במשך עשרה ימים, וביום העשירי הובילו את שלל דמויותיה לנהר, שם שרפו אותן והטילו אותן המימה.

ליד אחד מפסליה של דורגה עצר ההמון. האלה ניצבה שם, מוזהבת, פורחת, אוספת עוד ועוד קישוטים לקראת שיא קיומה, אותו שיא שאחריו תימוג ותתפורר אל מימי הגנגס. הקהל עמד סביבה נפעם, פורט ומכה בכלי הנגינה לסוגיהם, שר לה שירים. עלי וורדים הוטלו עליה, קריאות של ברכה. מישיה שעמדה על ידי נתנה גם בידי שלי חופן עלי-וורד, שאזכה גם אני לזרוק אותם עליה.

עמדתי לי שם, עלי-וורד חפונים בכפי. הייתי בודדה כל כך, פתאום. רציתי להעלם. הרגשתי את א-לוהי אבותי עתיק היומין והבלתי נגיש נוגע בכתפי. כופפתי את ברכי ומאחורי הגב, באין רואה, השלכתי את העלים המואדמים ארצה.

בהדרגה החל המקום נותן בי אותות קשים. המצורעים בחצרות המקדשים הבהילו אותי. אני זוכרת גם תחנת רכבת אחת אליה הגעתי ובמורד המדרגות דידרה מולי קופה כשגור קופים זעיר כורך זרועותיו סביב צווארה בחיבוק. כשקרבתני להביט בה, ראיתי שהיא קטומת ידיים.

ולפתע גיליתי שאותה תערובת שמילאה את ליבי וכה הרנינה אותי, גורמת לי רתיעה. שנים רבות לפני כן למדתי במסכת סנהדרין על עבודה זרה. שתי דוגמאות לעבודה זאת משכו אז את תשומת ליבי. הזורק אבן למרקוליס, נאמר שם, זו דרך עבודתו. וכן הנפער לפעור.

יש אלוהויות, כך אמרו הפירושים, שדרך עבודתן היא ביידוי אבנים. יש אלוהויות שעובדים אותן מתוך עשיית הצרכים לפניהם.

הוקסמתי. חשבתי אז שזה נפלא שכל דרך טובה לעבוד בה את האל. הוא מצוי בכל, חשבתי, ולכן כל דבר, גבוה או שפל, היא אחת מדרכי הגישה אליו.

עכשיו פתאום הלמה אותי הערבוביה וניפצה אותי. לא יכולתי לשאתה עוד. כאילו ניבעו בגופי, גם בלי

פתחנו את התרמילים והתחלנו לפרוק לאט את הבגדים ולהניחם על המדפים, כשלפתע גילינו שהחדר מלא במין חיפושיות קטנטנות, שחורות. ראינו שהחיפושיות מגיעות לכל מקום, הן טיילו על הכריות והסדינים, על הקירות, על הבגדים שזה עתה הוצאנו מן התרמיל. החפצים היו נקודים נקודים, והחדר החל להראות כאותם ציורים פונקטואליסטים, בהן כל דבר מורכב מנקודות. החרקים הצטופפו יותר ויותר. כך, הבנתי פתאום, נראתה בוודאי מכת הצפרדע במצרים, או, לפחות, כך נהגתי לדמיין את מכת הצפרדע כשהייתי ילדה.

למחרת, לפני שגילינו מלון חדש במקום אחר, יצאנו לתור את מקום שריפת המתים.

מכל העברים היו הלוויות יורדות לכיוון המים. המלווים, גברים לבושי לבן, היו נושאים על גבם אלונקות עליהן הונח המת העטוף בתכריכים. הם הלכו בפשטות נחושה, קוראים קריאות קצובות 'רמה, ראם, שאטרה היי'. תהלוכות רבות נראו בו זמנית במורדות הסמטאות הצרות. כשהגיעו למקום הסמוך למוקד הניחו את האלונקות על הארץ והמתינו.

כאב לא נראה על פניהם, או, אולי, לא יכולנו לקרוא נכונה את ההבעות שלהם. בכל מקרה, לא נשמעו קולות של בכי ואנחות. האנשים היו ניצבים מסביב למת שלהם בבגדיהם הלבנים, משוחחים שיחות שקטות ותכליתיות. בין האבלים הסתובבו כלבים, או עיזים שבחיפושן אחר דבר מאכל ליחכו גם את הפרחים שקישטו את המתים והיו מונחים בזרים או בתפוזרת מסביב. איש לא הניסם.

כשעלינו לראשי המגדלים והשקפנו כלפי מטה יכולנו לראות את הגוויות הנאכלות באש. ריח של בשר עמד באויר. מפעם לפעם נתגלתה רגל או יד בטרם אפפו אותן הלהבות.

זו הייתה ראשית היכרותנו עם וראנאסי.

בוראנאסי נערך מידי ערב על יד הגנגס טקס פרידה מן הנהר לקראת הלילה היורד. איש לבוש כתומים הניף בידיו אש, מים ועפר, ותקע בקונכית שביטאה את יסוד האוויר. זהו שיר ערש ששרים לגנגס כדי להודות לו ולהרדימו, הסביר לנו אחד ממארחינו.

אפשר היה לומר שימים שוקטים באו עלינו. ועם זה המשיך חוסר השקט להסתגן לתוכי.

על קדושה, טומאה ומקדשיות

ד"ר מלילה הלנר-אשד*

המיפגש הבלתי אמצעי

אלוהות בכל. לית אתר פנוי מיניה. ממש, או כפי שבן זוגי אומר: 'בהודו, אפילו התיירים מאמינים בא-לוהים'. למי שמחפש נוכחות חיה של האל בחייו, כפי שאני חיפשתי ומחפשת, היה המיפגש עם הודו חוויה שאישה את התחושה שיש לו לאדם אין-סוף אפשרויות למיפגש עם האלוהות בצורות רבות ומגוונות: לעיתים הוא מרכזי ולעיתים שולי, לעיתים קבוצתי ולעיתים אישי, לעיתים מואר וקולני ולעיתים חרישי ודומם.

המיפגש נתן פורקן לדחף הדתי אצלי, לאהבה ולרצון לבטא בשלל ביטויים את האהבה לאלוהות המצויה בכל. המרחק מן המונותאיזם הדתי, כפי שהוא מקבל ביטוי בחברה ובהתנהגות הדתית בארץ הוא גדול. חוסר ההיכרות עם ההיבטים הפוליטיים, מאזן הכוחות הפנימי בהודו, כמו גם הניואנסים השונים של הדת ההינדית מאפשרים לנו, המבקרים בה להסתכל על הדברים מנקודת מבט אחרת, פשוטה וטבעית יותר.

מקדש מול העיניים

הנה לפני עשרות אנשים טובלים במקוואות שליד המקדשים, יורדים וטובלים, עולים ומתייבשים. ומשטבלו ונטהרו הם לובשים את מיטב מחלצותיהם כדי לבוא אל הקודש, לראות פני אלוהיהם. הנה אישה באה ובידה סל עם מנחת סולת ואורז, בננה וקוקוס. הנה אישה שנדרה את שערה למקדש, נכנסת מגולחת בשער המקדש. הנה הגברים משתחווים אל מול פני קודש הקודשים. הנה הכוהנים נוטלים את מנחותיהם של העולים לרגל, מברכים את המנחות, נוטלים את המעשרות, משיבים את האוכל המבורך למשפחה. והנה המשפחה ישובה במעגל, כמו פרח גדול, על רצפת העזרה ואוכלת את סעודתה המקודשת. והנה אישה קשת יום מגיעה בשעת שחר למקדש הריק. היא מצלצלת בפעמון הגדול, מדליקה מקל קטורת,

שהמחשבות שלי שותפות בכך, איסורי הכלאיים והשעטנז. ברכת 'המבדיל', העוברת בעם היהודי מדור לדור, התחילה לזקוף בתוכי את ראשה.

ראיתי, כדוגמא, איך הכל מעורבב בו, בגנגס. חופפים בו את הראש ומיטהרים בו. אנשים, נשים וטף משתעשעים בו כמו בברכת שחייה. זורקים לתוכו את אפר המתים, או, במקרים מסוימים, כמו למשל, במקרה של קדוש, או של מי שטרם מלאו לו שש שנים, או של מי שהכישו נחש - משליכים פנימה את הגווייה עצמה כשאבן לצווארה. שרידי האלה דורגה גם הם מפוררים בנהר. יש שאנשים ומסננות בידיהם מחפשים בו שרידי תכשיטי זהב. וסיפרו לי שיש דולפיני נהר שנראים שוחים במים בעליצות.

הכל אחד. ופתאום קשה היה לי עם אותה אחדות אליה ייחלתי כל כך. וחליתי. לקיתי במין מחלה מוזרה - חוש הריח נפתח בי.

בתחילת דבריי כאן תיארתי כמה מלהיבים היו בנחיריי שלל הריחות החדשים שלמדתי להכיר בהודו, ועכשיו יכולתי להריח כל פרט באופן נפרד. הרחתי את הכסאות ואת השולחנות, את הסדינים ואת הציפות. לכל חלק בקיר הצבוע היה ניחוח משלו. גם את גופי שלי יכולתי להריח, כשריח האצבע אינו ריח הציפורן וריח הזרוע אינו ריח כף היד.

הרחתי עלים ואריגים, קרשים ואבנים. טבעתי ברית.

הניחוחות הקיפו אותי, טימטמו, סיממו. הרגשתי בחילה כל העת, צורך להימלט בלי לידע לאן. פניתי למיני רוקחים שאת חנויותיהם מצאתי ברחוב וביקשתי מהם גלולות שיעצרו את הקבס שאחז בי. תרופות שונות ומשונות שניסו לתת לי לא הועילו.

פעמיים הייתי בהודו וכל אחת מהפעמים הייתה עזה וראשונית. אין הביקור האחד מבטל את קודמו. כשתי הוויות חופפות ומקבילות מצויים בי הביקורים הללו.

האם הייתי מין מינסרה, שהאור יכול להשתבר בה בזוויות שונות, או, אולי, חלפו שתי קרניים שונות מבעד לאותה עדשה עצמה?

שם עמ' 33-52

* ד"ר מלילה אשד-מלנר מרצה בחוג למחשבת ישראל, באוניברסיטה העברית.

כל כך של יופי, כוח ושגב בצד שבירות ושחיתות. כל המורכבות הגדולה נראתה לפתע באופן כה חד.

חנה במקדש בשילה, בניו המושחתים של עלי הכהן, שמואל הצעיר, פאר מקדש שלמה, הכהן הצעיר הרוצח את חברו על כבש המזבח, מראה כהן גדול בצאתו מבית קודשי הקודשים, הכוהן המפטם את הקטורת, הטבת נרות המנורה, ישו ההופך את הדוכנים בכניסה למקדש, עולי הרגלים, שמחת בית השואבה, כל התמונות והסיפורים הללו קיבלו פתאום עבורי מימד נוסף וצבע.

השתאיתי נוכח תרבות של מקדשים, שללא שבר חיצוני כתוצאה מכיבוש זר, עברה מעבודה דתית של הקרבת חיות לדתיות מעודנת של מנחות דגנים, פירות ופרחים, כוונות ונשימות. המיפגש עם תרבות המקדשים, מעבר לפלא שהיה בו כשלעצמו, היה מבחינתי מעין מיפגש עם תמונות המזכירות לי דברים השייכים לתרבות ולהיסטוריה של העם שלי. שלא היו נגישים לי עד כה באופן ישיר ובלתי אמצעי, אלא רק בתיווכם של הטקסטים המקראיים והתנאיים. המיפגש הזה הביא אותי לידי הבנה חדשה על הכוח ותחושת הוודאות שמשרה קיומו של מקדש בה מציאותו של המקום (המקום בה"א הידיעה) נגישה וישירה כל כך. המיפגש הזה חשף בפני הבנה נוספת: הביטחון בקיומו של המקום, אליו באים באופן מיוחד וחגיגי ונוהגים כלפיו במחוות מיוחדות, כדי להבטיח את הקשר המבורך בין המאמינים והאל או שכינתו השורים במקדש. ראיתי באור חדש את הכוח שברוטאל, בעולם של העשייה הדתית שאיננו מורכב מעיון ומהגות, אלא מוצא את ביטויו במחוות גופניות, במוסיקה, בריקוד ובתפילה.

המיפגש עם מקדשי הודו נסך בי את ההבנה על המחיר ששילמו האנשים שחיו בארץ ישראל מבחינת עולם ההווה הדתית והרוחנית שלהם כאשר הוחלט לרכז את העבודה הדתית במקום אחד בלבד, כלומר בבית המקדש שבירושלים, ולבטל את הלגיטימציה לקיומם של הבמות והמקדשים המקומיים. עולם המקדשים בהודו מציע משהו שונה לגמרי. בכל מקום יישוב ישנו מקדש, ובין אם הוא מהודר או צנוע, עתיק יומין או חדש הוא המקום, המרכז, ציר העולם, ומקום מושב האל עבור הפוקדים אותו. איזה כוח נפלא ישנו בביזור

ובשקט, בצעד מדוד, מכונסת בתוך עצמה, עורכת את טקסי הבוקר שלה, כפי שעשו אמה וסבתה וכל נשות משפחתה מאות בשנים. הנה בעלת הבית יורדת לגינת ביתה טרם הזריחה לאסוף ניצני פרחי יסמין אותם היא שוזרת לשרשרת להניח לפני האלה במקדש שבשכונתה. פרח הכהונה, הברהמין הצעיר, העונד מחרוזות פרחים אדומים לצוואר פסלו של האל. עולה רגל, במצב נפש אקסטטי, העומד בחצות הלילה בעזרה מלאת השלג של מקדש שיווה בצפון, לעורו מעטפת מכותנה דקיקה בלבד, שפתיו דובבות והוא מצלצל בפעמון הגדול ללא הרף במשך שעות מתחת לחלון. אין קץ לתמונות חיי המקדש שרואות עיניי דבר יום ביומו בכל עיר, כפר, במיפגש הנהרות ועל ראשי ההרים אליהם הגעתי.

שחיתות בצד הקדושה

לצד המיפגש שחוויתי עם היופי המופלא של עולם המקדש מתעוררת אצלי באופן בלתי אמצעי ההבנה העמוקה על מידת הכוח העצומה, וסכנת השחיתות הרובצת לפתחו של מעמד הכהונה בעולם של מקדשים.

הנה הכהן בטקס האש בשעת ערבית במקדש, הוא חולש על קהל הצובאים והצובאות אל פתח הקודש. נשים מתחננות שיפנה אליהן שישעה אל מנחתן ותפילתן, ובידו ובעיניו הכוח אל מי יפנה ומפני מי יפנה מבוטו. הנה אנשים ונשים קשישים ותינוקות עושים מסע ארוך ומפרך במעלה ההר, עולים לרגל למקדש הררי בו שורה האל שיווה. אנשים מגיעים עייפים ומותשים מן המסע. לפני השקיעה הם מספיקים עוד לטבול במי הקרח ולהיטהר כדי להיכנס למקדש ולזכות בראיית האל. הכהנים, מדושני עונג ושיבועות רצון עצמית מכוונים בגסות ובגערות את תנועותיהם. קר להם ורטוב, למאמינים הסובבים במקדש. הם משתחווים, מלאי יראה, וברהמין מופיע מתוך הצללים, בא להציע למכירה שעונים וסמים. הנה הברהמין השמנמן והשבע בדרום הודו העומד ובודק את הרוצים להיכנס למקדש ומוציא מן התור את שאינם ראויים לבוא אל הקודש ומקבל בשקט את שטרות השוחד של הרוצים קידום בתור הארוך. וכמו שאומר בן זוגי: 'בסוף של כל עלייה לרגל למקדש, יושב איזה ברהמין וסופר רופיות'. כך הם אולי פני הדברים בעולם המקדש; ערבוב אנושי

הקדושה הזה שבהודו, וכמה מאתגרת היא המחשבה שיכולים להיות מרכזים רבים, ואף על פי כן, נוכחות האל אינה מתגמדת בשל כך, ודמותם איננה נחלשת, אלא דווקא מתעצמת מידת כוחם וגבורתם, כמו גם מקומם בלב המאמינים.

אני מרגישה – כמי שצמחה במציאות משפחתית רוויה אהבת א-לוהים, בצד מציאות חברתית חילונית, שבה ישנה מחאה מתמשכת כנגד הפוליטיזציה של הדת – כי המיפגש עם הודו נסך בי מימד מרפא.

מידי שנה במשך העשור האחרון, בפתחת שנת הלימודים באוניברסיטה העברית, כאשר אני נכנסת לכיתה בה אני מלמדת שיעור קריאה בספר הזוהר, אני מוצאת לפני תלמידים שחזרו לאחרונה מהודו; צעירים וצעירות ששבו זה עתה מטיוול במזרח אחרי הצבא, עדויים בנזמים ואצעדות, עטופים בבגדי הכותנה היפים ובצעפים הצבעוניים של הודו וחובשים לראשונה את ספסלי הלימודים באוניברסיטה. אני מוצאת אותם רכים ופתוחים, סקרנים ונטולי שריון של אידיאולוגיה מסויימת. הם צמאים לשפה שתוכל לתאר במלים את החוויות שחוו בהודו הרחוקה, וחשים צורך למצוא במסורת היהודית תכנים מקבילים לחוויות שחוו שם, מסורת אותה, על פי רוב, אינם מכירים כלל. ואם הם מכירים אותה, הרי שזו היכרות רוויית ניכור, דעות קדומות ועוד כהנה וכהנה סיבות, טובות יותר או פחות, המונעות מהם להשתתף באופן פעיל בחיי הדת היהודית בארץ.

המיפגש עם הודו, עם הנוכחות החיה של חיים דתיים, מנמיכה, עבור ישראלים רבים, את מה שאני מכנה 'רף המבוכה והניכור' בכל הנוגע לעשייה דתית מתוך שיגרה, ובפרט בחיי היהודים. סיבות רבות יכולות להיות לכך: אולי אלה הימים או השבועות שבילו ישראלים רבים באשרמים למיניהם, או הביקור במקדשים, אולי זו ההשתתפות הפעילה של ישראלים רבים, במעגלים של שירת מזמורי השבח לאלוהים שהתקיימו בלילות במקדשים, השתתפות שהפתיעה אותם עצמם. אולי היה זה רגע רך של התרחבות הלב כאשר ראו אישה משתחוה אפיים ארצה לאל במקדש, או תינוק קטן הנישא בחיק הוריו לבוא להראות בפני האלה במקדש, או אנשים קשי יום שהתאספו בשעת ערב לערוך את טקס האש בערבית במקדשים. בעצם,

אין סוף להתרחשויות שבהן עולם הריטואל הדתי בהודו נראה לפתע קסום ונכון, ולא מעורר סלידה וניכור. עבור מי שגדל והתחנך בתרבות ישראלית חפה מטקסים הקשורים לעולם הרוח והדתיות, עצם המחשבה לקפוץ אל עולמו של הטקס המקודש מעורר מבוכה רבה. המעבר מתודעת החולין הישראלית המאשרת בחצי חיוך להקטין דברים ולגחך עליהם, אל העולם הטקסי, בו לכל מחווה יש משמעות ונוכחות מועצמות, אינו פשוט כלל, והבחירה בו דורשת אומץ רב. הודו הגדולה, החמה, המלאה טקסים דתיים מבוקר עד ערב, מרככת את הגישה הישראלית הקשה והקשוחה הזאת. ל"יוצאי עדות המזרח הרחוק" עזרה הודו למצוא אופני ביטוי חדשים להווייתם הרוחנית והדתית, ובפרט להווייה הרוחנית, ואף איפשרה להם לראות את יופיים של חיי המנהג והטקס היהודיים בצורה חדשה שונה, חופשית ומאווררת.

תודה הודו!

שם, עמ' 53-60

אמונה ופרנסה

ד"ר רחמים מלמד כהן

פעם אחת בעוברי ליד אחד המקדשים בעיר בומביי, ראיתי כוהן דת עומד וממרק, משפשף ורוחץ פסל עשוי משיש ועיניו מרגליות. התקרבת אל ה"משרת בקודש" ושאלתיו שמא דובר אנגלית הוא. הלה השיב במבטא אנגלי מובהק: "בוודאי", והסביר כי למד בלונדון מספר שנים.

תהיתי על קנקנו ומשתיקשרנו ונתחברנו זה לזה, הקשיתי לו קושייה:

"אתה נראה לי אדם רציני, רצינוני, בעל היגיון – האומנם אתה מאמין באבן השיש הזו שהיא מסוגלת לענות לבני אדם? להוריד גשמים ולעשות מעשי ניסים?"

הג'אהני הדתי פנה כה וכה, ראה כי אין איש ואמר:

"אישית, אני לא מאמין בפסל אלא שזה מעין צינור המקשר בין ההמון ליושב בשמים".

"מדוע שלא תלמד את ההמון כי ישנו אל יחיד, מופשט שאין לו גוף ואין דמות הגוף? אז תוכל לוותר על הצינור...", הצעתי.

תלה הכוהן עיניו בי והשיב:

"ופרנסה מניין?"

פעם אחת, ספריית בית אל, תשס"ד, עמ' 19

נס חנוכה

ד"ר רחמים מלמד כהן

פעם אחת טיילתי בהודו... כישראלי בוגר צה"ל, צנחן, גאוגרף, טייל ובעל ביטחון שמתו פעמיים צפונה לעבר ההרים הגבוהים ביותר בעולם. אני אוהב מאוד לראות נופים הרריים, לשוחח עם בני אדם ולצלם דמויות, חפצים ובעלי חיים. מיששתי בכיסי - הארנק במקום. האצבעות המשיכו לבדוק - פנקס הדרכים בכיס החולצה, המצלמה על הכתף והתרמיל מתחיל להעיק.

ביום השלישי הגעתי לקלימפונג. איזו עיר יפה, בתים גולשים על מדרונות ההרים וערפילים העוטפים את ראש ההר יוצרים אווירה מיסתורית. חשתי שמשוהו עומד להתרחש.

אחד המקומיים סיפר לי כי בקרבת מקום ישנם שני נהרות. האחד שמימיו כחולים והשני שמימיו לבנים. במקום שבו הם נפגשים והופכים לנהר אחד משתנה הצבע לאפור. ועוד הוא הוסיף: "כדאי לך לעמוד על הגשר ולצלם משם, ואחר כך ראוי שתבקר במדינת סיקים".

על מדינת סיקים קראתי ושמעתי. זוהי מדינה קטנה חבוקה וחבויה בין ההרים. המלכה היא אמריקאית בלונדינית שהתאהבה במלך סיקים.

למחרת צעדנו מצלמתי ואנוכי לכיוון הגשר. בעומדי במרכז הגשר ראיתי את מקום מיפגש הנהרות. כיוונתי את המצלמה, ולפני שהספקתי לשמוע את ה"קליק", הרגשתי בשתי ידיים האוחזות בי בחזקה. הסתובבתי לאחור. לפני עמדו שני חיילים. לבושם מוזנח, כידונים נעוצים בקני רוביהם. הגבוה שבהם פנה אלי באנגלית שבורה ואמר:

"אני עוצר אותך".

"למה?", שאלתי בפליאה, והלה השיב: "עברת את הגבול ללא אישור".

"איזה גבול? איפה גבול?"

"הנה, בוא אתי ואראה לך".

חזרנו לראש הגשר שממנו באתי והחייל הצביע על שלט קטנטן סמוי מן העין, מוסתר בענפים ועליו כתוב באותיות שחוקות בשפה ההינדית: "עצור, גבול לפניך!"

כל טענותיי, תחנוניי והתנצלותי לא הועילו. השניים הובילוני אחר כבוד אל הג'יפ שהמתין לנו בעברו השני של הגשר. שמו ידי באזיקים וכך התעקלנו בג'יפ במעלה ההר בשבילי היערות בואכה עיר הבירה אנגנטוק.

"אני דורש לדבר עם הקונסול של ישראל!", צעקתי מתוך הכלוב שאליו הושלכתי.

גלגולי צחוק מן הכלובים האחרים העמידוני על המצב. איזה מחזה סוריאליסטי. אי שם למרגלות הקנצ'צ'נג'נה המושלג, ההר השלישי בגובהו בעולם, בתחנת משטרה מעופשת ומסריחה, בין אסירים מוזרים חסרי צלם אנוש, יושב לו ישראלי מתפלל ושואל: מאין יבוא עזרי, אנה ה' הושיעה נא, אנה ה' הושיעה נא.

הס הושלך בתחנת המשטרה. מפקד המשטרה הגיע מתחת לכובעו הציצו גבות עבות ושפם מסולסל, מתחת לבית השחי תחוב מעין שרביט ניצוח. נעליו מצוחצחות כהלכה ומבלי להביט ימין ושמאל נכנס למשרדו. דקות עברו ואני נקראתי, נלקחתי והורצתי אל משרד המפקד.

"הסירו כל איש מעליי". אמר המפקד.

נשארנו לבד.

"אתה מרגל!", הואשמתני.

הראיתי לו את הדרכון הישראלי. ביקשתי שיתקשר לקונסוליה בבומביי והבהרתי לו שתקרית דיפלומטית עלולה להתפתח בעיקבות מאסרי.

השעה הייתה שעת אחר צהריים מאוחרת והמפקד לא הצליח ליצור קשר בטלפון עם בומביי. לאחר שהניח את השפופרת אמר:

"ננסה שוב מחר. בינתיים תשוב לכלובך".

"יש לי רק בקשה אחת אליך, במטותא ממך, האם אוכל לקבל שני נרות וגפרורים?"

בטרם נפרדנו אזרתי עוז ושאלתי אותו:

"מה קרה שלפתע, מן הרגע שסיפרתי לך על חג
החנוכה שלנו, שינית את יחסך אליי לטובה?"

המפקד לא השיב אלא שוב נטלני בידו, הביאני אל
ביתו, משך אותי אל חדר קטן ומוצנע בפאתי הדירה,
הצביע על איקונין, פסלון קטן שניצב בגומחה שבקיר
ונרות דולקים מסביבו.

"לך יש חנוכה ולי יש הנוכה. אנחנו חברים".

לא הבנתי על מה הוא מדבר, אולם משהסתכלתי
מקרוב ראיתי שלמרגלות האיקונין הייתה כתובה
באותיות הינדיות המילה: הנוכה.

"הנוכה", הוסיף ידידי המפקד והסביר, "זה השם
שנתתי לפסל שלי".

האם היה זה נס חנוכה?

פעם אחת, ספריית בית אל, תשס"ד, עמ' 39-42

"שני נרות וגפרורים?!", הביט בי בחשדנות, "בשביל
מה אתה צריך את זה?"

"אני יהודי ויש לי חג הערב ובחג הזה אני חייב להדליק
נרות".

המפקד שדיבר אנגלית צחה ונראה אדם משכיל החל
להתעניין.

"איזה חג יש לך הערב?"

"חנוכה" השבתי.

"הנוכה?" עיניו אורו ולפתע – נס משמים. נטל ידי
בידו, נשא את תרמילי ויחד צעדנו אל המלון המפואר
"שלוש אחיות". חדר מפואר ונוף מקסים.

שלושה ימים ושלושה לילות טיילנו יחדיו בג'יפ שלו
בהרים. נעשינו ידידים וקרובים זה לזה. כל אותה העת
הרהרתי בלבי מדוע המפקד הזה שהיה לבוש בסגנון
בריטי מטפל בי כה יפה, מכבד אותי ומתיידד עמי?

בית חב"ד בדהרמקוט בהרי ההימליה. צילום: יהודה שטרנליכט.

שליחי "לב יהודי", יובל ותמימה עדי וצוות העובדים היהודים בפתח בית לב יהודי בהפמי. באדיבות "לב יהודי".

על יהדות ובודהיזם

**קשר מורה - תלמיד
בחסידות ובזן**

אלחנן ניר

הגדולה שתשרור בין רבי לחסיד - היה כותב את שיר השירים לא על יחסי איש ואשה אלא על יחסים אלו.

הקשר שבין מורה לתלמיד בולט קשר הדוק הן בזן והן בחסידות. בשניהם בולט היחס לאמת לא כקניין אלא כתנועה, כאש הניצתת למגעם של שני קטבים חשמליים ולא כאש הנבערת מאליה או בתנועה חד-כיוונית. ואני רואה את עצמי פטור מהשוואה, מהבדלה, או ממצאת המשותף בין תורות הזן לאלו החסידיות או בין תורות עם-צופיות לאלו עוטות הסוד היהודיות, שכן הכול נוהר אל מקום אחד. אל הא-לוהים, ואל הא-לוהים המצוי בערפל עולים לבד, מנסים ותוהים, סובבים ותועים, ומבקשים. ואל האלוהים גם עולים בעלייה שבטית-משפחתית משותפת ויש מקום לעיני העדה הנקיות והמאירות שיראו דרך.

המורה הטיבטי פו-טו-ווא בן המאה ה-11 אמר שנקודת ההתחלה של הדרך היא היכולת ללמוד לקבל עצה ממורה רוחני. שכן יש צורך בענווה בכדי להסכים לקבל עצה ולהודות שאין הבור יכול באופן קבע להתמלא אך מעצמו, ושמותר וראוי להיעזר ולקבל. ואולי הודו היא שיעור חי בענווה.

בעם היהודי תמיד היו חכמים ונביאים, מקובלים וצדיקים, אדמו"רים ורבנים, אליהם היו הולכים. והצדיק, או ה'מואר' - כפי שהוא נקרא בהערכה ובנקיות רבה במזרח, מראה לנדמה בעיני עצמו כחכם כמה עוד רבה הדרך, ולזה שכבר אבד בו רצון לדרך - בא ומלכה את הרצון לעלות ולהמשיך. והצדיק, מגלה בעדינות ובהקשבה את הדבר הפנימי ביותר בנפש, זה שאנו חומקים מפניו בכל דרך אפשרית, ואומר: הנה, יש בך לב! הנה.

המוכנות של התלמיד להקשיב למורה כרוכה באופי היחסים הנרקמים עם המורה, יחסים הן של יראה וכבוד והן של אהבה גדולה, המצטיירים בעיניי באופן הבהיר ביותר בדבריו של רבי יצחק-אייזיק מהומל, תלמידם הגדול של אדמו"רי חב"ד הראשונים, שהתבטא בקיצוניות כי לו היה יודע שלמה המלך על האהבה

עממיים לתוך השיר והופכים אותם למיסטיים. נזיר זן הוא גם מצייר. החסיד אינו יודע לצייר, אבל הוא רוקד. כל זה – זמר, ציור וריקוד – מכוון לדיבור ונתפס בדיבור. שתיקה אינה המדרגה העליונה 'למד לשתוק, כדי שתלמד לדבר', אמר צדיק אחד, ואחד ממורי זן אומר: 'דיבור הוא גידוף, אבל שתיקה – רמייה היא. מעבר לדיבור ולשתיקה גם יחד עולה שביל תלול'. אולם יש להוסיף עוד קו אחד, המשותף לזן ולחסידות והאופייני עד מאוד לשניהם. בנוסחאות שונות מסופר כאן וכאן על שיחות-חולין של בעלי הסוד, שיחות המתמיהות את השומע הזר בשטחיותן הגמורה – לכאורה, בעוד שכל מילה ומילה כבדת משקל היא, ורצופה כוונה סמלית נסתרת" (מרטין בובר, בפרדס החסידות, מוסד ביאליק תש"ה, עמ' קלט).

שם, עמ' 18-29

מה מוסיפה הודו לתורת ארץ ישראל? הרהורים של מחנך

הרב דורי הנמן*

לאחר ארבע עשרה שנות לימוד תורה בישיבת 'מרכז הרב' ובכולל פסגות לדיינות, ולאחר עשר שנות הוראה וחינוך בישיבת ההסדר 'בית אורות' בירושלים, יצאתי למסע בהודו.

היה זה בהשפעת תלמידי אשר שיתפו אותי בהכנותיהם למסע, עמדו איתי בקשר במהלכו, וחלקו עימי את החוויות שלהם לאחר חזרתם משם, ועל פי מה שסיפרו, הרגשתי שעבר עליהם משהו. נראה היה לי שהם חזרו מהודו שלווים ומעמיקים יותר. היו גם כאלה שברחו משם ולא רצו להיות שם עוד לעולם, ודווקא תגובות קיצוניות כאלה משכו אותי אל המקום הזה. טיול זה של פחות מחודש שעשיתי בגיל מתקדם (הייתי אז בן למעלה מארבעים), מלווה אותי עד היום הזה בדרכים שונות. רק עכשיו אני ניגש בזהירות ומנסה לבחון: מה נתן לי המיפגש עם הארץ הגדולה הזו? מדוע מיפגש זה מלווה אותי בתפקידי הנוכחיים בהיותי מורה ומחנך?

אחת החוויות האחרונות שלי בהודו הייתה ביקור בפושקר (Pushkar), המצויה לה אי שם בלב מדבריות העד של ראג'אסטן. העיר הזעירה בנויה סביב אגם מים קטן, וגם סביב האגדה ההינדית המספרת כי האל ברהמה עף בשמיים וכאשר ראה את האנשים במדבר מתפללים לגשם, השליך לעברם פרח שהפך לאגם, אגם שהוא למעשה התגבשות מוחשית של האל. כשראיתי את אנשי האדמה מן האזור באים אל האגם ותוך רגעים ספורים מצויים, כך נראה, הרחק מגופם וממרות חייהם, מתאחדים עם המקום האין סופי שהוא הרבה מעבר לגוף ולכשלי, נזכרתי בשני מקורות. הראשון מלא בפאתוס לוגי, מחושב וקר, ואילו השני כמו כנגדו, מיסטי, קדום ומלא מיתוס. הראשון אלו דבריו של אלעזר, מנהיג הסיקריקים הנוודע ממצדה, בהתייחסותו לאנשי הודו, התייחסות שהייתה חלק ממסע שיכנועיו לאנשיו שימסרו שם את נפשם: "נתבונן אל דרכי אנשי הודו, השוקדים על דרכי החוכמה כל ימיהם. האנשים המשכילים האלה נושאים את עול חיי-הבלם בלי-חמדה, כי חלדם נחשב בעיניהם לעבודה זרה, אשר נגזרה עליהם מידי שמים, וכל חפצם להתיר את הנשמות ממאסר הגוויות, והם מאמינים בלבב שלם, כי חיי הנשמות יחד הם נצח ואמת" (יוספוס פלוויוס, תולדות מלחמת היהודים, מסדה 1968, ספר ז, פרק ח, ז, עמ' 398).

השני אלו דברי הזוהר (א, קלג, ב) העוסקים בדברי התורה המספרים שאברהם שולח את בני פילגשיו הרחק אל 'ארץ קדם', המזוהה לפי המסורת היהודית עם הודו (כך לפחות זיהה רבה של אמסטרדם בן המאה ה-17, רבי מנשה בן-ישראל בספרו 'נשמת חיים', ד כא), ובלכתם נותן להם מתנות, שאלו הן, כך לפי הזוהר, דרגות תחתונות בלתי מתקונות של הקדושה ('סטרי דרגין תתאין') שהן למעשה 'שמות מיני רוח הטומאה'. כאשר הסיבה שאברהם נתן אותן לאותם בני פילגשים היא בכדי שיתקנו, ישלימו ויטהרו את אותן מדרגות תחתונות.

שתיקה

זן וחסידות. "כאן וכאן מכבדים את השתיקה, וכאן וכאן אין מתכוונים בזה להינזר מכל ביטוי-פה, אלא לוותר על גל הבעה בשפת המושגים למה שאינו ניתן למושג. כאן וכאן מזמרים, כאן וכאן מכניסים מוטיבים

* הרב דורי (אביגדור) הנמן הוא רב מחנך בישיבת ההסדר 'בינות' ברעננה.

מיתקפה על ספר בראשית

הייתי יכול להבין את ההתרגשות שאחזה בעזריאל קרליבך בביקורו בהודו, התרגשות אותה היטיב לבטא בספרו 'הודו'. קרליבך, שגדל הן על התרבות הגרמנית והן על התנ"ך והתלמוד הרגיש שיש בהודו משהו מנוגד לכל מה שהכיר קודם לכן, אבל דומה שכל המקורות עליהם גדל קרליבך לא הכינו אותו להתנגשות החריפה כל כך בינם לבין הודו, שתכלית אמונתה היא אחדות האדם עם הטבע. יתרה מזאת, בשל היותי, כמו קרליבך, חניך של העולם היהודי הגרמני התעצמו אצלי תחושות דומות לאלה. הורי, כמו הוריו של קרליבך, נולדו במערב אירופה וחלק מן החינוך שלהם רכשו שם, לפני השואה. נוסף על כך, שנינו למדנו, אמנם לא באותן שנים בישיבת 'מרכז הרב' מיסודו של הרב קוק. חשתי קרוב אליו בין השאר גם בשל הגיל המאוחר בו נחשפנו שנינו להודו.

אחת החוויות הקשות שעברתי בהודו הייתה שראיתי שם מעין התקפה על ספר בראשית. כאשר הסתובבתי בין מקדשים חשתי את הסוגיות של מסכת עבודה זרה מסתובבות בראשי. חשתי כאב פיזי של ממש, בכל פעם שראיתי אנשים שמכבדים את הפרה ואת הקוף יותר מאשר את עצמם. חשתי שאת ספר בראשית שלי תוקפים אנשים שלא רוצים לקחת אחריות על הנעשה בבריאה ואי העשייה נראה בעיניהם מכובד ונעלה יותר מן העשייה. את ספר בראשית ינקתי עם חלב אמי ועל כך, מצב זה שבהודו, המנוגד לו כל כך היה קשה לי באופן פיזי.

ואולם, עם כל הקושי שבדבר דומני כי עלינו לשמר בדינו קורטוב מן התרבות ההודית שהוא בבחינת אתגר תרבותי מבחינתנו, אתגר שלא בא לפרק את יסודותיו של ספר בראשית אלא להרחיב אותם: להבין טוב יותר מהן האפשרויות השונות לספר את סיפור הבריאה ותחילת העולם, ולשאל מדוע בחרה התורה לספר לנו אותו דווקא כך. דווקא העמדת קוטב תרבותי נגדי מאפשרת לנו לחדש את השיח בנוגע לדברים רבים שלא דובר בהם מספיק עד עתה, ולמצוא בתורה את אותם חלקים, רבים וטובים, שהתעלמנו מהם עד היום.

הלב שבתוך הגוף

בהגות היהודית ישנם מספר דגמים כיצד צריכים להיות יחסי ישראל עם העמים. רבים מהוגי דורנו מאמצים את הדגם של ר' יהודה הלוי "ישראל באומות – קָלָב באברים" (ספר הכוזרי ב, לו). על פי תפיסה זו, האנושות כולה דומה לגוף האדם ועם ישראל שבתוכה הוא הלב המעניק חיים לכל הגוף, כלומר לכלל האנושות.

ואולם, בצד אמירה זו אין במסגרות החינוך הדתי והתורני בארץ גם הכרה ממשית של האומות, וישנו ניסיון להרחיק את התלמידים ממגע עמוק ומשמעותי עם החוץ.

בהודו התוודעתי לעושר התרבותי הרב המצוי גם בעמים אחרים, עושר שיכול להזין אותנו ולהעניק לנו רבות. כשהייתי בהרמסלה פגשתי קבוצה של צעירות יהודיות מלונדון שהגיעה ללמד נשים כפריות באיזור את מלאכת התפירה. אנשים בקרב הקהילה היהודית בלונדון חשים מחוייבות מוסרית לסייע לרווחתם של אנשים כפריים בהודו, ומשקיעה כסף ומחשבה כדי לקנות להם מכונות תפירה וגם לשלוח אליהם מדריכות שידריכו אותם במלאכה זו.

מיפגש זה הידד אצלי את השאלה האם העם היהודי החי בישראל פועל באמת בתוך האנושות, או שמא הוא דואג אך לעצמו ואינו מתעניין כלל בשאר העולם?

המדיטציה מפחיתה את האלימות

התנ"ך פותח בבריאת העולם ומסיים בשאלות דניאל מה יהיה בקץ הימין. חגיגו היהודיים הם זכר ליציאת מצרים ואנו עומדים דרוכים בצפייה לבניית בית המקדש מחדש. החוויה המרכזית שלנו היא החויה של היותנו חוליה בשרשרת הנמשכת מבריאת העולם אל ימות המשיח. אבל האם בכל התפיסה הזו יש מקום לחיות את ההווה ואת הרגע?

העיסוק במדיטציה גורם לחוש את ההווה, מפני שהמדיטציה היא עיסוק בו אדם נפרד ממאמציו להתקדם ולהשיג, וחווה את הרגע. בעלי חנויות בהודו היו לא פעם עסוקים במדיטציה כאשר נכנסתי אליהם. הייתי מסתובב בחנות הקטנה והם עדיין לא הרימו את ראשם, רק לאחר דקות ארוכות היו פונים אלי בשאלה האם יוכלו לעזור לי.

תחושה של אי אלימות

הפגישה עם הדלאי למה ועם משנתו גם היא מטלטלת. הבחירה שלו להוליך את עמו לגלות ובלבד שלא לנקוט אלימות מעוררת התפעלות רבה. הבחירה לעצור את הגלגל החוזר של האלימות והאלימות שכנגד היא אולי הצעד החשוב ביותר לקראת מימוש חזון השלום של הנביאים. הביקור שערכתי במוזיאון לתולדות סבל העם הטיבטי מדגיש את ההבדל. אם ב'יד ושם' אתה יוצא עם כעס אין קץ על הנאצים, הרי ששם אתה יוצא בתחושה שאתה שליח של אי אלימות.

האם ניתן ליישם את שיטתו של הדלאי למה בג'ונגל העולמי?

לא מעט צעירים הודים עימם שוחחתי מסתייגים היום מדרכם של הדלאי למה ואפילו של מהטמה גנדהי. לדעתם, אי אלימות אינה ישימה בעולם שנוקט נגדך באלימות. ולמרות זאת יש בדרך זו מימד משיחי. יש בה תקווה ממשית מאוד לחיות בעולם בו "לא ישא גוי אֶל גוי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה" (ישעיה ב ד). ואולי עמדה זו מאלצת אותנו לשאול שאלות קשות על ההווה האלים כל כך שלנו. האם בכל המקרים הפעלת האלימות נעשתה רק כאשר כלו כל הקיצים?

בהודו התחושה הרוחנית כאילו עומדת באוויר. הרגשתי תחושת שלווה וגעגוע לא-לוהי שעוטף אותי. היצרים השוקקים, שוקקים פחות בהודו. התפילות שהתפללתי בהודו היו מן הסוערות והעמוקות שאני זוכר. כל מילה קיבלה טעם מיוחד. בין אם התפללתי במטוס, ובין אם זה היה בהרי ההימלאיה. תחושה של קשר ישיר והדוק עם בורא עולם מילאה אותי, תחושה של חופש וחרות, תחושה ראשונית וילדותית כמעט של אדם המתרפק על אביו שבשמים.

העולם המערבי הדביר, כמעט לחלוטין, את העבודה הזרה, אולם אמונתנו שלנו הפכה קרה יותר, שכלית יותר ופחות מחייה את האדם. היכרות עם ההתלהבות של העבודה זרה נותנת חיות לעבודת ה'. הודו קירבה אותי לעולם הסוד והקבלה. אומנם גם קודם לכן ידעתי שישנו תחום כזה ביהדות, אולם לא נמשכתי אליו. היה בי אז רצון לראות את המאחד בכל דבר, ולכן דווקא 'מורה נבוכים' הרציונלי מבית מדרשו של הרמב"ם דיבר אלי יותר, ואילו העולם המיסטי של הזוהר נראה

כאשר תהיתי על מקומה של המדיטציה בעולמה של תורה עלה ביזכרוני מדרש על השבת: "ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. וכי אפשר לו לאדם לעשות כל מלאכתו בששת ימים? אלא שבות כאלו כל מלאכתך עשויה" (מכילתא דרבי ישמעאל יתרו, פרשה ז). מדרש זה על רקע חוויית המיפגש עם הודו מגלה לי כי בשבת אין עתיד וכי כל מה שאתה שואף עליו כבר הושג. רק כך אתה יכול להתפנות ולחוש בשבת את הרגע, את הקודש. השבת מייצגת את הזמן הקדוש, ואולי גם את הזמן שאין בו עתיד ועבר אלא רק הווה ומדיטציה; "יתכן אפוא שיש בתורה חלל החורג מציר קבוע זה של העבר והעתיד ועוסק רק בכאן ובעכשיו.

היעדר האלימות

אחד הדברים המפתיעים בהודו הוא היעדר האלימות. אין אלו רק סיפורים על מהאטמה גנדהי. עברתי בערים צפופות וכמעט ולא ראיתי אלימות. כשטיילתי במנאלי נכנסתי יום אחד לבית ספר שנקרה בדרכי. נכנסתי לחדר המורים והצגתי את עצמי כמורה שבא ללמוד על דרכי החינוך שלהם. הילדים היו ישובים על הרצפה כאשר רק קרש קטן היה המשטח עליו הם כתבו. הפתיעה אותי השלוה שבה עברה ההפסקה; לא מצאתי הד לא למכות ולא להתנגשויות הכל כך מוכרות אצלנו במערכת החינוך. המורים שם הסבירו לי כי היום מתחיל במדיטציה אותה מתרגלים המורים עם התלמידים. לדעתם המיקוד של האדם בעצמו באמצעות המדיטציה מונע אלימות.

צמד האחים הראשון בתנ"ך, קין והבל, הרגו זה את זה. האלימות היא שפה מרכזית מאד בקרב בני אדם ובהודו לעומת זאת, האלימות מועטה מאוד. יום אחד, ישבתי עם שני מטיילים ישראלים שהכרתי באותו יום במסעדה מסויימת בדהרמסלה כאשר נכנסה קבוצה צעירה של ישראלים, כניסתה שאמרה כולה אדנות, כאילו הם כבשו את המקום וכעת הם תוקעים בו דגל. בשפת הגוף הם אמרו: אנחנו כאן ולא מעניין אותנו מה אתם ההודים חושבים על כך. ישבנו שלושתנו, אני, זוג הישראלים שהכרתי קודם, וחשנו כולנו מכווצים מול הגסות והכוח שהפגינו הישראלים שנכנסו לשם.

לי אקראי ובלתי מסודר. הרגשתי שאיני יכול לבקר אותו ולכן גם לא יכול באמת ללמוד אותו. ככלל, ניתן לומר שבישיבות הציוניות יש כבוד רב לסוד אולם אין ניסיון ממשי ללמוד אותו בצורה מסודרת. היחס המכובד אך המרוחק גורם לדעתי להזנחת התחום.

המפגש עם הודו ותרבותה טיילטל את עולמי. כל הנחות היסוד של חיי ושל אמונותי ניצבו בפני אתגר משמעותי. הטיול ושפע ההתנסויות שבו העשירו את עולמי, וכאשר אני פוגש באנשים שחוו מסע שכזה, נוצרת בינינו מיד שפה משותפת ומעמיקה סביב הדרך אותה עשינו שם וכאן.

יש אומנם פער גדול בין חוויית המסע בהודו לבין החזרה ארצה. בחיים הרגילים כולנו חיים בתוך גבולות ומסגרות, ואין את אותו מרחב אין סופי שיש בטיול, אבל חלקים גדולים מחוויית הטיול יכולים ללוות אותנו במה שבו אנו עוסקים כאן.

במסגרת עבודתי החינוכית יש מקום רב לחוויות שתיארת. אני משתדל לראות בתלמידי לא רק תלמידים אלא גם שותפים למסע, בו הם ואני מחפשים יחדיו את דרכנו, דרך שבה כולנו מחפשים את מה שמעבר לפשטני והחיצוני, את שמעבר לעולם.

שם, עמ' 75-87

פרידה מהחיים בכודה'ים וביהדות

חיים לנגנטל וניסים אמון

אמון: לא דיברנו על המוות.

לנגנטל: ביהדות החיים עצמם הם הדבר החשוב ביותר. אדם חייב לעבוד את ה', והוא יכול לעשות זאת רק כשהוא חי. ביהדות אין מצב שבו מקדשים את המוות או חושבים שזה דבר טוב. אף על פי שאנחנו מאמינים שהעולם הבא הוא עולם שכולו טוב, אסור לאדם לוותר ולו על רגע אחד מחייו. כתוב על דברי ה', על המצוות – "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם", ואומרים חז"ל: "ולא שימות בהם". לכן, אם יש חשש קטן של פיקוח נפש, של סכנת חיים – מצוות ה' נדחות מפני סכנת החיים. האדם חייב לקדש את החיים ולא את המוות. התאבדות היא אחת העבירות הכי חמורות שיש. לכן אסור לקבור את המתאבדים בבית הקברות

וקוברים אותם מחוץ לגדר. הדבר הכי גרוע שאפשר לעשות זה ליטול חיי אדם, גם אם זה חיי של הנוטל עצמו. על אחת כמה וכמה כשאדם רוצח מישהו, שעל זה לעולם אין כפרה.

אמון: כיצד מתמודדת היהדות עם המוות?

לנגנטל: בסופו של דבר כל האנשים מתים, והמוות מלווה בצער רב ובכאב גדול של כל הסובבים אותם. עם רגע המוות מתחיל תהליך האבלות של האנשים הקרובים לנפטר. התהליך הזה מעוצב על כל פרטיו ודקדוקיו על ידי ההלכה. ברגע שאדם מת, קרוביו בדרגה ראשונה (אשתו, הוריו, ילדיו, אחיו) פטורים מקיום מצוות. חובה ללוות את המת ולקבור אותו באדמה, כי מעפר באת ואל עפר תשוב. היהדות מקפידה לקבור את האדם בתוך האדמה. ובמהלך השנים נוספו מנהגים שונים, בעיקר מן הקבלה, שמכניסים לתוך ידיו חול, כדי שיהיה כל כולו חלק מן האדמה. לפני הקבורה מטהרים את גופתו של המת. טובלים אותו במקווה טהרה, על מנת שהוא יגיע אל האדמה כשכולו טהור ונקי. מצוות הלוויית המת היא מצווה חשובה מאוד וקרובה בשם "חסד של אמת". בדרך כלל כשאדם עושה חסד, בסתר ליבו הוא חושב שאם יתהפכו היוצרות, האדם שגמלתי עימו חסד ישיב לך כגמולך. בחסד יש קצת אלמנט אינטרסנטי. אבל בהלוויה זהו חסד של אמת, משום שהמת לעולם לא יוכל להשיב לך כגמולך...

בשעת הקבורה אומרים ילדי המנוח קדיש. תפילת הקדיש נאמרת בארמית, וכוללת תשבחות לקדוש ברוך הוא. דווקא ברגע שהאדם נקבר, ואנחנו, יקיריו, כל כך מצטערים ואבלים, דווקא באותו הרגע אנחנו מצווים לשבח את הקדוש ברוך הוא. כי גם ברגע הקריטי הזה, כשאתה אולי כועס על הקדוש ברוך הוא שלקח את יקירך, אתה חייב לשבח ולגדל אותו. כי אתה מאמין שהקדוש ברוך הוא דן את דינו אמת, וכל מעשיו לטובה. היתום אומר קדיש גם שנים עשר חודשים מיום סתימת הגולל. הוא מחוייב לומר את הקדיש בבית הכנסת, בציבור, לפני אנשים. זאת ההכרזה הכי משמעותית של האדם שהוא מקבל על עצמו בציבור את כל מעשיו של הא-ל. לי באופן אישי פעמים רבות קשה מאוד לשמוע את תפילת "אל מלא רחמים" ולראות את היתום אומר קדיש. אבל זה

חלק מדבר שאני מבין אותו. אנחנו חושבים שאנחנו יודעים הכול, אבל עלינו לדעת את מגבלותינו ולסמוך על הקדוש ברוך הוא. אתה צריך לסמוך עליו גם כשרע לך. לאחר ההלוויה חוזרים הביתה ויושבים בו שבעה ימים תמימים. לא יוצאים מהבית, לא יושבים על כורסאות נוחות, לא מתגלחים, לא נועלים נעליים נוחות, לא מחליפים בגדים. אנשים באים לבקר את האבלים ולספר בשבחי הנפטר. מתפללים בציבור בביתו של המנוח, כדי להעלות את נשמתו. מעניין אותי מהם מנהגי האבלות בבודהיזם.

אמון: במשפחה בודהיסטית, כשמבינים שרגע המוות קרוב, מזמינים את הנזיר המקורב למשפחה לנהל את טקס המוות. הכוהן הבודהיסטי מגיע למקום ומנהל את טקס הפרידה של המשפחה מהאדם העומד למות. הנזיר מעביר את בני המשפחה אחד אחד אל החולה, שיחזיקו את ידו ויגידו לו כמה מילים אישיות לפרידה, שיגידו לו: אל תדאג, אנחנו בסדר, סע לשלום. בני המשפחה מדברים אליו בין שהוא שומע ומגיב, ובין שהוא חסר הכרה. בכל מקרה צריכים להגיד את מילות הפרידה האחרונות. הנזיר הוא זה שמפקח על רגע המוות מכיוון שלמשפחות יש נטייה להרוס את האווירה ברגע המיוחד הזה ולהגיד לעומד למות כל מיני דברים כמו למשל: אל תעזוב אותנו, אל תעשה לנו את זה, תילחם, אל תשאיר אותנו לבד, מה נעשה בלעדיך, ועוד דברים כאלה מלחיצים ומטרידים. הנפטר שעומד להשתחרר מהעולם הזה עצוב גם ככה מכל העניין, ותמיד יש בקרב המשפחה כאלה שינסו להרוס לו את האווירה עוד יותר ולדחוף לו כמה חרדות ועוד קצת רגשות אשמה של הרגע האחרון. הנזיר שמנהל את טקס המוות תפקידו לדאוג שכולם יהיו באווירה טובה, וייתנו לנפטר את האישור ואת ההסכמה, כדי שהוא יוכל לשחרר את אחיזתו האחרונה בחיים ולצאת להמשך המסע רגוע. לפי האמונות הבודהיסטיות אסור להתאבד, אבל המוות אינו אסון, אלא רק המשך המסע, והצער האמיתי הוא הגעגוע של הנשארים.

לנגנטל: גם ביהדות רגע הפרידה שלפני המוות הוא דבר חשוב ומיוחד. יעקב אבינו לפני מותו אוסף את כל שנים עשר בניו, שנים עשר השבטים, ומספר להם כיצד הוא רואה בחזונו את אחריתם, כל שביל שייצא מבניו, והם נפרדים ממנו כל אחד לשלום. הוא

פותח ואומר: "היאספו ואגידה לכם את אשר יקרה אתכם באחרית הימים". רק כשאתם מתאספים יחד בהרמוניה, אני מקבל כוחות לראות את חזונכם וגם אתם ראויים לקבל את תחזויותי. המוות השקט והפסטורלי בעיניי הוא דווקא מותו של אהרון הכוהן: אהרון נכנס לאוהל, פשט את בגדי השרד שלו, הלביש את בנו תחתי, נשכב ומת, ומהאוהל יצאו משה רבנו ובנו אלעזר ממשיכו. ראיית המוות כחלק אינטגרלי מהחיים החלה אפוא כאלף שנים לפני הבודהיסטים.

פעם אדם חולה היה מת בביתו. בעולם המודרני האדם מת בבית החולים, מחובר למכשירים, והקטע האינטימי הזה בינו ובין משפחתו קצת נעלם. אבל גם היום, כשאדם שוכב על ערש דווי בבית החולים, בדרך כלל הוא רוצה שבני משפחתו יהיו סביבו ברגע הפטירה. גם כאן יש הלכות מפורטות מה בדיוק צריך לומר. העומד למות מתוודה על הדברים הרעים שהוא עשה, הוא מבקש מקרוביו סליחה לפני מותו, כדי לצאת דף חלק, והוא ממליך את שמו של הקדוש ברוך הוא בעולם במשפט שגור על לשונו של כל ילד דתי: "שמע ישראל ה' א-לוהינו ה' אחד".

יש כמה סיפורים על רגעי הפטירה של גדולי החסידות, שעד היום משמשים לנו כמסרים לחיים. כך לדוגמה רבי מנחם מנדל מקוצק שאמר לפני מותו: מה יש לפחד מהמוות? יוצאים מדירה אחת והולכים לדירה אחרת יפה ממנה; או כמו הסיפור על מותו של הבעל שם טוב: בליל שבועות, כמו בכל שנה, התכנסו חסידיו לומר את תיקון ליל שבועות, והבעל שם טוב סיפר להם את חידושו על מתן תורה. בבוקר קרא לשניים מאנשי "חברא קדישא" והנחה אותם כיצד לטפל בו לפני מותו, גם כדי שיעשו נכון עמו, וגם כדי שידעו כיצד לטפל בנפטרים אחרים שימותו אחריו. לאחר מכן נתכנסו מניין אנשים לתפילה סביב מיטתו, והוא ביקש סידור תפילה ואמר: "רוצה אני להשתהות עוד קצת עם השם יתברך". יצאו חסידיו והתפללו עליו. אמר הבעל שם טוב: "לחינם אתם מרעישים את השמים, אין אתם יכולים להיכנס דרך השער שבו רגיל אני להיכנס..." כשהתקרבו אליו תלמידיו שמעו אותו אומר: "הריני נותן לך את שתי השעות", וחשבו שהוא פונה אל מלאך המוות ומבקש ממנו שלא יענה אותו בשעתיים האחרונות לחייו. אלא שלימים פירשו זאת ממשיכיו וטענו שכך אמר לקדוש ברוך

המיפנה הרב רפאל הלפרין

עמדתי לחזור לארץ ישראל עטור נצחונות. עברתי את המזרח הרחוק ובכל מקום הצלחתי בעזרת ה', הייתי בעל דרגה גבוהה בקאראטה – "דאן 5" – חמש חגורות שחורות, וכן הוענקה לי תעודת "שיהאן" – אומן האומנים, דרגה חריגה ובלתי שגרתית, ובפרט לאיש מערב ולא יפני. דימיתי, כי אפתח בארץ את מכון הקאראטה הגדול ביותר, שימשוך מאות ואלפים. הקאראטה פרץ לא מכבר למערב והלהיב את דמיון האנשים. ואני כמומחה בעל שם ובעל דרגה גבוהה אוכל לתפוס מקום מרכזי במערב בנושא זה.

הודו

בדרכי חזרה עברתי דרך הודו. בניו-דלהי קידמה אותי משלחת של אנשי קאראטה, שלקחו אותי לסיורים ברחבי העיר והראו לי את מחמדיה ואת אוצרותיה. בין היתר נכנסנו לכמה מרכזים של בודהיסטים. באחד המרכזים הענקיים שלהם ראיתי באחת הפינות נזיר זקן, בעל זקן ארוך ולבן, שישב בהתבודדות גמורה: הוא עסק בתורת הבודהה שלו בריכוז מוחלט, והיה מנותק מכל הסובב אותו, כאילו סגור הרמטית מכל וכל, חי בעולם פנימי משלו. חשתי כיצד נזיר זה מתעלה ברוחניות בסגידה לאליליו. עמדתי משתאה מולו, התבוננתי בדביקות הפנאטית שלו. ראיתי כיצד הוא עובד את אליליו בכל נפשו ובכל כוחו, ואין לו ולא כלום עם העולם הסובב אותו, הוא חי בפנימיות מלאה ומושלמת. עמדתי רתוק למקומי, לא זזתי משם רגעים ארוכים והתבוננתי בנזיר הזה, כיצד הוא מתמכר בריכוז ובקדושה מדומה לעבודה, שהיא למעשה כולה טומאה, עבודת אלילים מעשה ידי אדם, עץ ואבן...

המעגל נסגר

ואז לפתע הכתה בי מחשבה כמכת ברק ואמרתי לעצמי: "רפאל! מדוע אין אתה חוזר ללמוד תורה כבימי נעוריך? מדוע אין אתה יכול להיות מרוכז ככה, בדרגה כזאת, לא-לוהי ישראל! הרי יש לך א-לוהים אדירים מדוע אין אתה מקיים "שיווית' ה' לנגדי תמיד" תמיד ממש?! כמה הם ימי חיי האדם עלי אדמות? הרי מינו הם כצל עובר. נזכרתי בישיבת "חברון" שם

הוא שהוא מוותר על שעתיים ונותן אותן לקדוש ברוך הוא במתנה... והוסיף ואמר לתלמידיו: "לא עלי אני דואג, יודע אני בבירור – בפתח אחד אני יוצא ובפתח אחר אני נכנס", ואחר כך ציווה לומר "זיהי נועם" והשתטח על מיטה ולחש והשתתק. פתאום אמר את תפילת הווידוי, קרא קריאת שמע וביקש שיכסוהו בסדין, והקרובים למיטתו שמעו אותו לוחש: "ריבונו של עולם, רק שלא תבואני רגל גאוה". וכך השיב את נשמתו לבורא עולם. זה סיפור מיתתו של מייסד החסידות – בשלווה, בשקט ובהכנעה הוא עובר מעולם אחד לעולם אחר.

היהדות הגבילה את מעשי האבלות. קשה לאנשים שקרובם מת. אומנם איננו יודעים מה קורה לאדם עצמו, כי אף אחד לא חזר משם לספר לנו, אבל אנחנו מאמינים שהמת עובר לעולם שכולו טוב, כי כתוב שהעולם הזה הוא פרוזדורו והעולם הבא הוא הטרקלין. ובכל זאת אנחנו סובלים מכך שהנפטר כבר לא איתנו. אבל אסור לאבלים לבצע מעשי אבל חמורים. אסור לשרוט שריטות ולמרוט שערות. נראה שבעניין הזה הבודהיזם והיהדות שווים, אלא שאנחנו מאמינים שהמעלה שהאדם הגיע אליה בעולם הזה תלווה אותו בעולם הבא. לא כולם נמצאים שם באותה הדרגה. אם האדם היה בחייו אדם טוב, יהיה לו טוב מאוד בעולם הבא. אם הוא לא היה אדם טוב, מצבו בעולם הבא יהיה טוב פחות. כאן אנחנו נוגעים בנושא של משמעות המוות, והשאלה היא משמעות המוות מול משמעות החיים. שוב הגענו לנושא משמעות החיים, שבו פתחנו את השיחות שלנו.

אמון: משמעות החיים, משמעות המוות – נושאים לא פשוטים, אפשר לדון על כך שנים, אבל בוא נעשה משהו רוחני באמת.

לנגנטל: אתה מתכוון שאתה רוצה להתפלל איתן תפילת ערבית?

אמון: לא, התכוונתי שנלך לשתות תה.

"כשמשה פגש את בודהה-שיחות על יהדות ובודהיזם", עורכת: יוכי ברנדס, מישכל- ידיעות אחרונות – ספרי חמד, תל-אביב, 2005, עמ' 263-269

שההשגות שאליו הגיע הן מתוך התבוננות על המציאות. הבודדים עזר לי ללמוד את עצמי לעומק בצורה טבעית". מאז עזב מיכי לגמרי את חוכמות הגויים, ונשאר עם ר' נחמן. בברסלב, הוא סובר, מצא את הכל.

לפני כ- 9 שנים פנה אל יוספי חבר טוב - איש עסקים במזרח, וסיפר לו שהרבה חבר'ה הולכים לאיבוד במסיבות הגדולות בגואה וצריך לעשות משהו. "הייתה לי בהירות שאני יודע מה לעשות". הרב מיכי החליט שהוא נוסע. הוא לקח חופשה מהמכינה ונסע למנאלי על חשבוננו, "עם קצת עזרה של הרב גינצבורג". שם תלה מודעות על שיעורים ביהדות שמתקיימים בכל ערב, והגיעו אנשים.

"ביקשתי מאיזו בעלת מסעדה עזרה, ולשבת הראשונה הגיעו 50 איש". אחרי הצלחת השבת המוצלחת הוא החל לקיים סדנאות ועבר לדראמסלאה. כשראה שהעבודה מרובה חזר לארץ והתפטר מהמכינה. יחד עם אשתו ועם בנו, שהיה אז בן 4 חודשים, חזר אל הלא נודע. "כיום ישנם שמונה מרכזי פעילות בהודו, אבל אז היה בית חב"ד אחד, שהפעיל אותו רווק בשם נחמנסון ומסר שם את הנפש. החב"דניקים פחדו לבוא עם תינוקות להודו".

אז איך עושים את זה?

הרב גינצבורג עודד אותי לנסוע, ושלחתי לאשתי כמה אנשים שידברו גם איתה, ביניהם ימימה אביטל".

כאן המקום לספר שהרב מיכי למד אצל ימימה ארבעה שיעורים אישיים. "לא ידעתי להעריך מה הרווחתי. רק אחרי שהתחילו לדבר כמה היא מוערכת הבנתי למה זכית".

ימימה הזמינה אותו אליה, ישבה בקומה מעליו והכתיבה לו חלקים. (קטעי הלימוד שלה). מיכי מתאר יחס חם ואוהב. כששמעה שהוא מתעתד לנסוע להודו הזמינה את אשתו ועודדה אותה. "רציתי לראות אותה, אז אמרתי שאם תרצה אוכל להראות לה תמונות מהודו". היא אמרה לי: 'לא...', ככה זה בסדר...'. רק אחרי שנים הבנתי שהיא פשוט ראתה דברים".

הפעילות בהודו הייתה לסירוגין. ומשפחת יוספי, נסעה לחגי תשרי, חזרה לחנוכה ואחר-כך שוב לפסח. הם הקימו שם את ה'בית היהודי', הפועל בדרך זהה

למדתי תורה יומם ולילה, נזכרתי בגעגועים בימים הטובים בשיבה, בשקט הנפשי, ובהתעלות הרוחנית הקבועה שהייתה מנת חלקי אז, ערכתי לי חשבון הנפש. בעומדי שם במרכז בודהה ייסרתי את עצמי: מדוע אין אני יכול לשבת כך בריכוז, כמו להבדיל נזיר זה, וללמוד את התורה הקדושה ולעבוד את ה' באמת ובתמים ללא כל פניות והפרעות?!

עזבתי את המקום מלא הרהורים, נפרדתי ממלווי, והתייחדתי עם עצמי. עשיתי לי חשבון הנפש.

זירת חיי, הוצאת הקדש רוח יעקב, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 163-164

מיכי יוספי על ראש הגבעה

אריאל וולף

הרב מיכי יוספי הוא איש של מסעות. מילדות ונערות בבני ברק הוא החל לחפש את עצמו בכל רחבי המזרח הרחוק, מצא את ברסלב, חב"ד של הרב גינצבורג ושיטת ימימה והיום הוא חי על גבעה, מנהל מרכז רוחני של עבודת כפיים ועבודת נפש.

המזרח הקרוב

בהמשך התגייס מיכי דרך ישיבת קריית ארבע, וכשהשתחרר נסע למזרח ושהה שם כ-16 חודשים. תאילנד, הודו, טיבט, סינגפור, יפן, סין, הונג קונג, אוסטרליה וניו זילנד. "הרשימה מרשימה, אבל זה לא היה טיול עומק. הייתי בראש של 'שיבע בוחר' שעושה נחל. רק עברתי במקומות הללו".

כשחזר התגורר כמה שנים בתל-אביב כ'מחפש'. "הייתה תקופה של ריחוק מתורה ומצוות, אבל אני רואה את זה כתהליך ההכשרה והבנייה, שבזכותו אני מה שאני היום ואני יכול לפעול בעולם". כשכבר היו לו כלים, כדבריו, החל בתהליך מחודש של התקרבות, והתעסק גם עם הפילוסופיה הבודהיסטית. "אין טענה שהבודהיזם היא דת. זה רק בונה כלים בנפש. זה הפך אותי ליותר יציב, שליו ונינוח יותר. הבודהיזם גם העלה אצלי את סף הרגישות לחזור לכתבי הקודש היהודיים, ויש לי כלים להסתכל אחרת על המקורות שלנו".

"יש משהו מאוד חזק בבודהיזם, ואין בזה קונפליקט ליהדות. בודהה לא טען שהוא נביא, אלא אמר

כמעט למתכונת המוכרת של בית חב"ד. הם התיישבו בבקתה בעיר לה, השוכנת על הר בגובה של כ-שלושת אלפים מטרים, לא הרחק מהגבול הטיבטי, ופתחו את מעונם למטיילים ישראלים. שם, בתחושת הרוגע והמרחב, מצאו מסילות לליבם של צעירים רבים, על-ידי שיחות פתוחות, שירה מלווה בגיטרה ורעיונות מעולם החסידות. כשראו בחב"ד שהפעילות מניבה פירות, החלו להתעניין ולבקש עזרה בפתיחת בתי חב"ד נוספים במזרח. "בעצם, פתחנו בתים במנאלי, ריז'קט, דראמסלה, גואה, דלהי ועוד, ואת חלקם העברנו לחב"ד".

עיתון "בשבע", גיליון מס' 192, כ באייר תשס"ז

התרחקות - התחלת התקרבות

איטל כהן - עמותת "לב יהודי"

הודו

מילירדי אנשים.

בתוך עשן הקטורת, ריחות זרים, בין תהייה לחיפוש, בין שאלה לשאלה נוספת יש "לב יהודי".

רחוק מכביש מס' 1, רחוק מהפקק באיילון, ממגדלי ת"א, רחוק מעיר הקודש בין כפרים שכוחים אתה מרגיש את הלב פועם.

הלב היהודי.

מספר אנשים טובים הקימו "בתים יהודיים" בהודו הרחוקה. כי הסתבר שהיא קרובה להרבה מטיילים ישראלים...

ובבית מה?

אהבה

משפחה יהודית גרה מספר חודשים בבית ומכניסה לתוך חיי היום-יום שלה את המטיילים הישראלים ומה למטיילים שבאו "להיזרק על החיים", "לברוח מישראל", "לשכוח מהבית", לברוח מדעות קדומות, אקדמיה, ריצה, כפייה, ... מה להם ולבית היהודי?

געגוע.

געגוע לדבר ממנו התרחקו, למשפחה, חום, ישראל.

וגעגוע למקום עמוק יותר - לאמת.

דווקא במקום רחוק ומרוחק יש זמן להתבונן פנימה ולשאול את השאלות האמיתיות.

מספר חודשים היינו, משפחתי ואני, שליחים "בבית יהודי" בכפר בשם האמפי, דרך עמותת "לב יהודי" הפועלת למען קירוב לבבות בעם ישראלי, בארץ ובהודו.

פתחנו את ליבנו שלנו באהבה גדולה לאלפי מטיילים שעברו בבית - לארוחה, שיחה, סדנא, קפה עלית שהגיע במיוחד מהארץ..

התמלאנו אהבה והרגשנו איך עם ישראל חי!

איך מסיבות אין חומות של דעות קדומות. יש רצון לברור.

הלב פתוח להשמיע ולשמוע.

שבת ראשונה שלנו.

אנחנו מנסים לחשב את כמות הישראלים שיגיעו לסעודות שבת ולא מצליחים כמה קילו אורז לברור!?

קנינו 100 צלחות. זה יספיק?

ביום שישי, 10:00 בבוקר, כמו נחלים של נמלים מגיעים חברה ישראלים. "שלום, באנו לחתוך ירקות לסעודת שבת".

"פה זה לב יהודי? אני סה"כ רוצה לאכול חמין כמו של אמא!"

"תגידו, צריך להביא משהו? כי חברים שלי הולכים לשוק ושאלו אם לקנות פירות למנה אחרונה!"

אנשים טובים! אנשים נפלאים!

רק לפתוח את הלב.

תפילת ערב שבת.

מי שלא ראה תפילה כזו לא ראה שמחה מימיו!

אני חושבת לעצמי: היום בבוקר היו 60 איש בבית. איך זה יכול להיות שעכשיו יש 120!?

בכפר נידח בהודו. בנקודה הכי רחוקה מירושלים ותל-אביב.

מאות ישראלים שרים בשמחה ואהבה:

"לכה דודי לקראת כלה. פני שבת נקבלה".

במשך השבוע, ארוחת ערב (כשרה) כל יום בשעה 19:00 (יש שקשוקה מצוינת וביום שלישי פלאפל). ואחריה, למעוניינים, לימוד משותף בנושאים שונים. זוגיות. יהדות ותורות המזרח, סיפורי ר' נחמן מברסלב, פרשת שבוע.

והבית מלא עד אמצע הלילה...

שיחות על החיים, דיבורים על עומק וחיפוש.

והחבר'ה לא מוותרים. שואלים שוב ושוב. בודקים שוב ושוב.

למחרת בצהריים הם מגיעים לבית.

רוצים לברר עוד עניין שדיברנו עליו בלילה הקודם.

מה זה ציצית.

מה עושים בשבת.

הגר מחליטה לדחות את הנסיעה היום ונשארת איתנו עוד שבוע. דני ממשיך בטיול שלו וחוזר אלינו כעבור חודש. הוא נשאר חודש איתנו.

אביה רוצה לעשות איתנו שבת שלימה.

צימאון גדול. ללמוד, לדעת, להכיר.

לב יהודי פועם.

תקשיבו.

טוב.

"זה נחמד. אפילו נפלא. מאוד אקזוטי". אתם אומרים לעצמכם.

ברור שבהודו יותר קל להתקרב לעצמך, לאחר, ללב היהודי.

אבל מה קורה חצי שנה לאחר מכן, שהמטוס נוחת בנתב"ג. מה נשאר מכל זה?!

הרבה.

וסבלנות.

צריך להמשיך לאהוב. להתמיד באהבה.

כלפי חוץ אולי נראה שבהודו יותר קל לאהוב, אבל בארץ ישראל ערך האהבה עולה.

תפתחו את הלב. תקשיבו ללב.

הוא חי.

אנחנו ממשיכים ב'פעילויות המשך' בארץ. שבתות, חגים, שיעורים.

החבר'ה ממשיכים להגיע

המטרה בהודו לא הייתה להפגיש את החבר'ה המטיילים עם חוויה יהודית.

רק פתחנו דלת. צוהר.

הקשבנו, שמענו, השמענו.

את שאר הדרך עשו החבר'ה בעצמם.

כל אחד בזמן שלו, במקום שלו, בקצב שלו.

אבל תנועת הפעימה לא מפסיקה.

יש מקום בנפש שהוא פשוט ונקי.

עם המקום הזה הלכנו ועם המקום הזה נפגשנו.

אהבה.

זה כל הסיפור.

דמויות של יהודים מקוצ'ין. מכון בן צבי.

ארוחה בבית היהודי בדרמסלה 2005

"לב יהודי" החלה לפעול
בגואה בחודש שבט
תשס"ד (ינואר 2003),
אז הקימו את הבית
איציק ורוית כהן ושלושת
ילדיהם. הבית רחש
פעילות והיווה מוקד
משיכה עבור התרמילאים
ששהו בו עד השעות
הקטנות של הלילה...

ארוחת ערב בבית היהודי בהמפי

מאז הקימה "לב יהודי"
שני בתים נוספים, האחד
בדראמסלה שבצפון
הודו שם חגגו מאות
חבר'ה את חגי תשרי
והשני בהמפי שבדרום
שממש עכשיו מקבלים
בו בשמחה אלון ואיטל
כהן ובנם עילאי בעזרת
השליח חי את עשרות
התרמילאים בכפר...

מתוך האתר:

www.levyehudi.org

מטייל ישראלי בהודו מנסה כוחו בתקיעת שופר

מנהיגי הודו בתקופת השואה

גנדי ונהרו: לקלוט את פליטי השואה

עזרא יחזקאל שקד

ביבשת ההודית היה פוטנציאל עצום למקלט חסד לעשרות אלפי פליטים. הארץ שיוועה למומחים ויועצים בכל התחומים. היהודים שהתיישבו בה, הביאו עליה ברכה רבה וסייעו בהנחת תשתית לתעשייה ולמערכות חינוך ובריאות מודרניים. האוניות עמוסות הפליטים שפקדו את נמל ששון, העלו את בעיית הפליטים היהודים על סדר היום הציבורי, גם העיתונות ההודית נדרשה לסוגיה. מטבע הדברים התקשרה בעיה זו למדיניותה של בריטניה כלפי הפליטים באותה עת.

לאחר עלות היטלר לשלטון, קלטה בריטניה באדמתה ובמושבותיה נמלטים על פי אמות מידה מחמירות. אירוועי "ליל הבדולח", עוררו סערה ציבורית גדולה. הזעם הציבורי בבריטניה סחף חוגים רבים בפרלמנט ומחוצה לו. רבים דרשו מממשלתם להעניק לפליטים מקלט בפנינותיה של האימפריה. הגדיל לעשות בנושא הלורד בולדוין, שדרש לסייע ליהודים הנמקים בערי הרייך ללא מוצא. אך ככל שגברה המצוקה, הקשיחה ממשלת בריטניה את עמדתה ואף כפתה מיגבלות חדשות ברוח הסרבנות שבה לדי ביטוי בוועידת אוויון ביולי 1938. בביתה, היא נענתה להלך הרוחות של הרחוב, ואילו במושבותיה, חששה מאיבת נתיניה.

מיליוני המוסלמים, תושבי האימפריה הילכו אימים על ממשלת בריטניה. אף שהמוסלמים היו מיעוט בהודו, הרי פעילותה התקיפה של "הליגה המוסלמית" הטילה צל מאיים על שר המושבות ועל השר לענייני הודו. "הליגה המוסלמית" נוסדה ב-1906 כמשקל נגד ל"קונגרס הלאומי", נציג הרוב ההינדי, שכונס ב-1885 ביוזמתם של ליברלים שצמחו מקרב שכבת המשכילים המודרנית. נציגי ה"ליגה המוסלמית", תמכו בתעמולה האנטישמית, שנוהלה ע"י חאג' אמין אל-חוסייני, המופתי של ירושלים והיו לשופרו. קשריו של חוסייני בברלין ופעילותו העניפה לצד מנהיגי הרייך, זכו לתהודה גדולה בהודו. הלכי הרוח

האנטישמיים ששטפו את העולם בראשית המאה, לא פסחו על הודו. בכלכותה הופץ עיתון אנטישמי "האמת". ראשי הקהילה הצליחו בסוף שנות העשרים להביא לסגירתו. עיתון אנטישמי אחר שזכה לתפוצה ביבשת היה "חדשות מגרמניה". עיתון זה, שראה אור בבוואריה, תורגם לשפות רבות. לימים אסרו השלטונות את הפצתו.

בחודשים הקשים, שקדמו לפלישה הגרמנית לפולין, התנהלו בקבינט הבריטי דיונים קשים ונוקבים בשאלת יהודי גרמניה. ב-14 בנובמבר 1938, הסביר שר המושבות, מלקולם מקדונלד, בפני הקבינט בלונדון את עמדתו. וכה אמר: "...על הממשלה לבחור בין התחייבויותיה כלפי היהדות לבין התחייבויותיה כלפי האיסלאם... הקיסרות הבריטית עצמה היא במידה רבה קיסרות מוסלמית. כ-80 מיליון מנתינינו בהודו הם מוסלמים. מבחינה ביטחונית לא ייתכן שנצא נגד המוסלמים בקיסרות או נגד ממלכות ערב במזרח הקרוב..."

השר לענייני הודו, הלורד זטלנד, סיפר לקבינט בישיבתו מ-27 בינואר 1939, כי המוסלמים בהודו דוחקים שוב ושוב, לתמוך בעמדת הערבים בפלסטין. עמדת בריטניה, סוכמה בדיון בפי ראש הממשלה, נויל צ'מברלין, שהצהיר ב-20 באפריל 1939 נחרצות: "... אם נגזר עלינו לפגוע באחד הצדדים, מוטב שנפגע ביהודים ולא בערבים".

אכן, מדיניותה של בריטניה התנהלה ברוח הדברים שנאמרו בישיבות הקבינט ויושמו ברחבי האימפריה.

על אף עמדתה הנחרצת של בריטניה בנושא, הייתה עמדתם של מנהיגי "הקונגרס הלאומי" ההודי, נציג אוכלוסיית הרוב של היבשת, שונה בתכלית. בנובמבר 1938 הוקיע מנהיג הקונגרס מהאטמה גנדי בפומבי את האנטישמיות ואת ההתעללות ביהודי גרמניה. גם עיריית בומביי קיימה דיונים בנושא ופירסמה גינוי חריף לאנטישמיות. אך מעניינת יותר הייתה גישת הקונגרס לשאלת הפליטים. ב-27 באוקטובר 1938 פירסם נהרו קריאה גלויה ומתגרה בבריטים. הוא דרש לפתוח את שערי היבשת בפני פליטים יהודים מגרמניה, ואף הגיש תוכנית מעניינת ומקיפה לפיתוחו של מחוז ביהאר, בשיתופם של מומחים מקרב הפליטים. יחסי הקונגרס ובריטניה לא התנהלו באותה

עת על מי מנוחות. במהלך המלחמה, סירבו מנהיגי הקונגרס המתמרדים נגד הבריטים, לשתף פעולה עימם במאמץ המלחמתי. בתגובה הוצא הקונגרס אל מחוץ לחוק, וממילא עמדת מנהיגיו בנושא היתה חסרת ערך ממשי.

היהודים, האופיום והקימוני, הוצאת ראובן מס, תשס"ז, עמ' 197-199

עצות ליהודים

גנדי

נדרשתי להביע דעתי על השאלה הערבית יהודית בארץ ישראל ועל רדיפות היהודים בגרמניה. לא בלי היסוס אני מעיז להביע את השקפותיי על שאלה קשה זו.

כל אהדתי נתונה ליהודים. ידעתי אותם היטב באפריקה הדרומית. אחדים מהם נשארתי חבריי לכל ימי חיי. על ידי ידידי אלה למדתי על הרדיפות שנרדפו היהודים במשך הדורות. הם היו המנוחים של הנצרות. ההקבלה בין יחס הנוצרים אליהם ויחס היהודים למנוחים בולטת מאד.

בשני המקרים בא האישור הדתי כדי להצדיק את ההתנהגות הבלתי אנושית כלפיהם. מלבד הידידות הנזכרת, יש איפוא סיבה כללית יותר לאהדתי כלפי היהודים.

אולם אין אהדתי מעוורת את עיני מראות את דרישות הצדק. הקריאה לבית לאומי ליהודים אינה מוצאת הד בליבי. מבקשים אישור לכך בתנ"ך ובעקשנותם של היהודים ששאפו תמיד לשוב לארץ ישראל.

ארץ ישראל שייכת לערבים ממש כאנגליה לאנגלים וכצרפת לצרפתים. לא מן הצדק ולא מהמידה האנושית היא להטיל את היהודים על הערבים.

מה שמתרחש כיום בארץ ישראל אין לו הצדקה על ידי שום חוקה מוסרית. המנדטים אין להם אישור אלא במלחמה העולמית. ודאי שחטא כלפי האנושיות הוא להשפיל את הערבים הגאים כדי שאפשר יהיה להחזיר את ארץ ישראל, כולה או מקצתה, ליהודים כביתם הלאומי.

דרישה אצילה יותר היא דרישת התנהגות צודקת כלפי היהודים בכל ארץ וארץ שבה נולדו וגדלו.

היהודים שנולדו בצרפת הם צרפתים ממש כנוצרים שנולדו בצרפת.

אם אין ליהודים בית מלבד ארץ ישראל, האם ישמחו לרעיון גירושם מכל קצווי העולם שבהם הם יושבים? או שמא הם רוצים בית כפול שבו יוכלו להישאר כרצונם? קריאה זו לבית לאומי נותנת הצדקה מדומה לגרמנים לגרש את היהודים.

אולם הרדיפות שהגרמנים רודפים את היהודים אין מושלן בהיסטוריה. העריצים בדורות שעברו לא השתגעו מעולם במידה שהשתגע היטלר. הוא עושה את מעשיו בהתלהבות דתית. כי הוא מטיף לדת חדשה של לאומיות אכסלוסיבית ולוחמת, שבשמה נעשה כל מעשה בלתי אנושי למעשה אנושי שיש לו שכר בעולם הזה ובעולם הבא. פשעי נער טרוף-דעה אבל אמיץ לב פוגעים בכל הגזע הזה בפראות שאין כמותה. אם יכולה להיות הצדקה למלחמה בשם האנושיות ולמען האנושיות, הרי תצדק לחלוטין מלחמה בגרמניה כדי למנוע רדיפות זדוניות של גזע שלם. אולם אינני מאמין בשום מלחמה. ויכוח על הטעמים בעד מלחמה כזו או נגדה הוא איפוא מחוץ לאופק ראייתי.

אולם אם אי אפשר להילחם בגרמניה, אפילו על פשע כזה שהיא פושעת כלפי היהודים, הרי ודאי שאי אפשר לכרות ברית עם גרמניה. כיצד תוכל להיות ברית בין אומה המתיימרת לדבר בשם הצדק והדמוקרטיה ובין אומה שהיא שונאת בנפש של שניהם? או שמא נסחפת אנגליה לקראת דיקטטורה מזוינת וכל הכרוך בה?

גרמניה מראה לעולם מה רב כוחה של אלמות כשאין היא נעצרת ע"י צביעות וחולשה המעמידות פנים של דרישת טובת האנושיות. היא גם מראה מה מבהילה ואיומה היא האלמות במערומיה.

היכולים היהודים לעמוד בפני הרדיפות המאורגנות שאינן יודעות בושה? היש להם דרך לשמור על כבוד עצמם ואמצעי נגד הרגשת חוסר אונים ואבדון? סבורני כי יש דרך כזאת, אדם שמאמין בא-לוהים חיים אינו צריך להרגיש חוסר אונים ואבדון. א-לוהי היהודים הוא אלוה אישי יותר מאשר אלוהי הנוצרים, המוסלמים או ההודים. לאמיתו של דבר הוא אחד ומשותף לכל ואין שני לו ואין ערוך לו. אולם מאחר שהיהודים מייחסים אישיות לא-לוהים ומאמינים שהוא משגיח על כל מעשיהם, אין הם צריכים להרגיש את עצמם חסרי אונים.

היהודים בגרמניה יכולים ללכת בדרך "המרי האזרחי" בתנאים טובים יותר מאשר היהודים באפריקה הדרומית. היהודים הם עדה מרוכזת ואחידה בגרמניה. הם מחוננים יותר מאשר ההודים באפריקה הדרומית. ודעת הציבור המאורגנת בעולם תומכת בהם. בטוחני שאילו קם מקרבם אדם בעל אומץ וחזון להוליכם בדרך המרי שלא ע"י פעולות אילמות, היה סתיו יאושם הופך כהרף עין לאביב תקווה. ומה שהוא כיום ציד אדם משפיל היה הופך לעמידה אמיצה של אנשים ונשים בלתי מזוינים ובעלי כוח סבל שניתן להם ע"י א-לוהים. זו תהא עמידה דתית אמיתית נגד חרוץ שטני של אנשים שנמחק מעליהם צלם האדם. היהודים הגרמניים ינצחו את הגויים הגרמניים ניצחון-עד, כי יעוררו בקרבם את הערכת הכבוד האנושי. בזה יעשו טובה לגרמנים ויוכיחו שהם הם הראויים להיקרא בשם גרמנים ולא אלו שסוחפים כיום, ואפילו שלא מדעת, את השם הגרמני לתוך הרפש.

ועתה מלה אחת ליהודים שבארץ ישראל. אין לי ספק שהם הולכים בדרך בלתי נכונה. ארץ ישראל לפי המושג התנכ"י אינה שטח גיאוגרפי, אלא דבר שבלב. אולם אם מוכרחים הם לראות את ארץ ישראל הגיאוגרפית כביתם הלאומי, לא נכון הוא להיכנס לתוכה בצל הרובה הבריטי. אין מעשה דתי יכול להיעשות באווירה של כידונים ופצצות. הם יכולים להתיישב בארץ רק מתוך רצונם הטוב של הערבים. עליהם להשתדל ולהפוך את לב הערבים לטובה להם. הא-לוהים השולט בלב היהודי שולט גם בלב הערבי. הם יכולים לאחוז באמצעי Satyagraha גם כלפי הערבים ולומר להם: ירו בנו והשליכונו לים המלח, בלי לנקוף אצבע כנגדם. אז ימצאו את דעת הציבור בעולם תומכת בשאיפתם הדתית. יש מאות דרכים של הוכחה לערבים, אם רק יוותרו על עזרתו של הכידון הבריטי. כיום שותפים הם לבריטים בעושה עם שלא עשה להם כל רע.

העתון "Harijan", 26.11.38, מובא בתרגום עברי ב"חוג העול", עמ' 31-35

אילו הייתי יהודי שנולד בגרמניה והתפרנס בה, הייתי תובע את גרמניה כביתי ממש ככל גרמני זקוף קומה ביותר, וינסה נא לירות בי ולהורידני לבור כלא; הייתי מסרב להיגרש או לקבל על עצמי כל השפלה. ובעשותי כך לא הייתי מחכה עד שחבריי היהודים ישתתפו עימי בסירוב זה, אלא הייתי מאמין שסופם ללכת בעיקבותי. אילו היה יהודי אחד או כל היהודים נוהגים כך, לא היה מצבם יכול להיות גרוע משהוא היום. וביסורים שיקבלו על עצמם מרצון ישמשו להם מקור חוסן פנימי ושמחה פנימית, שאין בכוחה של שום החלטת אהדה מהחוץ להביא. אילו גם הכריזו בריטניה, צרפת ואמריקה מלחמה בגרמניה לא היו מביאים ליהודים חוסן פנימי ושמחה פנימית.

אלמותו השיטתית של היטלר עלולה גם להביא לשחיטה כללית של היהודים כתשובה ראשונה על הכרזת המלחמה. אולם אילו הייתה הנפש היהודית מוכנה לסבול מרצון, הייתה אפילו שחיטה כזו שעלתה בדמויני עלולה ליהפך ליום תודה ושמחה לה' שגאל את עמו, ואף כי בידי עריץ, כי הירא אלהים אינו יודע פחד.

יהודים תלמדו מההודים!

אין מן הצורך להדגיש כי קל יותר ליהודים מאשר לצ'כים ללכת בדרכי זו, ויש להם דוגמא מדויקת לכך בתנועת "המרי האזרחי" של ההודים באפריקה הדרומית. מצבם של ההודים שם היה ממש כמצבם של היהודים בגרמניה. אף שם היה לרדיפות גוון דתי. הנשיא קריגר רגיל היה לומר שהנוצרים הלבנים הם נבחרים א-לוהים וההודים הם יצורים שפלים יותר שנבראו כדי לשמש ללבנים. סעיף יסודי בחוקת טרנסוואל היה, שאין שוויון בין הגזעים הלבנים והמגוונים ובכללם הגזעים האסיאתיים. אף שם נכלאו ההודים בגיטאות או במקומות מושב מיוחדים. שאר הגזירות דומות היו לגזירות על היהודים בגרמניה. ההודים, שהיו מתי מספר, הלכו בדרך "המרי האזרחי" בלי שום תמיכה מהעולם שמחוץ להם או מצד ממשלת הודו. ולא עוד אלא שהפקידים הבריטיים השתדלו למנוע את הממרים מללכת בדרך זו. דעת הציבור בעולם וממשלת הודו באו לעזרתם אחרי שמונה שנות מלחמה. ואף זה רק בדרך לחץ דיפלומטי ולא בדרך אימי מלחמה.

תגובות

פרופ' מרדכי מרטין בובר

יהודים נרדפים, נעשקים, נחבלים, מעונים, נהרגים. ואתה, מהאטמה גנדי, אומר שמצבם בארץ, שבה אירע להם כך, מקביל ממש למצב היהודים באפריקה הדרומית בזמן שהתחלת בתנועת מלחמתך המפורסמת בשם "כוח האמת" או "עוצמת הנשמה" (Satyagraha):

קראתי ושניתי ושילשתי פסוקים אלה שבמאמריך מבלי להבינם.

כלום אינך יודע, מהאטמה, על דבר שריפת בתי הכנסת וספרי תורה? כלום אינך יודע, כמה אוצרות קודש של הציבור, ובהם עתיקי דורות, עלו שם באש? לא שמעתי מימי, שבורים או אנגלים באפריקה הדרומית פגעו בדבר קדוש להודים.

גורלם של היהודים באפריקה הדרומית היה בוז ומעשי בוז, אבל משוללי זכויות לא היו, הפקר לא היו, בני תערובות בעד ההתנהגות הרצויה של ארצות חוץ לא היו. וכלום סבור אתה, שיהודי בגרמניה יביע בפומבי אף פסוק אחד של נאום כגון אותו הנאום שלך ולא ייהרג? מה ערך יש להוראה על דבר משותף, אם מסיחים דעת משונות כבירה כזו!

בעיני אין הדבר נכון, מה שאתה מנמק בדימוי הנחות זה את עצתך לנו, לנהוג בגרמניה בסטיגרה. בחמש השנים, שביליתי תחת השלטון הנוכחי, ידעתי כמה מעשים של עוצמת הנשמה מצד יהודים, שלא ויתרו על זכויותיהם ולא נכנעו, ולא רק שלא השתמשו באלימות אלא גם לא בעורמה, כדי להימלט מתוצאות עמדה כזו. אבל גלוי הוא שמעשים אלו לא השפיעו כלל על מעשי הצד שכנגד.

יש מצב, שבו אין הסטיגרה של עוצמת הנשמה יכולה להיעשות לסטיגרה של כוח האמת. המלה "מרטרירום" משמעה העדאה; אבל אם אין איש המקבל את העדות? העדאה בלי קליטת עדות, מרטיריום בלתי פועל, בלתי ניכר, נידף, זהו הגורל של יהודים לאין מספר בגרמניה. א-לוהים לבדו קולט את עדותם; הא-לוהים ה"חותם", כמו שנאמר בתפילותינו, חותם אותה; אבל אין להסיק ממנה כלל קבוע להתנהגות נאותה. מרטיריום כזה נעשה; אבל מי רשאי לדרשו?

אולם השוואתך את מצב היהודים בגרמניה עם זה של היהודים באפריקה מכריחה אותי להעריך על הבדל עוד יותר עיקרי.

כשהיית באפריקה הדרומית, מהאטמה, חיו שם בערך 150000 הודים. אבל הרבה יותר ממאתיים מיליון חיו בהודו! ועובדה זו הזינה את נשמותיהם של מאה וחמישים אלף אלה, אם מדעתם או שלא מדעתם; היה להם כוח לחיות ואומץ לחיות בשל העובדה הזאת. השאלת אותם אז, כמו ששואל אתה את היהודים, אם הם "חפצים בבית כפול ששם היו יכולים לדור כאוות נפשם"? אתה אומר ליהודים, שאם ארץ ישראל היא ביתם, עליהם להתרגל אל הרעיון, שיהיו נאלצים "לעזוב את שאר חלקי העולם שהם יושבים בהם". האם אמרת גם להודים באפריקה, שאם הודו היא ביתם, עליהם להתרגל אל הרעיון, שיהיו נאלצים לשוב להודו? או שמא אמרת להם, שהודו אינה ביתם? ואם, מה שאומנם לא יצוייר, מאות המיליונים ההודים יתפזרו מחר על פני האדמה ומחרתיים ייאחז עם אחר בהודו, וההודים ישמיעו, שאף על פי כן יש שם עוד מקום לייסוד בית לאומי בשבילם, שיתן לגורלם ריכוז אורגני חזק, ושיש שם עוד מקום להקמת מרכז חי, הייתכן שישלב להם אז גנדי יהודי – נניח שאפשר דבר כזה – מה שאתה משיב ליהודים: זעקה זו לבית לאומי מעניקה זכות למראית עין לגרושכם? או שילמדם בינה כדרך שאתה מלמד את היהודים בינה: הודו של תורת הוידות אינה שטח גיאוגרפי, בלבבותיכם היא? ארץ, שעליה מספר ספר קדוש לבני הארץ היא, לעולם אינה בלבבות בלבד, ארץ אינה נעשית לעולם לסמל בלבד. היא בלבבות, מפני שהיא בעולם; היא סמל, מפני שהיא מציאות. ציון היא הדמות הנביאית להבטחה למען האנושות; אבל היא הייתה רק מליצה ריקה, לולא היה קיים הר ציון. ארץ זו קרויה קדושה, אבל אין זו הקדושה של אידיאה, זוהי הקדושה של כברת ארץ; מה שהוא אידיאה ותו לא, לא ייתכן שיעשה קדוש, אבל כברת ארץ יכולה להיעשות קדושה, כמו שבטן אם יכולה להיעשות קדושה.

לפנים, לפני שלושת אלפים שנה ויותר, נתרחשה עלייתנו לארץ זו בוודאות של פקודה ממרום, לכונן כאן, על ידי דורות עמנו, סדר חיים של צדק, מין סדר שאין בידי יחידים להגשימו בתחום הווייתם הפרטית, אלא רק בידי עם להגשימו במתן צורה לחברתו: קניין

אבל אתה אומר – זהו הדבר רב המשקל מכל דבר־ך כלפינו, – שארץ ישראל שייכת לערבים ושלפיכך "עוול ואכזרי הוא, להטיל את היהודים על הערבים".

אבל באיזו דרך רכשו להם הערבים את זכות הבעלים הזאת על ארץ ישראל? הרי מן הסתם בדרך הכיבוש בזרוע, והוא כיבוש לשם התיישבות. בבחינת כיבוש כזה אתה מודה אפוא, שהוא מקנה זכות בעלים גמורה, בעוד שהכיבושים הבאים אחר כך של הממלופים והתורכים שמכוונים רק לשלטון ולא להתיישבות אינם מקנים זכות כזו בעיניך ואינם יכולים לפגוע בזכותו של עם הכובשים הקודם שנשאר בארץ. ובכן התיישבות על ידי כיבוש חרבו מקנה בעיניך זכות בעלים על ארץ ישראל, ואילו התיישבות מעין זו של היהודים, ששיטותיה רחוקות מרחק רב מאלה של הכובש, התיישבות כזו אינה יכולה לפי דעתך להקנות חלק בזכות הבעלים.

שאל את פי האדמה

דואג אתה, מהאטמה, רק ל"זכות הבעלים" של הצד האחד, ואינך שואל לזכותו של הצד השני, הרעב לאדמה, לזכותו לכברת אדמה חופשית. אבל הנה עוד אחד, שאינך שואל את פיו ושחובה לשאול את פיו, אם יתנהגו בצדק, זאת אומרת על יסוד כל המציאות הניכרת: היא האדמה הזאת עצמה. שאל את פיה, מה עשו בשבילה הערבים במשך 1300 שנה ומה עשינו בשבילה אנחנו במשך 50 שנה! האם אין מן הדין שתשובתה תשמש עדות בת משקל במשא ומתן של צדק על השאלה, "למי" הארץ הזאת? דומה אני, שא-לוהים אינו נותן במתנה כלל שום כברת ארץ על פני כדורו זה באופן שיוכל בעל האדמה לומר, מה שא-לוהים אומר במקרא: "לי הארץ". גם לכובש המתיישב הוא רק משאיל לדעתי את הארץ הנכבשת ומצפה מה יעשו בה.

בתוך דבר־ך, מהאטמה, נמצאת מילה טובה, שאנו מקבלים אותה בתודה. עלינו להשתדל, אומר אתה, להשיב את ליבם של הערבים. ובכן עוזר לנו לעשות!

התחלנו להתיישב שוב בארץ זו שלושים וחמש שנים קודם שקרב לה "צל התותח הבריטי". לא אנחנו חיפשנו אחר צל זה: הוא הופיע כאן ונשאר כאן לא

והנה אפשר אומנם שתשאל, אם מדבר אני בשם עם ישראל, באומרי "אנחנו". לא, מדבר אני רק בשם של אלה התופסים בליבם את מצות הצדק של ישראל המקראי בבחינת תפקיד חייהם הם. ואף אם מעטים הם, הרי המעטים האלה הם גרעין העם, ועתיד העם תלוי בהם, כי בקרבם חי תפקידו הקדמון של העם, כמו הפסיג בגרעין הפרי. ובקשר עם זה מחובתי לומר לך גם זאת, שאינך צודק בהנחתך, שיהודי זמננו בכללם מאמינים בא-לוהים, ובמסקנתך ממנה, כיצד עליהם לנהוג.

משבר האמונה

על היהדות עובר היום משבר אמונה במידה חמורה; ונדמה לי אפילו, שמשבר האמונה שבאנושות זמננו, כלומר אי יכולתה להאמין באמת בא-לוהים, מתרכז במשבר זה של היהדות: כאן הוא עוד יותר חמור, עוד יותר מסוכן ועוד יותר מכריע מאשר בכל מקום אחר בעולם. ומשבר האמונה הזה לא נפתר גם כאן בארץ ישראל; אדרבא מכירים אנו כאן עוד יותר מאשר בכל מקום אחר ביהדות, כמה חמור הוא. אבל מכירים אנו יחד עם זה שאין לפתור אותו אלא כאן. אין לפתור מתוך חיים של יחידים מבודדים ומופקרים, אף על פי שיש לקוות, שממצוקתם בגולה יתעורר ניצוץ האמונה. הפתרון יכול לבוא אך מתוך חיים של קיבוץ, שהתחיל לעשות רצון א-לוהים, אמנם רובם מבלי לעשותו בכוונה זו, מבלי להאמין שיש א-לוהים ושהוא רוצה בזה. הפתרון יוכל לבוא מחיי קיבוץ אלה, אם יעמדו בצידי אנשים מאמינים, אנשים שאינם דנים ותובעים, אינם דוחקים ומטיפים, אלא לוקחים חלק בחייו, מסייעים, מחכים ומוכנים לאותו רגע, שיהא עליהם, להשיב לשואלים את התשובה האמיתית. זוהי המציאות היותר פנימית שבארץ; אולי תהיה בת חשיבות לא רק לפתרונו של משבר האמונה ביהדות, אלא גם לפתרונו של משבר האמונה באנושות. הפגישה שבין עם זה וארץ זו אין לה תולדות קדומים קדושות בלבד; מרגישים אנו בה סוד שעדיין לא נגלה. אתה, מהאטמה גנדי, שיודע אתה על הקשר שבין מסורת ועתיד, אל לך להימנות על אלה, שעוברים בלי ידיעת הלב והשתתפות הלב על פני ענייננו זה.

כדי לשמור על ענייננו, אלא על העניינים הבריטיים. איני רוצה באלמות. אבל אם לא יהיה בדי למנוע באופן אחר, שהרע יִכְלָה את הטוב, אני תקווה שאנהג באלמות ואפקיד את עצמי ביד א-לוהים.

"הודו", אומר אתה, "אי אלמותית היא על פי הטבע". לא תמיד הייתה כך. ספר המַהֲבֶרְטָה הוא אפוס של האלימות הצבאית, המחונכת. בגדולה שבשירותיו, בשירת הַגְּבֵד-גִּיטָה, מסופר, כיצד ארדז'ונה בא בשדה הקרב לידי דעה, שלא לעשות את העוון להמית את קרוביו העומדים נגדו, ומשמיט מידו את הקשת והחיצים; אבל האל מזהירו ממעשה כזה כמעשה בלתי גברי ומחפיר: אין כלל לאביר דבר טוב ממלחמה.

כלום זוהי האמת? אם עלי להגיד את האמת שלי, צריך אני לומר: אין כלל לאדם דבר טוב מן הצדק, פרט לאהבה; חובה עלינו גם להילחם בעד הצדק, אבל להילחם במידת אהבה.

מרטין בובר

ירושלים, 24 בפברואר 1939

שם, עמ' 1-16

תגובות

ד"ר יהודה לייב מגנס

לכבוד מר גנדי היקר,

דברך אל עם ישראל, זה לא מכבר, הוא היחידי שעד עכשיו נראה לי שאנו מחוייבים להגיב עליו. דברך הוא קריאה לתפוס עמדה, ובייחוד קריאה לאלה מבינינו שראו את עצמם כתלמידים שלך.

בטוחני, שמן הנמנע הוא שלא תצדק באומרך כי יכולים יהודי גרמניה לעמוד כפי תורת Satyagraha בפני זעם הבליעל של מעניהם שהם בלא צלם ודמות.

אלא, איך ואימתי? על שאלות אלו אינך נותן תשובה. תאמר, שאין העינויים הגרמניים ידועים לך במידה כזו שתוכל להציע את הדרך המעשית של Satyagraha שבה ישתמשו יהודי גרמניה. ואולם, אחד הדברים הגדולים בך ובתורתך היה תמיד הדגשתך את הסיכויים

ההצלחה מעשית אם מתייצבים כפי Satyagraha. אבל ליהודי גרמניה לא נתת את העצה המעשית שרק אתה היית יכול לתת אותה מתוך נסיוןך, שהוא יחיד במינו. ואני שואל את עצמי מה יצא להם ליהודי גרמניה שאתה קורא להם אך ורק במלים כלליות ללכת בדרך Satyagraha. מספרים שישנם יהודים בגרמניה שכבר שאלו את עצמם איך ואימתי אפשר היה להתייצב כפי Satyagraha ולא מצאו את התשובה. התנאים השוררים בגרמניה הם שונים שינוי רדיקלי מאלה שבדרום אפריקה או בהודו. אנחנו שזכינו להיות מחוץ לגרמניה צריכים, כך נראה לי, להבין ולחקור היטב את העצה שאנו עומדים ליעץ לאלה שנתקעו בשרם ציפורני החיה ההיטלרית הטורפת.

אם תעבור על המשפטים שבדברך על מה שהיית עושה אילו היית יהודי גרמני, תמצא, נדמה לי, כי לא רק יהודי אחד, כמו שאתה דורש, היה לו אומץ הלב וכוח החזון, אלא הרבה כאלה ששמותיהם ידועים לנו והרבה יותר כאלה שהעידו על הא-לוהים שבקרבתם מבלי שנדע את שמותיהם.

"הייתי טוען שגרמניה היא ביתי". מעולם לא היה ציבור שהוא קשור בארצו בכל נימי נפשו יותר מיהודי גרמניה בארץ גרמניה. אלפי הפליטים הנמצאים עכשיו בכל אתר ואתר הם גרמניים באופן כזה יסודי - בשכלם, בפסיכולוגיה שלהם, בדיבורם, במנהגיהם, במשפטים הקדומים שלהם ובהשקפותיהם, שאנו שואלים את עצמנו: כמה דורות יעברו עד שייעקר כל זה מן השורש? ההיסטוריה של יהודי גרמניה ידועה לנו לכל הפחות מימי הרומאים, ואף אם משך ההיסטוריה ההיא, נשחטו היהודים וגורשו כמה פעמים, שבו תמיד לארץ זאת.

"הייתי דורש ממנו לירות בי או להשליכני לתוך הביר". הרבה יהודים - מאות, אלפים - נורו. מאות, אלפים הורדו לתוך הבור. מה תוכל Satyagraha לתת להם יותר? אני שואל את שאלתי בענוותנות יתרה. כי בטוחני בך שתוכל לתת תשובה מעשית.

"לא הייתי מחכה לאחרים מבין אחי היהודים שישתתפו עמי בהתנגדותי האזרחנית, אלא הייתי מאמין שלאחרונה האחרים סופם שיעשו כמוני". והרי השאלה היא: איך יכולים יהודי גרמניה להראות התנגדות אזרחנית? להראות את הכוונה הקלה ביותר

זה, שרובם (בשום אופן לא כולם) של אלה המעבדים את האדמה הם ערבים, כמו שרובם (בשום אופן לא כולם) של בעלי הקרקעות הירודיים הם ערביים, אף אם מספר בעלי הקרקעות הערביים הוא קטן באופן יחסי. וגם במובן זה הארץ "שייכת" להם, שהשפה של רוב האוכלוסין היא ערבית.

מצד שני פלשתינה היא שונה מאנגליה גם בזה שהיא ארץ קדושה לשלוש דתות מונותאיסטיות ובה שנים ישראל נהיה לעם בארץ זו ושבסיס כל חייו – התנ"ך – נוצר כאן, ושלא שכח את הארץ הזו ולא פסק מלשאת עיניו אליה משך כל הדורות.

זוהי עובדה בעלת ערך ומשקל רב.

"הבעיה היסודית היא", שבהתאם לדברך, "הנחיצות ליישב יהודים בא" בשיתוף רצונם הטוב של הערבים" ולא "תחת צילם של התותחים הבריטיים".

לא הייתי ישר לב אילו רציתי לעורר אצלך את הרושם שלפי דעתי עמי ואחיי צעדו תמיד במובן זה בדרך הנכונה. דברים נפלאים נוצרים על ידיהם בבניין הארץ. תיכנו את תוכניותיהם בשכל וכשאידיאלים חברתיים גבוהים לנגד עיניהם, ונשאו ברצון את העול של סבל ודחוקות. הם אוהבים את הארץ והצילו אותה מכליה, והחיו את הלשון העברית. במובן זה הארץ "שייכת" גם להם. ואולם בטוחני שעמי היה לעם אי סבלני ולפעמים לאי-טולרנטי רק מחמת הלחץ הטראגי של החיים היהודיים שבאירופה המרכזית והמזרחית. הטראגיות של הנע-ונד היהודי והפליט לא התחילה עם גרמניה. הבעיה הזו עומדת תמיד בפנינו, והיא נמנית בין הגורמים הראשיים שיצרו את הצינורת המודרנית. ועכשיו לנוכח הבארבריות ההיטלרית ולנוכח כל מה שעומד לקרות בפולין ובמקומות אחרים, הלחץ למקום, הלחץ לבית לעצמו הפך לנטל כמעט כבד מנשוא.

משך שלוש השנים האחרונות שלא פסקו מלהתקיף את היישוב בארץ, עובדה היא שהציבור היהודי היה ציבור של אי-אלימות. צעירינו וצעירותינו הם אותם הרתחנים כבאומות אחרות. ואולם על מקרי התקפה מצידים יש רק מספר קטן מאוד של הודעות רשמיות, ואין כלל ידיעות על מעשי נקמה. את ההבלגה הזו, כמו שקוראים לה, יש לזקוף על חשבון כמה גורמים. אולם כפי שמוכיח הויכוח הבלתי פוסק על ההבלגה, יש

להתנגדות כזו פירושו רצח או מחנה הסגר או היעלמם בדרך אחרת. כרגיל מסלקים אותם בחשכת הלילה, ומחוץ למשפחותיהם המזועזעות, אין יודע עליהם דבר. אין זה מכה גלים על פני החיים הגרמניים, הרחובות – אותם הרחובות הם, בתי העסק הם כמו שהיו, והתייר הארעי אינו רואה ולא כלום. שים את זה בפני הכרזה אחת של שביתת רעב בבית סוהר אמריקאי או אנגלי, וכל הרעש שזה מעורר בקהל, ערוך את זה מול אחד הצומות שלך, או מול התהלוכה שלך לקראת המלח שבים, או ביקורך אצל משנה-המלך, שכל העולם כולו רשאי היה להקשיב לדברך ולהיות עד ראייה למעשיך. כלום לא היה כל זה אפשרי במידה כה גדולה רק הודות לעובדה שלמרות כל הרעות שבאימפריאליזם הבריטי, אנגליה היא בכל זאת ארץ דמוקרטית, בעלת פרלמנט ובמידה מרובה ארץ של חופש הדיבור? וספק הוא אם אפילו אתה היית יכול למצוא את דרכך לדעת הקהל בגרמניה הטוטליטארית ששם מכבים את חיי האדם כפתילת נר ואין יודע.

על היהודים שבארץ ישראל

הארכת במכתבי יותר מדי. אבל אני צריך לנצל את סבלנותך ולומר מלים מספר על ארץ ישראל.

לפי דברך "פלשתינה שייכת לערבים באותו המובן שאנגליה שייכת לאנגלים".

"לי הארץ" אמר ה' (ויקרא, כג, כה).

ואולם הרשאי אני להצביע על דרכים שתיים, לכל הפחות, שלפיהן פלשתינה איננה "שייכת" לערבים כאנגליה לאנגלים?

מנהגו של העולם הוא, שכל ארץ "שייכת" לעם שכבש אותה. זוהי עובדה מכוערת. עם ישראל כבש את הארץ לפני דורות רבים ואיבד אותה לכובשים חדשים שהם איבדה בזמנם, וסוף סוף נכבשה הארץ ע"י הערביים. ברם, הערביים איבדה לצלבנים והם בתורם לערבים, ואלו למונגולים ולממלוכים, ואלו לתורכים, שמדיהם כבשו אותה המעצמות, ביחוד אנגליה. הערבים אין להם, איפוא, סוברניות מדינית כתוצאה מכיבוש, והארץ אינה "שייכת" להם במובן זה.

פלשתינה "שייכת" לערבים במובן זה, שהם כאן במספרם הגדול מאז הכיבוש המוסלמי, וגם במובן

לראות כגורם העיקרי לאי-אלימות זו את המוסריות העמוקה.

הלא תפנה לערביים מתוך השקפה של Satyagraha? זה היה משפיע עמוקות גם על היהודים.

למרות הנחיצות וההכרח למצוא מקלט לפליטים הנרדפים, ואע"פ שגדולות הן האפשרויות של ההישגים בבית הלאומי של עם ישראל, במובן הרוחני, האינטלקטואלי, החברתי והמדיני, למרות כל זאת ישנם הרבה שיסכימו לדברך שאין "להשפיל" את הערבים. יושב אני כאן שנים רבות ודעתי היא שהערבים לא הושפלו באיזה מובן ריאלי של המילה. אבל זה אינו משחרר את היהודים מחובתם הראשונית והנחיצות החיונית "לחפש את הדרך איך להשיב את לב הערבים". אולי תוכל לסייע לנו בפעולה זו בעצתך?

ספק גדול הוא, איפוא, אם שאלת Satyagraha מטעם היהודים "כלפי הערבים" בא"י היא במקומה. הצעירים העבריים היו להם מזמן יחידות של הגנה מאורגנת, ואלה הוכנסו עכשיו, על פי רוב, לתוך הכוחות של השלטון בארץ. עד כמה שידוע לי אינך טוען שיבטלו באיזה מקום שהוא את הכוחות של המשטרה ושל הצבא. כאן בארץ אין זכר אפילו למקרה אחד של התנפלות מצד הכוחות הרשמיים היהודיים. הייתי רוצה לשמוע ממך אם לפי דעתך צריכים היישובים היהודיים להישאר בלי כלי-זין, או שיפרקו אותם עכשיו, ובשעה שכנופיות נכנסות לעיר כטבריה והורגים ומרטשים תינוקות בזרועות אמם, היו צריכים להציע "שיירו בם או שישליכו אותם לתוך ים המלח מבלי להרים את האצבע נגד אלה"? כפי שאני הבינתי את Satyagraha הרי בכדי לפעול את פעולתה יש להתייצב כך כלפי השלטון החוקי ולא כלפי כנופיות של שודדים ומרצחים.

שלך,

י' ל' מאגנס

שם, ירושלים, 2 אדר תרצ"ט 26.2.39

בית הכנסת "כנסת אליהו" במומבאי. צילום: יהודה שטרנליכט